Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

ÅRBOG 2009

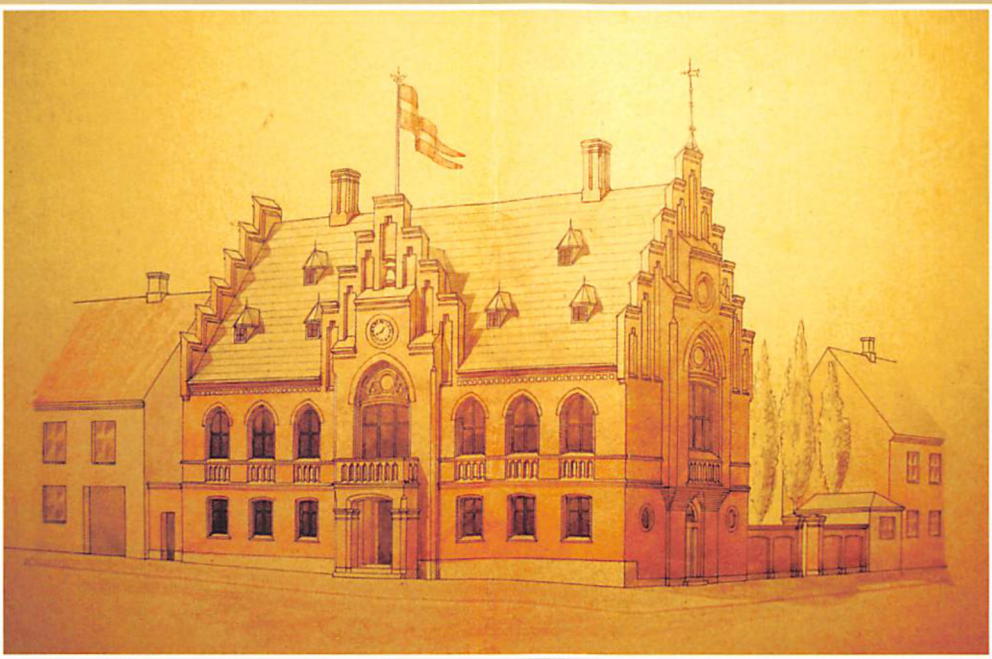

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

2009

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, bind 96

Til udgivelse af Årbog 2009 er ved redaktionens slutning medio november 2009 ydet støtte fra:

Kulturregion Midt- og Vestsjælland

Slagelse kommune

Holsteinborg Fonde

Dansk Lokalhistorisk Forening

Repro og tryk:
Malchow A/S
Tlf. 57 61 15 35

ISBN 978-87-91311-05-5
ISSN 0107-8151

2009

Illustrationer på forside:
Øverst: Skælskør station og posthus på postkort fra begyndelsen af 1900-tallet. Se nærmere den jernbanehistoriske artikel af Carsten Egø Nielsen på s. 51-72 og især illustration 2.
Nederst: Tegning af arkitekten Vilhelm Tvede fra begyndelsen af 1880 til det ny rådhus i Sorø. Se nærmere Helge Torms artikel om Sorøs 2. rådhus, s. 73-101 og især figur 5.

Illustration på bagside:
Opstalt af østgavlen til Sorø rådhus, tegnet af arkitekten Vilhelm Tvede i begyndelsen af 1880. Se nærmere Helge Torms artikel om Sorøs 2. Rådhus, s. 73-101 og især figur 6.

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 96

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

2009

Bestyrelsen:

Formand:
Cand. mag. Helge Torm
Munkevænget 2, II th.
4180 Sorø
Tlf. 57 82 20 15
helge.torm@mail.tele.dk

Næstformand:
Teknisk assistent
Kurt Rehder
Knivkærvej 72
4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31
kurt.rehder@post.tele.dk

Sekretær:
Seniorkonsulent
Carsten Egø Nielsen
Holstebrovej 39
4200 Slagelse
Tlf. 58 50 66 20 - cen@kl.dk

Kasserer:
Ark. Erik Damm Andersen
Havnevej 38
4230 Skælskør
Tlf. 58 19 62 12
erik.damm.andersen@tiscali.dk

Museumsinsp. og arkivleder
Jørgen Woetmann Andersen
Granlyvænget 32
4400 Kalundborg
Tlf. 56 31 77 64

Gårdejer
Gunnar Holst
"Hvilehøjsgaard"
Orebyvej 104
4261 Dalmose
Tlf. 58 14 12 32

Gårdejer
Arne Larsen
Skælskørvej 60
4180 Sorø
Tlf. 57 84 90 02
larsen.lillevang@dlgtele.dk

Medlemskab af Samfundet:

Henvendelse til kassereren.

Ekspedition af årbogen:

Kurt Rehder
Knivkærvej 72, 4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31.

Kontingent:

Pt. er kontingentet 150 kr. årligt.

Bøger til anmeldelse:

Bøger o.l., som ønskes omtalt i vores årbog, bedes sendt til redaktionsudvalget.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af:
Erik Damm Andersen, Carsten Egø Nielsen og Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Torm

Artikler med ny viden om eller nye tolkninger af historiske forhold i Sydvestsjælland til optagelse i Årbog 2010, sendes til den ansvarshavende redaktør senest d. 31. maj 2010, helst elektronisk, f.eks. som vedhæftet fil. Forslag til illustrationer er velkomne.

I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til et efterfølgende år.

Indhold

Forord 7
Af Helge Torm

For en god ordens skyld – opdragelsen af de fattige i Sorø købstad 9
Af cand. mag. Anne Sofie Vemmelund Christensen

Mordet ved Mariendals Mølle 1827 27
Af Asger Berg

Da koldfeberen ramte Sydvestsjælland i 1831 35
Af Stella Borne Mikkelsen

Jernbaner i den nye Slagelse kommune, 2. del 51
Af Carsten Egø Nielsen

Sorøs 2. rådhus - om oprindelsen i særdeleshed og lidt aktuelt . 73
Af Helge Torm

Johanne Christensen – kvindesagsforkæmper og første valgte kvindelige medlem i Ringsted byråd 102
Af Jørgen Woetmann Andersen

Fiskerne i Kællerød 117
Af Arne Larsen

"En rigtig murermestervilla" – eksempler fra Sorø 125
Af Jan Preisler

Min tid i Slagelse 1942-1955 129
Af Paul Hviid Kristensen

Talen for Johs. Lyshjelm i anledning af dennes udnævnelse til æresmedlem 144

Erling Petersen in memoriam 146
Af Preben V. Andersen

Bestyrelsens årsberetning for 2008-2009 149

Lokalhistorisk litteratur fra Sorø Amt 2008-2009 152

Forord

Af Helge Torm

Kære læser!
Sidste år hævdede jeg, at det års årbog var den tykkeste nogen sinde, men en kvik læser korrigerede mig med rette i denne påstand. Men nu vil jeg sige det igen: dette års årbog har så mange sider, som det ikke er set før i årbogens snart 100-årige historie, for at være helt præcis: 160 sider. Og så kunne årbogen være blevet en del større, hvis jeg havde holdt ord fra sidst og skrevet om spaniolerne i Sorø Amt i 1808, men den historie er stadigvæk kun på beddingen.
Selv om abonnenterne og andre læsere næppe har noget imod denne årbogs omfang, vil vi dog ikke love, at det bliver normen, men det er et godt mål at sætte sig – vi skal "bare" øge skaren af interesserede.
Tyngden i denne årbog ligger rent geografisk i Slagelse- og Sorø-området, mens især Korsør, men også Skælskør denne gang kommer lidt i skyggen. Redaktionsudvalget har ellers haft følere ude begge steder, men resultaterne viser sig nok først næste år.
Ser vi tidsmæssigt på indholdet, spænder det stort set fra begyndelsen af 1800-tallet til 1950´erne, for ikke at sige i et par tilfælde til 2009!
Emnemæssigt varierer årbogen også meget: fattigdom, sygdom, mord, jernbanehistorie, rådhushistorie, fiskermiljø, kvindepolitiker, villabyggeri og barndoms- og ungdomserindringer. En spændende cock-tail, ikke sandt? Her følger lidt nærmere om ingredienserne.
I den første artikel er der fokus på fattigvæsnets udvikling fra fattigloven af 1803 til socialloven af 1933 med Sorø som eksempel. Det er et ganske nyt historiespeciale, skrevet af cand. mag. Anne Sofie Vemmelund Christensen og bearbejdet af forfatteren, p.t. i Saudi Arabien, til en kortere version til vores brug. Godt, at IT gør det nemt at kommunikere!
Fra fattigvæsen til sundhedsvæsen er der ikke det store spring. Det er stadsarkivar Stella Borne Mikkelsen, der nærmest apropos aktuelle epidemier skriver om koldfeberepidemien, der ramte hele Sydvestsjælland i 1831, men forløb forholdsvis harmløst.
Langt alvorligere gik det for sig en dag i 1827, da en løjtnant ved den nu hedengangne Mariendals Mølle i Slagelse simpelt hen tog livet af

en "indtrængende fjende". Det er en gyserhistorie, som lektor Asger Berg i Hillerød trevler op fra ende til anden.
Seniorkonsulent Carsten Egø Nielsen tager os med på en rejse ud ad de jernbanestrækninger i Sorø Amt, som opstod som grene til Slagelse på hovedstrækningen København-Korsør. Det var store beslutninger og investeringer, som da heller ikke altid gik uden gnidninger på Rigsdagen eller lokalt. Egø Nielsen følger historien helt op til den aktuelle diskussion om veteranbanen i Skælskør og dens dystre fremtid.
På det bygningshistoriske område er der to artikler, begge vedrørende emner i Sorø. Dels har undertegnede en længere redegørelse for tilblivelsen af det gamle rådhus, der har ligget ved Torvet siden 1880-81, tegnet af V. Tvede. Det er et spændende stykke arkitektur, som lige har fået statens blå stempel i form af fredning, så det er jo en god anledning.
Og kunstpædagog Jan Preisler skriver kort, men godt om tre villaer, som er tegnet af den samme murermester, Ejnar Rasmussen, i 30´erne. Det kunne måske inspirere til, at man andre steder på samme måde ser på historien bag "murermestervillaerne", som nok er et kendt begreb, men ikke er særlig undersøgt. Vi modtager gerne indlæg af den art!
Det er ikke længe siden, den sidste erhvervsfisker i Tystrup sø var at finde i Kællerød, men den tid er nu forbi. Derfor er det passende, at der ristes nogle runer over fiskerne, der har været i Kællerød gennem årene fra ca. midt i 1800-tallet. Det gør gdr. Arne Larsen her, og han har fået god hjælp af Anne Wrist Sørensen i Kællerød.
I år er det 100 år siden, kvinder kunne stille op til de kommunale råd. Det er værd at markere, og vi gør det med en artikel af fhv. museumsinspektør Jørgen Woetmann Andersen om Johanne Christensen, som godt nok først blev valgt i 1917 til byrådet i Ringsted, men hun var reelt set den første kvinde, som blev stemt ind dér.
Endelig er det lykkedes redaktionen at få lov at bringe nogle erindringer af fhv. socialdirektør Paul Hviid Christensen, København, om hans barndoms- og ungdomstid i Slagelse fra 1942-1955. Den periode falder jo delvis sammen med 2. Verdenskrig, og krigsbegivenhederne gik ikke familien Hviid Christensen ram forbi.
Jeg vil her takke alle forfatterne for deres bidrag til en spændende og alsidig årbog, som også på billedsiden gerne skulle være appetitvækkende – der er i al fald arbejdet hårdt på det.
Vi vender tilbage næste år med en ny årbog, om ikke lige så stor som 2009'eren, så dog forhåbentligt lige så god!

God læselyst!
Helge Torm,
Sorø den 13. november 2009.

For en god ordens skyld – opdragelsen af de fattige i Sorø købstad

Af cand. mag. Anne Sofie Vemmelund Christensen

Indledning

I 1654 fik professorerne i Sorø efter sigende tilladelse af Kong Frederik III til at opføre en vold omkring byen. Formålet var ikke at forsvare byen mod fremmede soldater, men at holde tiggere væk. Kongen gav tilladelse til byggeriet, mod at professorerne selv bekostede volden, og at porten blev så høj og fast, at ingen kunne komme over den. Volden holdt dog ikke mange år: 30 år senere kunne de første fattigboliger findes i Sorø.

Hvordan søgte man at opdrage de fattige til ordentlige mennesker, efter de var kommet indenfor volden? Opdragelsesprocessen i Sorø er interessant, specielt i tiden 1803 til 1933. Perioden spiller nemlig en væsentlig rolle i den danske socialhistorie, fordi der for alvor kom fokus på de fattige. I fattigloven fra 1803 kan man således for første gang ane det opdragelsesprincip, som nu atter er synligt i det danske samfund i form af krav om deltagelse på arbejdsmarkedet, før der kan udbetales dagpenge eller kontanthjælp.[1]

Situationen så dog anderledes ud i Sorø i den første halvdel af 1800-tallet, hvor der ikke var interesse for at opdrage de fattige, der for det meste var overladt til sig selv i udkanten af byen. Dette ændrede sig i 1850'erne, hvor der bl.a. blev bygget et nyt fattighus, og et par årtier senere kunne man begynde at tale om en gruppe af opdragne og tilpassede fattige. Hvordan denne udvikling mere præcist udspillede sig, vil denne artikel give svar på, når 130 års lokal socialhistorie trevles op.

Den usynlige opdragelse

Artiklens emne er således, hvordan de fattige i Sorø købstad blev opdraget til at blive gode og ordentlige mennesker. Franskmanden Michel Foucault (1926-1984) arbejdede i 1970'erne med emnet "disciplinering" (opdragelse) i bogen "Overvågning og straf"[2], og hans teori giver en spændende indsigt, når opdragelsens udvikling skal undersøges i Sorø.

Som modstykke til de håndgribelige og offentlige straffe på tor-

vet, hvor kriminelle tidligere fik hugget hovederne af, beskæftiger Foucault sig med den usynlige opdragelse i samfundet, som bl.a. kom til udtryk igennem overvågning. Overvågningen spillede f.eks. en stor rolle på arkitekturen, da Vridsløselille Statsfængsel skulle bygges sidst i 1850'erne. Målet var at skabe en usynlig overvågning, så de indsatte ikke vidste, hvornår de blev observeret. Det medførte, at de indsatte måtte opføre sig passende hele tiden for at opnå ros og privilegier, men også for at undgå irettesættelser, der skulle rette op på den afvigende adfærd. Overvågningen havde til formål at indføre en selvdisciplinering, som gjorde de indsatte til ordentlige mennesker. Foucault bruges på denne måde til at belyse den usynlige opdragelse af de fattige i Sorø.

Periodens fattiglove

Denne artikel begynder med den første fattiglov, der reelt fik en afgørende betydning for de fattige i Danmark og dermed Sorø. Loven fra 1803 erstattede betleriloven fra 1708 og opererede med en opdeling af de fattige i tre klasser. Første og anden klasse bestod af børn og gamle, der ikke længere kunne arbejde, imens tredje klasse indeholdt de arbejdsdygtige fattige. Denne klasse skulle kun hjælpes så meget, at de ikke tiggede: De fattige skulle dermed tvinges til at arbejde.

I byerne var det den lokale fattigkommission, der vurderede de fattiges trang og behov. I modsætning til betleriloven var fattigvæsenets overlevelse nu sikret igennem ligningen[3] af lokalbefolkningen. Men allerede kort tid efter fattiglovens vedtagelse gik den danske stat bankerot, og fattigloven blev tilpasset i 1820'erne. En af de væsentligste ændringer var ægteskabsloven fra 1824, der betød, at alle fattige eller mennesker, der ikke havde betalt deres fattiggæld tilbage, skulle ansøge fattigkommissionen om tilladelse til at indgå ægteskab. Derudover var det nu kun de allermest trængende, der kunne modtage fattighjælp.

Den økonomiske krise bevirkede en stigning i antallet af fattige og medførte en række stridigheder mellem by og land om, hvem der skulle forsørge de mange fattige. Der blev ikke skelnet mellem varige og midlertidige fattige, hvilket låste den sidste gruppe fattige fast og fratog dem motivationen til at prøve at forsørge sig selv på trods af, at de ofte kun var sæsonarbejdsløse. I 1848 blev der derfor åbnet op for, at ikke alle fattige var *selvforskyldte* fattige. Det betød at f.eks. familier, hvis forsørgere var blevet indkaldt til 1848-krigen, blev tilbudt fattighjælp uden de hårde restriktioner.

Med Junigrundloven fra 1849 blev det slået fast, at alle havde ret til at modtage fattighjælp. Til gengæld fulgte en række betingelser, som skulle afskrække de fattige fra at søge om hjælp, og som satte de fattige udenfor det normale samfund. De fattige fik f.eks. ikke retten til at stemme.

I 1856 blev "De Fattiges Kasse" oprettet. Kassen henvendte sig dog kun til de "værdige" fattige, som ikke hørte under det normale fattigvæsen. Fire år efter trådte loven om de fattiges placering i arbejdsanstalter i kraft. Alle fattige, der var blevet taget i at tigge, skulle nu straffes med ophold i en arbejdsanstalt eller fængsel på vand og brød.

Med kommunalloven af 1868 blev fattigkommissionerne udskiftet med fattigudvalg, der hørte under de nye byråd. Pga. samfundets hastige udvikling samt de mange fattige blev fattigloven af 1803 taget op til revision i 1869. Men stridighederne om fordelingen af byrderne mellem by og land gjorde, at den nye fattiglovgivning først så dagens lys i 1891. Alligevel kom den nye fattiglov ikke til at indeholde mange nyheder. Fattighjælpen var stadig forankret i lokalsamfundet, og de få nye tiltag kom primært de værdige fattige til gode. Det blev f.eks. forbudt at placere fattige, der var dovne, der drak eller var uromagere, blandt gamle og værdige fattige. Den nye fattiglov skærpede således adskillelsen af de værdige og de uværdige fattige. Dog var alle de fattige stadig underlagt fattigvæsenets hårde betingelser, som f.eks. den manglende ret til at indgå ægteskab uden om fattigvæsenet.

I forbindelse med 1891-fattigloven blev der vedtaget en række parallelle love, der kort skal nævnes her. Det drejer sig f.eks. om loven om anerkendte sygekasser fra 1892, loven om arbejdsløshedskasser fra 1907 osv. En af de mest centrale var loven om alderdomsunderstøttelse fra 1891, der medførte, at ældre kunne modtage understøttelse udenom fattigvæsenet. Kravene til de ældre var dog strenge, og hvorvidt de blev opfyldt af ansøgerne, var stadig op til den enkelte kommune. Der fandtes endnu ikke statslige retningslinjer.

Herudover skal "De kommunale Hjælpekasser" nævnes, da de afløste "De Fattiges Kasse" i 1907. Formålet var det samme som tidligere: At yde midlertidig hjælp til værdige fattige uden om fattigvæsenet. "Hjælpekasserne" administrerede desuden dyrtidshjælpen[4] til særligt udsatte grupper i samfundet, da den blev vedtaget under Første Verdenskrig (1914-1918).

Epoken afrundes med K. K. Steinckes socialreform fra 1933, som systematiserede og forenklede periodens mange sociallove. Reformen markerede desuden en afslutning, idet man gik væk fra det lokale skønsprincip til retsprincippet, hvilket betød, at der blev udstukket statslige retningslinjer. Det var ikke længere op til de lokale fattigudvalg at vurdere de fattiges trang og værdighed. Herefter blev kun meget få vurderet til at være uværdige fattige, og fattighusene og gårdene blev efterhånden nedlagt.

En omtumlet tilværelse

Styret og kontrolleret af tidens hårde fattiglove levede de fattige en

omtumlet tilværelse i Sorø. I 1682 kunne der findes et fattighus i Søgade på 12 fag[5], som var indrettet med fire boliger. Der var også et større fattighus i Lillegade (senere Baggade, i dag Søndergade) med otte boliger. Til gengæld var bygningen faldefærdig. I 1733 var der ikke længere fattige nok til at fylde Søgades fattighus, og en del af husets boliger blev lejet ud. Tre år senere blev fattighuset endelig nedlagt. Fattighuset i Lillegade led samme skæbne, da det det overgik til at være privat hus omkring 1750.

Først i 1776 kan der atter findes et fattighus i Sorø. Denne gang lå det på det nordlige hjørne af Storegade og Vestergade og var på 31 fag. Fattighuset blev solgt i 1781, og i stedet blev der oprettet boliger til de fattige i et lille hus på 20 fag på Rolighed. Men de fattige fandt heller ikke ro her. I 1789 købte fattigvæsenet matriklerne 53 og 54 med tilhørende huse på Baggade (tidligere Lillegade) med henblik på at bygge et nyt fattighus. Huset blev bygget sammen med et af de gamle huse, så det i alt kom op på 14 fag beliggende langs gaden.

Fattighuset indeholdt fire adskilte stuer og køkkener og gav ly til de fattige helt indtil 1857, hvor huset blev revet ned og erstattet af et nyt. Det nye fattighus kom til at ligge på samme grund som det gamle, og endelig havde de fattige et fast sted i byen. Fattighuset indeholdt ved opførslen syv lejligheder og fire køkkener med halvdøre. På loftet omtales desuden et par værelser i gavlene. Da distriktslæge Bojesen blev bedt om at udtale sig om fattighusets tegninger i begyndelsen af 1856, mente han dog, at værelserne var for mørke, men problemet kunne løses med vinduer. Der var murstensgulv i køkkenerne og bræddegulv i stuerne. Med årene blev stuerne delt op og skillevægge flyttet. Det oprindelige areal mellem gavlværelserne på loftet blev desuden inddraget og indrettet i labyrintagtig stil med nye værelser og depotrum.

De anonyme fattige

Folketællingerne fra den første halvdel af 1800-tallet giver et godt billede af de fattiges placering i Sorø i denne periode. Af disse kan det nemlig læses, at de fattige var fordelt i udkanten af byen på Søgade og i Baggade, hvor fattighuset lå. Historikeren la Cour skriver, at herude fandtes ingen velhavere, men:
"... *for Størsteparten Haandværkere, som havde til Huse der ... Gaar man Rækken af Navne igennem paa dem, der til forskellige Tider levede i disse Huse, støder man af og til paa Personer, der begyndte deres Virksomhed under smaa Kaar, men arbejdede sig frem og senere findes paa Torvet...* ".[6]

Som i de fleste danske købstæder var Sorøs fattige samlet i udkanten af byen, imens velhaverne synes at være centreret omkring torvet. På den måde var de fattige for det meste udenfor velhavernes synsvidde, og derfor var der ikke grund til at opdrage de fattige til ordentlige

mennesker. Dette fænomen bekræftes af Sorø fattigvæsens forhandlingsprotokoller (mødereferater), hvor de fattige kun sjældent optræder på de gulnede sider. Det kan have betydet, at der ikke var gener forbundet med de fattiges tilstedeværelse i udkanten af Sorø. Der er følgelig heller ikke fundet klager, problemer eller indsatser overfor de fattige.

Fattigforstanderen

Ikke desto mindre blev der ansat en fattigforstander i Sorø i januar 1803, og der kan alligevel have været nogen, der har overvåget og opdraget de fattige. Fattigforstanderen boede dog ikke i nærheden af de fattige og optræder lige som de fattige kun sjældent i forhandlingsprotokollerne. Hvor meget han egentligt har haft med de fattiges opdragelse at gøre, er derfor uklart.

Hvis man for en kort bemærkning tager udgangspunkt i Foucaults tanker om disciplinering (opdragelse), ville de fattige dog ikke vide, *hvornår* de blev overvåget, hvilket i teorien ville tvinge dem til at opføre sig ordentligt hele tiden. Det kan desuden påstås, at samlingen af de fattige ville muliggøre sådan en anonym overvågning. Men tegnene mangler i form af kommentarer om de fattiges opførsel i forhandlingsprotokollerne.

Peter Slagters enke og ejendelene

Derimod kan der findes mange spændende oplysninger om indkøb til fattighuset, reparationer, årlige forsørgelsesplaner samt registreringer af de fattiges ejendele, jf. fattigloven fra 1803, i forhandlingsprotokollerne. Peter Slagters enke medbragte f.eks. en seng, en blåstribet olmerdugsdyne, blå lagner, en gammel blåstribet olmerdugspude og et gammelt bord, da hun flyttede ind i fattighuset i 1821. Samme år døde en af de andre fattige i huset, og enken var så heldig at få tildelt en blåternet lærredsdyne og to små gamle puder, som havde tilhørt den afdøde.

Med registreringerne ønskede fattigvæsenet at bevare kontrollen over de fattiges ejendele, da disse enten skulle gives til andre fattige eller sættes på auktion ved dødsfald. Bortauktioneringen blev normalt foretrukket, da det gav penge i fattigkassen, som bl.a. kunne bruges til at dække nogle af udgifterne til de fattige, herunder til deres begravelser, hvis der ikke var slægtninge til at tage sig af dette. Denne kontrol var dog ikke med til at opdrage de fattige til bedre mennesker. Det handlede kun om at forhindre de fattige i at sælge deres ejendele.

Forsørgelsesplanerne

Fattigloven fra 1803 indførte også forsørgelsesplaner for de fattige. Planerne skulle bl.a. indeholde informationer om den fattiges trang, sundhedstilstand og tidligere levnedsførelse, men også fattigvæsenets tanker om understøttelsens størrelse. Nogle steder i landet, som

f.eks. i Sønder-Suldrup sogn, indeholdt planen også informationer om de fattiges arbejdsevne, moralske adfærd og vilje. Ud fra denne viden var det muligt for fattigvæsenet at kortlægge og vurdere de fattige og dermed rose eller irettesætte dem. Hans Bastholm, der var præst i Slagelse, skrev i sin bog fra 1817, at det sidste burde ske med hårde ord og *"kold Alvorlighed"*.[7]

I Sorø fattigvæsens forhandlingsprotokol kan der også findes forsørgelsesplaner for de fattige, men detaljerigdommen lever ikke op til fattigloven eller til eksemplet fra Sønder-Suldrup sogn. Planerne fra Sorø indeholder kun, hvilken klasse den fattige tilhørte, den fattiges navn, og hvilken hjælp den fattige skulle modtage, og der var derfor ikke et grundlag for en vurdering af den fattiges adfærd, gøren eller laden. I 1822 figurerer der dog en ændring i forsørgelsesplanerne. Som noget nyt er det noteret, hvorvidt de fattige var bosiddende i fattighuset eller ej. Det blev således noteret, at Maren Nielsdatter, placeret i tredje klasse, havde *"frit Ophold i Fattighuset"*.[8]

Chr. Bastholm (1776-1856) var som præst i Slagelse engageret i fattigvæsnets forhold dér. Fot. efter maleri, Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

Den nye oplysning havde dog ikke noget med opdragelsen af de fattige at gøre og skyldtes hverken en ny præst i byens fattigkommission, eller at Sorø fattigvæsen led af underskud i årene umiddelbart før eller efter 1822. Til gengæld var den et udslag af en tiltagende kontrol med de fattige på samme vis, som fattigvæsenet ønskede at kontrollere de fattiges ejendele.

De soranske borgere og de fattige

Selv om et par af de soranske borgere var repræsenteret i den lokale fattigkommission i Sorø, nærede de lokale ikke interesse for de fattige i den første halvdel af 1800-tallet, hvilket bekræftes af den manglende overvågning og opdragelse af de fattige.[9]

Den manglende interesse kommer bl.a. til udtryk i fattigvæsenets regnskaber. Soranernes bidrag til det lokale fattigvæsen steg jævnt, men ikke overvældende og uden, at der var en umiddelbar forbindelse

til fattigvæsenets underskud i de omtrent første tyve år af 1800-tallet. I 1819 dykkede bidragene dog markant og begyndte først at stige igen i 1830'erne. Selv om der en årrække var underskud, steg soranernes bidrag ikke nok til at dække fattigvæsenets udgifter.

Fænomenet kan hænge sammen med den manglende interesse for de fattige, men det kan også være, at soranerne selv har været økonomiske trængte, som så mange andre danske byer var det efter Napoleonskrigenes afslutning. Under alle omstændigheder er det iøjefaldende, hvor få frivillige bidrag der var fra de soranske borgere. I 1812 blev der således kun givet to bidrag til fattigvæsenet. Det ene var fra byfoged Møller og det andet fra skolekassen. Næste gang der blev givet frivillige gaver, var i 1840 og i forbindelse med salg af jord. Gaverne var dog ganske små.

Akademiet og de fattige

De soranske borgeres manglende interesse for de fattige er også synlig i bidragene fra Sorø Akademi. I perioden 1803-1815 gav Akademiet således kun seks rigsdaler til fattigvæsenet. I årene efter steg beløbet til omkr. 11 rigsdaler, hvorefter det atter faldt til 6 rigsdaler indtil 1849, hvor Akademiet lukkede. Alligevel havde Akademiet overskud til at give 300 rigsdaler om året til skolen. Det var altså ikke fordi, Akademiet manglede penge til godgørende formål.

I 1826 rejste den deputerede embedsmand A.S. Ørsted til Sorø. Rejsen var en ud af mange, hvis formål var at kontrollere: *"Justitien, Politiet og god Ordens Vedholdelse sigtende Foranstaltninger og Indretninger"*[10] forskellige steder i landet, efter at retsbetjentenes funktioner var blevet udvidet. I sin rapport påpegede Ørsted Akademiets små bidrag. Fattigvæsenet modtog således kun: "... *et ubetydeligt Bidrag fra Sorøe Academie"*.[11]

Det virkede ikke, som at Akademiet lod sig synderligt påvirke af de fattiges tilstedeværelse, på trods af at professorerne færdedes i et patriotisk miljø og omgav sig med termer som *"Kierlighed til det Almindelige"* og *"Gierninger for Almenvellet"*.[12] Disse vendinger omhandlede tydeligvis ikke byens fattige.

De fattiges arbejde

Selv om de fattiges arbejdsindsats først blev sat rigtigt i system med fattiggårdene på landet i 1860'erne, var det ikke et særsyn at se fattige arbejde i byerne. Faktisk skulle de fattige fra tredje klasse (jf. fattigloven fra 1803) arbejde. I nabobyen Slagelse blev der således lagt vægt på de fattiges arbejde og dermed opdragelse. Den lokale præst Hans Bastholm mente, at arbejdet var en udmærket disciplinering af de fattige, idet arbejdet gav en tilfreds sjælestemning, forebyggelse af laster samt forbedring af menneskets sædelighed. Men i Sorø så sagen noget anderledes ud: Der er ikke tegn på, at fattigvæsenet satte de fattige til at arbejde.

Sorø Spindeskole

Der fandtes dog en spindeskole i Sorø. Det var meningen, at de fattige skulle arbejde med at lære at spinde på skolen. Arbejdet skulle belønnes med frit lys, varme og flidspræmier. Skolen skulle også være udgangspunkt for, at de svageste og de ældste fattige kunne arbejde fra deres hjem. Dette gjaldt ikke kun i Sorø, men i hele amtet. I oktober 1803 tog Sorøs amtmand P. C. Stemann initiativ til, at så mange fattige som muligt skulle sættes i arbejde indenfor amtets grænser. Præsterne kunne bestille og hente så meget hør og blår[13], de ønskede til de fattige på spindeskolen i Sorø. Den eneste betingelse var, at det spundne garn skulle være tilbage i Sorø indenfor seks måneder. Hvis garnet var tilfredsstillende, ville der blive udbetalt en spindeløn.

Amtmand P. C. Stemann. Som amtmand i Sorø Amt havde Stemann et overordnet ansvar for fattigvæsnet i købstæderne. Litografi ca. 1840, Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

Spindeskolen skulle altså have en opdragende effekt på de fattige: Spindelønnen skulle holde de fattige fra at tigge, og flidspræmierne skulle formane de fattige om, at arbejde var godt. Men i Sorø fattigvæsens forhandlingsprotokol kan det læses ud for den 19. december 1803, at det mere var *tanken* om arbejde end det egentlige arbejde, der herskede indenfor fattigvæsenet i Sorø. De fattige var åbenbart svære at lokke til arbejdet, og det blev derfor noteret i protokollen, at Sorøs byfoged havde sagt på fattigkommissionens møde den 19. december 1803:

"*At ingen af de Fattige, som nu er i Hospitalet* (gammelt ord for fattighus), *søger Spindeskolen uagtet de i Førstningen daglig søgte den, og med Præmier og alt kunde tiene 16 til 20 rd aarlig og have frit Lys og Varme, hvortil han* (Møller) *ikke kunde indsee Aarsagen*".[14]

På trods af amtmand Stemanns ønske virker det heller ikke som om, at resten af amtets fattige arbejdede. Ingen af de lokale fattigkommissioner havde i hvert fald taget imod tilbuddet om materiale til de fattiges arbejde på spindeskolen.

Mange spindeskoler blev således også nedlagt omkring 1817, da det statslige tilskud faldt bort. Da etatsråd Ørsted besøgte Sorø i 1826, var spindeskolen nedlagt, hvilket

bekræftes af, at Slagelse fattighus året efter modtog råprodukter til forarbejdning fra Sorøs borgere.

De fattige i Sorø blev altså ikke sat til opdragende arbejde i den første halvdel af 1800-tallet. Derudover forekom der heller ikke en konsekvens for de fattige, der ikke ønskede at arbejde. Den manglende interesse for de fattiges opdragelse er igen tydelig. Det handlede således ikke om, at Sorø fattigvæsen ikke havde råd til at indkøbe redskaber og materiale til de fattige, eller at fattigvæsenet havde så få midler, at det var bydende nødvendigt at de fattige arbejdede.

Af regnskaberne fra 1803 til 1817 kan det læses, at Sorø fattigvæsen kun led af underskud i 1813, hvor den danske stat gik bankerot. Beviserne peger derfor samlet set hen imod en manglende interesse for de fattige.

Det nye fattighus

I 1856 blev der bygget et nyt fattighus til de fattige i Sorø, som erstattede det gamle fra 1789 og fortsat med adresse i Baggade, som Lillegade nu hed. En af grundene til nybyggeriet har sandsynligvis været jernbanens komme til Sorø midt i 1850'erne, som betød et økonomisk opsving for byen. Sorø Amtstidende skrev således:

"Sorø ... kan vist ikke andet end at vinde ved Jernbanen... ".[15]

Men der var også behov for et *større* fattighus. Måske fordi antallet af fattige i Sorø var stigende, men også fordi holdningen i Danmark var ved at ændre sig fra forsørgelse i egne hjem til, at anstaltsforsørgelse både var billigere og bedre. Anstaltsforsørgelsen blev da også foretrukket i Sorø, hvor der (jf. folketællingerne fra 1860 og 1880) ikke længere boede fattige udenfor fattighuset. Fattighuset var blevet til en ø i byen, hvor de fattige blev samlet og dermed i endnu højere grad adskilt fra resten af byens befolkning. Samme adskillelse kan findes i reglementet for "Aldersly", der var en række friboliger opført af Sorø Alderdomsforsørgelsesforening i 1885. Af reglementet kan det læses, at boligerne kun var for værdigt trængende over 55 år, der ikke nød fattighjælp, eller som havde modtaget urefunderet fattighjælp de sidste fem år. Desuden kunne beboerne bortvises, hvis:

"... Modtageren fører et saa uordentligt Levned, at det forstyrrer den gode Orden, som bør finde sted i Friboligen... ".[16]

Det var således magtpåliggende for foreningen, at det kun var ordentlige og værdige soranere, der kunne få adgang til "Aldersly".

Et begyndende fokus

Omkring tiden for det nye fattighus kom der altså fokus på de fattige. Årsagerne hertil var bl.a. tidens frihedsstrømninger, som bragte vendinger som f.eks. "lighed og frihed for alle" til landet sammen med en interesse for alle befolkningsgrupper, herunder også de fattige. Tidligere havde overklassen været

præget af manglende interesse for de marginaliserede grupper, men med de nye tanker om frihed og lighed kom der fokus på bl.a. de fattige, hvilket bl.a. indebar ønsket om påvirkning og opdragelse af disse. Baggrunden var endvidere en frygt for uorden, som også er tydelig i citatet fra "Alderslys" reglement. Denne bølge ramte fattigvæsenet i Sorø midt i 1800-tallet. Det er også omkring dette tidspunkt, at fattigvæsenets indtægter begyndte at stige.

I følge fattigloven skulle en af fattigvæsenets indtægter være:
"Frivillige gaver, som ved Gaardes, Huses eller Jorders Salg gives af Kjøber eller Sælger, eller ved andre Leiligheder, tilfalde Districtets Fattige".[17]

Og det er netop disse indtægter, der begynder at optræde i fattigvæsenets regnskaber fra 1840. Det interessante er dog, at der ikke er fundet lignende indtægter før da. Enten har der ikke været solgt jord, eller også har soranerne taget lovens "frivillige gaver" bogstaveligt og valgt ikke at donere en sum til fattigvæsenet pga. den manglende interesse for netop de fattige.

Politibetjentene

Med det nye fattighus fulgte en politibetjent. I folketællingen fra 1860 kan det således læses, at politibetjent Ole Lasse Bruun boede i fattighuset sammen med sin hustru og datter på 14 år. Ole Lasse Bruun var ikke fattig, men ansat af politiet og havde til opgave at holde opsyn med de fattige. Fattiggårdene på landet, der især blev fremherskende i 1860'erne, havde også en bestyrer ansat. Bestyrerens opgaver var at sørge for, at de fattige arbejdede for deres mad og ophold. Oveni skulle han holde opsyn med deres liv og levned. Tanken var at gøre fattighjælpen afskrækkende, men også lære de fattige at føre en ordentlig og borgerlig tilværelse.

Ole Lasse Bruun og overvågningen

I Sorø fattigvæsens forhandlingsprotokoller kan det læses, at Ole Lasse Bruun havde samme funktion. I 1870 satte fattigvæsenet spørgsmålstegn ved hans arbejdskraft. Man måtte således:
"... tage under Overvejelse, hvorledes man bedst skal foranstalte et lokal Tilsyn indrettet i Fattighuset".[18]

Seks år senere blev der ansat en ny politibetjent i Sorø til at varetage opgaverne i fattighuset. Ved den lejlighed blev betjentens opgaver skærpet: Det var hans pligt at holde opsyn med fattiglemmerne, hvilket nok kan have haft en opdragende effekt på de fattige. Fordi betjenten boede i fattighuset, var han nemlig tæt på de fattige, der måtte leve i uvished om, hvornår de blev overvåget af betjenten: Hvornår studerede han dem igennem vinduer og sprækker i døre? Hvornår stod han bag det næste hushjørne? Denne overvågning skulle medføre en selvdisciplinering, som indebar, at de fattige tilpassede deres opførsel til det bedre af frygt for konsekven-

Motivet her er fra fattiggården i Kværkeby ved Ringsted o. år 1900, men kunne lige så vel være fra den i Sorø. Kopi fra Dansk Socialhistorie, bd. 5, Viborg 1982.

serne, men måske også i håbet om at modtage ros.

Af historien om Niels Jørgensen kan det læses, at Sorø fattigvæsen nærede en tillid til de fattiges selvdisciplinering. I 1872 optrådte Niels Jørgensen således i fattigvæsenets protokoller for at have været fuld og i den anledning for at have fordærvet sine sengeklæder. Fattigvæsenet formanede ham at opføre sig bedre, og hvis ikke det skete, ville han blive sendt på arbejdshuset. Man mente nemlig, at et sådant ophold ville være godt for ham, hvis han ikke formåede at rette op på sig selv!

Den fattige Johan Christian Wiehr optrådte også i Sorø fattigvæsens protokoller, da han havde gjort sig fortjent til straf med et ophold på Korsør Tvangsarbejdsanstalt. Men efter han havde udstået sin straf, valgte fattigvæsenet at anbringe ham der igen. Han kunne dog blive løsladt mod, at han fik arbejde og derigennem kunne vise, at han var i stand til at opføre sig normalt og føre et ordentligt levned. Det var altså op til de fattige selv at opføre sig korrekt og dermed undgå en korrigerende straf. Disse straffe blev gentaget, indtil de fattige brød det dårlige mønster og begyndte at opføre sig passende.

Carl Pedersen og enkerne

Den nye betjent, der flyttede ind i fattighuset i 1876, hed Carl Pedersen. Med sig havde han sin kone og to børn på 11 og 14 år. I 1880 boede familien på fattighusets 1. sal, hvilket adskilte dem fra de fattige i stuen. Det virkede næsten som om, at familien var symbolsk hævet over det unormale i stueetagen, hvor massen, der skulle opdrages, opholdt sig.

Samme år kom Carl Pedersen med familie dog til at dele 1. salen med

to ældre og fattige enker, da der sikkert ikke var plads til dem blandt de andre fattige i stueetagen. Når enkerne blev valgt frem for de andre fattige, kan det have været fordi, de var de sidst ankomne i huset, men det var sikkert også en ros af deres adfærd og natur, da betjenten sandsynligvis kun ønskede at dele etage med de mest ordentlige fattige. Enkerne kunne på den måde også fungere som et godt eksempel for de andre fattige i huset, der sikkert både var urenlige, fordrukne og balstyrige, som den tidligere nævnte præst Hans Bastholm fra Slagelse beskrev de fattige i Slagelse. Bastholm skriver desuden:
"At der kan gives imellem de Fattige meget flittige Mennesker, ikke alene godmodige og blide, men også redelige, flittige og honnette Mennesker, har min erfaring tilstrækkelig lært mig; men det er dog altid sieldent".[19]

Et magtfuldt hus

Udover at have en bosiddende politibetjent adskilte det nye fattighus sig også ved, at det var vendt om på grunden, så gavlen vendte ud mod gaden. Desuden var det dekoreret med kamtakker, som de gamle herregårde og som mange af 1800-tallets magtfulde bygninger også var, f.eks. det gamle rådhus i Sorø fra 1880-81 og "Jydske Asyl", det psykiatriske hospital tæt ved Århus fra 1852. Arkitekten kaldte da også "Jydske Asyls" arkitektur for *"ældre Herregaardsstil"*.[20]

Formålet med asylets stil var at tiltrække patienter fra den dannede

Fattiggården i Sorø som den så ud fra 1856 og frem til nedrivningen i 1986, bygget i grundmur med kamtakkede gavle, her set fra gadesiden. Foto af Bodil Balslev 22. marts 1981. Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

overklasse, der skulle føle hjemlig hygge og værdighed ved at opholde sig i bygninger, der havde samme ydre præg som deres egne hjem. Fattighusets hvidkalkede gavle i Sorø har dog ganske sikkert virket anderledes på de fattige her. Da arkitekturens udtryk og indtryk er afhængig af beskuernes sociale status, har fattighuset med kamtakkerne og den nye placering på grunden sandsynligvis bevirket, at mange fattige så det som en streng og dominerende bastion samt et symbol for fattigvæsenets overmagt. Arkitekturen gik således hånd i hånd med politibetjentens funktion i huset og sammen med det nye fokus på de fattige.

Dydens smalle sti

Den 8. marts 1856 trådte loven om "De Fattiges Kasse" i kraft, og

allerede måneden efter var kassen oprettet i Sorø. "De Fattiges Kasse" adskilte sig fra det almindelige fattigvæsen ved, at den kun kunne søges af de værdige fattige, d.v.s. fattige, der var uforskyldte i deres fattigdom: som regel syge eller gamle, der ikke havde råd til medicin og dermed heller ikke til husleje eller mad. Herigennem skete der endnu engang en skarp adskillelse af de værdige og de uværdige fattige i Sorø, idet de sidst nævnte var henvist til det kyniske fattigvæsen og fattighus. Som modsætning boede de værdige fattige i deres egne hjem. Skillelinjen mellem de ordentlige fattige og afvigerne blev hermed endnu engang kraftigt markeret.

Denne skelnen mellem værdige og uværdige fattige medførte en opdragelse af begge grupper: Understøttelsen fra "De Fattiges Kasse" var en ros af de værdige fattige, som opfordrede dem til at fortsætte på dydens smalle sti, som Marie Nielsen, der søgte kassen om understøttelse i foråret 1856 for at få råd til medicin:
"... Hun er 37 Aar og har opholdt sig i 11 Aar her i Byen. Efter de øvrige indhentede Oplysninger bliver hun almindelig anbefalet som et stille og ordentligt Menneske, hvorfor Bestyrelsen antog hende værdig og trængende til Bistand".[21]

Derimod var en henvisning til det almindelige fattigvæsen en straf og en irettesættelse af de uværdige fattige. "De Fattiges Kasse" fungerede således som en slags "mikrostrafferet", der ikke arbejdede med vanlige sager som indbrud og vold, men med afvigelser og uorden som dovenskab, uanstændighed osv. De fattige, der blev dømt til at være uværdige, blev irettesat med en henvisning til det almindelige fattigvæsen, der søgte at opdrage dem til at blive gode og ordentlige mennesker.

Kreative indtægter

"De Fattiges Kasse" blev finansieret igennem frivillige gaver fra borgerne og havde i begyndelsen ikke nogle lovbaserede indtægter. Alligevel var "De Fattiges Kasses" indtægter stigende igennem perioden, hvilket betød, at den lokale opbakning til de værdige fattige var stor. Denne opbakning fik Sorø til at skille sig ud fra mængden: Mange steder i Danmark var det nemlig svært at skaffe bidrag nok, til at "De Fattiges Kasse" kunne overleve.

"De Fattiges Kasse" i Sorø begyndte da også på et svagt grundlag, da de eneste bidrag kom fra kirkebøssen. Men i 1861 kom det første frivillige bidrag via byfogeden til kassen, og efter et par år med nedgang i indtægterne begyndte de atter at stige fra 1868. I 1870'erne kom der flere indtægtskilder til. En del af disse var dog resultater af lovgivning på området og udmøntede sig i afgift for hunde på landet og snekastning, men der var også plads til kreativitet i Sorø, når det gjaldt om at samle penge sammen til de værdige fattige. Nogle af disse indtægter stammede således også fra tab i spil, organistens koncert, afgift fra omrejsende kunstnere, udlån af

kirkelige lysestager til bryllupper og det ubestemmelige "hvalens genganger" i tømreren Sicks gård.

Når regnskaberne for "De Fattiges Kasse" gennemgås, er det tydeligt, at indtægtskilderne var stigende – både de lovbaserede og de lokale og mere kreative. Det sidste har været et udtryk for opbakningen til de værdige fattige og har således været med til at cementere adskillelsen af de værdige og uværdige fattige og dermed vise vejen for de uopdragne og dovne fattige. Den korrekte opførsel udløste således ros i form af understøttelse uden det almindelige fattigvæsens hårde konsekvenser.

Edith Johanne Westergren og de andre logerende

Sidst i 1800-tallet og i den første del af 1900-tallet boede der stadig en politibetjent i fattighuset. Fra 1901 boede der desuden en sygeplejerske i fattighuset. Det har desværre ikke været at muligt at finde yderligere oplysninger om sygeplejerskens funktion, bortset fra at hun var ansat af Sorø Sygeplejerforening. Hun skulle sikkert tage sig af de fattige, lige som sygeplejersken skulle det på Slagelse fattiggård, men det kan også være, at hun skulle hjælpe politibetjenten i hans opdragende arbejde. For når der var en politibetjent, må man også formode, at der stadig var uopdragne, fordrukne og dovne fattige i fattighuset, der skulle rettes op.

Der boede også logerende i fattighuset, der ikke havde en funktion indenfor fattigvæsenet. I begyndelsen af 1900-tallets Danmark var det svært for byerne at huse de mange tilflyttere fra landet. Disse strømmede til, efterhånden som landbrugskrisen strammede grebet om livet på landet. Samtidigt stagnerede boligbyggeriet i byerne i forbindelse med Første Verdenskrig, i takt med at byggepriserne steg. Derfor kunne man finde husvilde i fattiggården i Svendborg og i det tomme kvindefængsel på Christianshavn. Situationen var sikkert den samme i Sorø. I folketællingen fra 1906 kan det således læses, at der side om side med de fattige boede en pensioneret politibetjent sammen med sin familie, en rengøringskone, en vaskekone samt to maskinlærlinge. På samme vis boede en række arbejdsmænd samt den 17-årige husassistent Edith Johann Westergren, der var ansat hos adjunkt Hjort, i fattighuset i 1911.

De velopdragne fattige?

Der var dog også fattige udenfor fattighuset! Disse var ikke som tidligere understøttet af "De Fattiges Kasse" (fra 1907: "De kommunale Hjælpekasser"), men af Sorø fattigvæsen og var sandsynligvis blevet nøje udvalgt som *de velopdragne fattige*, der kunne bo udenfor fattighuset. Der var således sket en udvikling blandt de fattige i fattighuset. Dette bekræftes af, at der ikke er fundet en prioritering af at have logerende i fattighuset frem for de fattige, selv om det sikkert var en bedre forretning, samt af fattigloven fra 1891,

der dikterede, at fattige, der bl.a. ikke var arbejdssky, ikke længere måtte placeres i fattighuse eller fattiggårde. De skulle i stedet hjælpes med husleje og naturalier. Gruppens ophold udenfor fattighuset var således en ros og en accept af deres adfærd. Det var et privilegium, som de resterende fattige i fattighuset kunne prøve at opnå.

Glædelig jul!

I 1887 begyndte Sorø fattigvæsen at give nogle udvalgte fattige julegaver i form af penge. Fænomenet var en årlig gentagelse, der først ophørte i 1919. Derfor var pengene ikke et udslag af dyrtidshjælp, som blev givet fra 1915 til 1920-1921. Julegaverne blev heller ikke givet til de udvalgte fattige, fordi de ikke kunne klare sig for fattighjælpen, da det så havde været naturligt for fattigvæsenet at hæve fattighjælpen, som det skete for skomagersvend Christensen i 1903. Der var sikkert tale om reelle julegaver, sådan som de bliver kaldt det i fattigvæsenets forhandlingsprotokol.

Julegaverne havde sandsynligvis samme funktion som tilladelsen til at bo udenfor fattighuset: Det var en ros og et privilegium for de velopdragne fattige. Måske var fattigvæsenet i Sorø blevet inspireret af traditionen, hvor husbonden gav sit tyende julegaver. På samme vis gav adelsmanden sine bønder gaver ved juletid. Disse gaver bestod som regel af penge, og det kan tænkes, at de kun blev udbetalt, hvis f.eks. husbonden havde været tilfreds med tyendets adfærd og indsats i årets løb. På samme vis fik de udvalgte fattige ikke samme beløb i julegave. Gruppen var tvært imod delt op i tre og blev sikkert belønnet afhængigt af graden af velopdragenhed og passende adfærd.

Julegavetraditionen ophørte i 1919, men det gjorde rosen og accepten af de fattiges passende adfærd ikke. Fattigvæsenet eftergav i de kommende år således både fattighjælp og udstedte huslejehjælp, som ikke skulle betragtes som fattighjælp. Det sidste tilfælde betød, at hjælpen ikke skulle betales tilbage som normal fattighjælp, men frem for alt medførte hjælpen ikke de sædvanlige restriktioner som f.eks. fratagelsen af valgretten.

Det ser således ud til, at en del af de fattige var blevet påvirket af fattigvæsenets opdragelse og var blevet til ordentlige og gode mennesker. Fattigvæsenet i Sorø gik følgelig fra et manglende fokus på de fattige i den første halvdel af 1800-tallet til at opdrage de fattige i den sidste halvdel. Denne opdragelse udviklede sig med årene til ros af de fattige, der opfyldte fattigvæsenets normer.

I 1933 blev Steinckes socialreform vedtaget og dermed ophørte Sorø fattighus, som så mange andre fattighuse og fattiggårde i Danmark, med at fungere. Bygningen, der havde huset de fattige i Sorø siden 1856, gik dog ikke til grunde, idet den efterfølgende blev benyttet som forplejningshjem for farende

Der findes ingen billeder af beboerne i Sorø Fattiggård fra før socialreformen 1933, men i den efterfølgende periode, hvor bygningen tjente som "forplejningsstation", blev disse herlige "farende svende" fotograferet efter en julemiddag med uddeling af gaver ca. 1960 – som det også foregik, da fattiggården tjente sit oprindelige formål. Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

svende samt husvilde familier. Initiativet hertil kom fra Arbejdernes Fællesorganisation i Sorø, som også ansatte et bestyrerpar i form af Hans Christian Andersen og hans hustru Karin. Forplejningsstationen ophørte dog i 1964, hvor huset overgik til at være kommunal husvildebolig.

Sidst i 1970'erne overvejede Sorø kommune at bruge det gamle fattighus til medborgerhus. I den anledning besøgte avisen Sjællands Tidende de ca. ti husvilde i huset for at få en snak om fremtiden: *"Jeg kunne egentligt godt tænke mig noget med centralvarme, sagde Harry eftertænksomt og tog en slurk af flasken. Han bor på et par loftsværelser på 1. sal. Udenfor gik gamle Herman, der bor i den vestlige ende, og tøede et nedløbsrør op. Han har boet i Søndergade* 5 (tidligere Baggade) *et år og var ikke særligt begejstret. Det er en frygtelig butik, mente han...".*[22]

Således blev de gamle toiletter, der blev lagt ind i køkkenerne i 1933, først erstattet af to nye (med forrum) i 1970. Huset blev da heller aldrig inddraget til medborgerhus. Socialinspektøren i Sorø kommune udtalte i den anledning til avisen: *"Vi har nødtørftigt sat det i stand, og der findes da nu toiletter, men hver gang har det været for lidt. Hvis det skal fortsætte med at være bolig, skal der gøres noget virkelig radikalt...".*[23]

Det radikale skridt blev taget i 1985, men på en anden måde, idet de husvilde blev flyttet ud, og det gamle hus blev revet ned. Historien ender dog ikke her. Det gamle fattighus gik nemlig ikke til grunde, men blev hjemtaget af Købstadsmuseet Den Gamle By i Århus, hvor det den dag i dag ligger på magasin og venter på at blive genopført.

Noter

1 Jf. 1990'ernes "aktiveringsmodel" samt "300-timers reglen", der blev indført i april 2007, og som betyder, at hvis et ægtepar på kontanthjælp ikke kan bevise, at de hver for sig har arbejdet 300 timer indenfor de sidste to år, mister parret den ene kontanthjælp.

2 Michel Foucault, "Overvågning og straf: Fængslets fødsel", Frederiksberg: 2005

3 Ligningen var en form for skat, der blev udregnet efter skatteydernes tilstand og evne, men også fattigvæsenets behov

4 Dyrtidshjælpen blev udløst, da priserne steg mere end de overenskomstmæssige lønninger i perioden 1915-1920/21

5 Om de forskellige fattighuse/gårde i Sorø gennem tiderne se Helge Torm: "Fattiggårde i Sorø", art. i Vestsjællands Museer 1980, s. 67-78.

6 L.F. la Cour, "Sorø Bys Historie gennem Trehundrede Aar", Sorø: 1938, s. 91

7 Hans Bastholm, "Theoretisk og practisk Anviisning til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse i Danmark uden for Hovedstaden saavel som i Kjøbstæderne som paa Landet", Slagelse: 1817, s. 106

8 LAS, Sorø Rådstue og Sorø Købstadskommune, Forhandlingsprotokoller for fattigvæsenets bestyrelse 1760-1887, N-1 og N-2, d 11. januar 1822

9 Jf. fattigloven af 1803 var sognepræsten og politimesteren fødte medlemmer. Herudover var fattigforstanderen valgt af byens borgere

10 Harald Jørgensen, "Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede", Viborg: (1940) 1979, s. 82

11 RA, Danske Kancelli, Fællesafdelingen for samtlige departementer, G56A, Beretninger og Konceptforestillinger ang. de deputeredes embedsrejser, 1803-1829, nr. 232, 1822-1829: G 56b, nr. 10-17, A. S. Ørsteds Beretning af 5. august 1826 om en Embedsrejse i Sorö Amt (nr. 15)

12 Asger Boe Wille, manuskript fra foredraget "Det københavnske fattigvæsens skoler i patriotismens tid" til seminaret "Fattigdom og social forsorg i danske byer 1500-1900" på Københavns Rådhus, d. 6. oktober 2006, arrangeret af Dansk Center for Byhistorie, Dansk Komite for Byhistorie og Københavns Stadsarkiv

13 Blår er et affaldsprodukt fra forarbejdning af hør, der blev brugt til fremstilling af groft garn

14 LAS, Sorø Rådstue og Sorø Købstadskommune, Forhandlingsprotokoller for fattigvæsenets bestyrelse 1760-1887, N-1 og N-2, d. 19. december 1803

15 Sorø Amtstidende, d. 18. august 1856, s. 2

16 Love for Alderdomsforsørgelsesforeningen for Sorø By og Landsogn" fra 1932. Loven blev oprindeligt vedtaget i 1875, opbevaret på Sorø Rådhus, § 5, stk. 2.

17 Christian Elers Hertz, "Fattigreglementerne af 5 Juli 1803 og Placaten af 14 December 1810 med vedføiede nærmere Bestemmelser og Forandringer, samt nogle Anmærkninger", Odense: 1828, § 42

18 LAS, Sorø Rådstue og Sorø kommune, BA-016, Forhandlingsprotokoller for fattigvæsenets bestyrelse, 1852-1887, N-2, d. 24. februar 1870

19 Bastholm, 1817, s. 106

20 Vagn Lyhne, "Kropsarkitekten", Slagmark, 1998, nr. 27, s. 115

21 LAS, Sorø Rådstue og Sorø Købstadskommune, Forhandlings- og regnskabsproto-

kol (De fattiges kasse) 1856-1892, N-3, 20. maj 1856

22 Medborgerhus i Sorøs gamle forplejningshjem, Sjællands Tidende, d. 19. november 1979, s. 13

23 Ibid., s. 13

Kilde- og litteraturfortegnelse

Utrykte kilder:
Landsarkivet for Sjælland, Lolland Falster og Bornholm (LAS): Sorø Rådstue og Sorø Købstadskommune, BA-016, Forhandlingsprotokoller for fattigvæsenets bestyrelse 1760-1887, N-1 og N-2

LAS, Sorø Rådstue og Sorø Købstadskommune, Forhandlings- og regnskabsprotokol (De Fattiges Kasse) 1856-1892, N-3, 20. maj 1856
Rigsarkivet (RA): Danske Kancelli, Fællesafdelingen for samtlige departementer, G56A, Beretninger og Konceptforestillinger ang. de deputeredes embedsrejser, 1803-1829, nr. 232, 1822-1829: G 56b, nr. 10-17, A. S. Ørsteds Beretning af 5. august 1826 om en Embedsrejse i Sorö Amt (nr. 15)

Trykte kilder:
Bastholm, Hans: "Theoretisk og practisk Anviisning til Fattigvæsenets hensigtsmæssige Bestyrelse i Danmark uden for Hovedstaden saavel som i Kjøbstæderne som paa Landet", Slagelse: 1817

Hertz, Christian Elers: "Fattigreglementerne af 5 Juli 1803 og Placaten af 14 December 1810 med vedføiede nærmere Bestemmelser og Forandringer, samt nogle Anmærkninger", Odense: 1828

Love for "Alderdomsforsørgelsesforeningen for Sorø By og Landsogn" fra 1932. Loven blev oprindeligt vedtaget i 1875, fundet på Sorø Rådhus

Aviser:
Sjællands Tidende, d. 19. november 1979
Sorø Amtstidende, d. 18. august 1856

Litteratur:
Foucault, Michel: "Overvågning og straf: Fængslets fødsel", Frederiksberg: 2005

Jørgensen, Harald: "Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede", Viborg: (1940) 1979

la Cour, L.F.: "Sorø Bys Historie gennem tre Hundrede Aar", Sorø: 1938

Lyhne, Vagn: "Kropsarkitekten", Slagmark, 1998, nr. 27

Torm, Helge: "Fattiggårde i Sorø", art. i: Vestsjællands Museer 1980, s. 67-78

Wille, Asger Boe: Manuskript fra foredraget "Det københavnske fattigvæsens skoler i patriotismens tid" til seminaret "Fattigdom og social forsorg i danske byer 1500-1900" på Københavns Rådhus, d. 6. oktober 2006, arrangeret af Dansk Center for Byhistorie, Dansk Komite for Byhistorie og Københavns Stadsarkiv

Forfatter

Anne Sofie Vemmelund Christensen blev cand. mag. i historie og museologi fra Aarhus Universitet i sommeren 2007 efter at have skrevet speciale om disciplineringen af de fattige i Sorø købstad fra 1803 til 1933. Fik med det samme arbejde på Blicheregnens Museum og Herning Museum. Arbejdede som vikarierende museumsinspektør på Holstebro Museum op til familiens nuværende udstationering i Saudi Arabien. Er p.t. fjernstuderende på University of Leicester i England, hvor forfatteren i de kommende to år skal læse "Learning and Visitor Studies in Museums and Galleries". Tlf. 45 28347819.

Mordet ved Mariendals Mølle 1827

Af Asger Berg

Mariendals Mølle lå i 1800-tallet ved det, der i dag hedder Mariendals Allé i Slagelse, sydvest for Sct. Peders Kirkegård. Den 18. oktober 1827 skete der her et opsigtsvækkende mord. Det var møllens tidligere ejer, Hans Jørgen Morthost, der skød og dræbte en møllersvend, som var ved at genopføre den nedbrændte mølle.

En slagsbroder kommer til byen

I maj 1827 var møllersvend Jens Johansen taget fra København til

Kort fra 1892, der viser Mariendals Mølles placering. Den lange lige vej på skrå er hovedvejen mellem Korsør og Slagelse. Landsbyen, der anes nederst til venstre er Landsgrav, derefter krydser den nyanlagte jernbane mellem Slagelse og Næstved, og lidt tættere på Slagelse står "Ml", hvilket er Mariendals Mølle i centrum af kortudsnittet. Vi får også information om, at møllen ligger lige omkring, hvor der er "12 mil fra Kjøbenhavn". Endnu tættere på Slagelse ses Sct. Peders kirkegård. Der er andre møller markeret på kortet med signaturen "Ml", nemlig Strandvejens Mølle (lidt skråt opad til venstre for Mariendals Mølle) samt Bjergbygades Mølle (skråt nedad til højre for Mariendals Mølle). Kort fra teknisk forvaltning i den tidligere Slagelse kommune.

Slagelse, hvor han fra sommeren 1827 arbejdede i et sjak af møllebyggersvende, der skulle genopføre den nedbrændte Mariendals Mølle ved landevejen uden for Slagelse. Det blev Jens Johansens ulykke, at han her løb ind i en person, hvis rygte var, at han var hidsig, opfarende, uforligelig og trættekær.

Jens Johansens eget rygte var heller ikke for godt. Han var født "i Sjelland", omkring 1800. Den 27. april 1822 blev han udskrevet af det københavnske møllerlavs protokol som udlært hos møller J. Jørgensen[1].

Gang på gang havde han rodet sig ud i slagsmål i hovedstadens natteliv, og han var i 1823 og igen i 1826 blevet dømt for vold ved Københavns Politiret. Hans ry som slagsbroder opsummeredes efter hans død af Københavns vicepolitidirektør, der i en skrivelse af 24. november 1827 til byfogeden i Slagelse bekræftede, at Jens Johansen var kendt af politiet som et brutalt og uroligt menneske, der jævnlig drev om på offentlige steder og deltog i slagsmål og uorden. Vidner beskriver ham endvidere som en stor og stærk karl.

Den hidsige løjtnant

Den person, der blev Jens Johansens skæbne, var afskediget løjtnant Hans Jørgen Morthorst. Morthorst var født i 1786, søn af en rebslager og opvokset i København[2]. Da han var 11 år, forliste hans far som skipper med skibet "Jomfru Anna Marie", og både faderen og en bror til Hans Jørgen Morthorst omkom. Hans Jørgen begyndte da sin militære løbebane som fændrik[3].

I 1827 var Morthorst en gift mand på 41 år, der bag sig havde en blakket karriere. Første gang i 1806 og endelig i 1818 havde Morthorst måttet trække sig fra militæret. Det endelige farvel til militæret skete efter to krigsretssager for voldelig adfærd i 1817 og 1818. I den sidste sag havde løjtnant Morthorst med draget sabel slået en soldat over lårene og med knyttet hånd i ansigtet, fordi soldaten som skildvagt ikke havde tilladt en mand om natten at indbringe en sæk brænde til Gammelholm, hvor Morthorst havde vagt. Morthorst fik sin afsked i nåde den 2. juni 1819, men denne nåde skulle kun være gældende udenrigs. I 1820-21 arbejdede han som told- og konsumptionsunderbetjent i Næstved, men blev afskediget for opsætsighed mod sin foresatte. Om hans forhold her siges det, at han lå i idelig strid med de andre toldbetjente.

I maj 1822 kom Morthorst til Slagelse, hvor han havde købt Mariendals Mølle. Der var i de følgende år flere sager imod ham ved politiretten for injurier og trusler. I 1825 brændte møllen, og dermed startede en økonomisk nedtur for Morthorst. Han havde været ganske velhavende efter en arv fra sin mor, men den 17. april 1827 måtte han sælge møllen og det tilhørende våningshus på tvangsauktion til møllersvend Hans Henrich Hansen. Den 28. april var

han og hans kone bogstavelig talt blevet smidt ud af våningshuset ved en fogedforretning[1].

Morthorst bliver på stedet

Men Morthorst *ville* blive på stedet. Han fik så lov til at beholde en jordlod i arvefæste af Slagelse Hospital og at bygge et hus her ved siden af møllen, kun 50 alen fra det gamle hus. Det skete i den samme sommer 1827. Morthorsts jordlod og hus lå midt imellem møllen og møllerens våningshus med baghus og have, og derved opstod en meget uheldig situation, der hurtigt gav anledning til ubehageligheder. Mølleren havde ingen direkte vej over marken til møllen, men måtte først gå ud på landevejen, og Morthorst kunne ikke benytte den mest bekvemme vej til sit hus gennem haven, men måtte skaffe indkørsel bag ved denne.

Dette skabte tit uenighed imellem Morthorst og den nye møller, men i sommeren 1827 opstod der især strid imellem Morthorst og de møllebyggersvende, som var beskæftiget med at genopbygge møllen. Allerede i maj kom Morthorst og hans kone i slagsmål med en møllebyggersvend Jens Larsen, som ville hindre en vogn, der tilhørte Morthorst, i at køre ad vejen mellem huset og haven. Larsen lod i den anledning ægteparret indkalde for Politiretten i Slagelse, hvor Morthorst den 20. august 1827 blev dømt til at bøde tre gange 6 lod sølv for at have slået Larsen, og hans hustru blev dømt til at bøde tre gange 12 lod sølv for at have grebet Larsen i håret, tilføjet ham sår i ansigtet med neglene, samt bidt ham i armen. Desuden fik hun en mulkt på 5 rbd. sølv.

Også Jens Johansen kom der strid med, fordi han oftere end de andre overtrådte Morthorsts forbud imod at gå ad den selvgjorte genvej over Morthorsts mark. De to lå i stedsevarende strid, og på begge sider brugtes de groveste skældsord, uden at

Da nogle infame Skurke har paa min Jordlod ved Steenkast ituslaget og bortstiralet adskilligt af mine Eiendele, saa bekiendtgjøres herved: at ingen Uvedkommende Dag eller Nat tillades nogen Passage paa min Jordlod No 7 Lillevang, beliggende ved Mariendals Mølle; den eller de som maatte antræffes, maae selv tilskrive sig de Ubehageligheder som heraf maatte følge.
Slagelse den 25de August 1827.

Morthorst,
Lieutenant.

Morthorsts annoncering i den Vestsjællandske Avis, august 1827. Affotograferet fra mikrofilm på Slagelse bibliotek.

det dog længe kom til slagsmål. I august 1827 indrykkede Morthorst to gange et avertissement i den Vestsjællandske Avis, hvori han – med henvisning til, at der var blevet øvet hærværk og stjålet ting på hans ejendom – forbød enhver, nat og dag, at passere over hans jordlod, idet han tilføjede, at den, der overtrådte forbudet, selv måtte tage ansvaret for følgerne.

Da det gik galt[5]

Sådan var situationen torsdag formiddag den 18. oktober 1827, da Morthorsts kone Marie Cathrine Kirkebeck og hendes halvsøster Marie Christine Lund befandt sig på Morthorsts kartoffelmark ca. 20 skridt fra møllerens våningshus, hvor de opgravede kartofler.

Ved middagstid gik svendene fra møllen til våningshuset for at spise til middag. Et par svende satte sig dog først på en møllearm ud for marken, Den ene svend, Jens Larsen, sagde: "Katten river og bider, hun graver kartofler op," hvorpå han lo over til hende, der optog det som en skose, men ikke reagerede. Så gik alle svendene ind i huset undtagen Jens Johansen.

Mølleren Hans Henrich Hansen sagde da til Jens Johansen: "Kom og gå ind med; det er ikke værd at have med det kram at bestille." Men Johansen blev siddende og smilede ad de to fruentimmer uden at sige noget. En tjenestepige, Hanne Andresen, der i det samme kom forbi med mad til svendene, sagde, at de to kvinder havde gjort nar ad hende, hvad de dog nægtede. Så spurgte Johansen pigen, om hun ville tåle, at sådan nogle kanaljer gjorde nar ad hende, hvortil hun svarede, at det brød hun sig ikke om, og gik ind i huset, men blev her stående ved et ituslået vindue, hvorfra hun hørte, at Johansen og kvinderne skændtes. Hun huskede ikke ordret, hvad der blev sagt. Men de to søstre sagde siden, at Johansen havde truet med at slå dem. Marie Cathrine svarede, at han vel ikke ville slå dem på deres egen jord. Så sprang Johansen efter de to søstres forklaring ind på deres mark, og der opstod slagsmål. Johansen kastede dem om på jorden og slog dem i hovedet og på ryggen med knytnæve. De råbte om hjælp og "gevalt!"

Mordet

Nu kom Hans Jørgen Morthorst til, og desuden en snedkersvend Schou samt en snedkerdreng Bendt Olsen, der arbejdede hos ham. De så, at der var klammeri, og snedkeren kunne bekræfte, at møllebyggersvenden havde kastet kvinderne til jorden.

Så gik Morthorst tilbage i huset efter sit gevær, en haglbøsse, der var ladt, fordi han havde hørt kvindernes "gevalt" og selv følte sig truet. Johansen var nu imidlertid gået fra fruentimmerne hen til gårdspladsen ved møllerens våningshus, hvor han stod, da Morthorst kom ud af sit hus. Morthorst stillede sig op på en lille jordforhøjning på vejen, og en ordveksling fandt sted. Morthorst råbte ifølge møllebyggersvend

Christian Lund: "Kom herop om du tør!" hvortil Johansen med en ed svarede: "Jeg tør nok komme op til dig!", eller "Jeg er ikke bange!" Et vidne hørte Morthorst sige: "Din modbydelige slyngel! Hvad har du at bestille på min jord?" Fru Morthorst hævdede, at manden sagde: "Hvor tør du understå dig i at overfalde min familie på vor egen jord?", hvortil Johansen skulle have svaret: "Kommer du dér med dit gevær? Tror, du jeg er bange for dig? Tør du ikke komme til mig, så tør jeg komme til dig!" Et andet vidne hørte Johansen sige: "Jeg er ikke bange for dig, din røverknægt, skønt du har gevær!"

Hans Jørgen Morthorst nægtede siden at have brugt nogen ord, hvormed Johansen udæskedes til at komme op til ham. Da Johansen gik nærmere, ilede de to søstre til, da de frygtede en ulykke. De råbte, at Morthorst for guds skyld ikke måtte skyde, og konen greb fat i geværet, men blev stødt væk af sin mand, der råbte: "Slip geværet, ellers kommer de og tager det!" Morthorst selv forklarede i retten, at konen sagde, at hun var så forslået, at hun ikke troede, hun skulle leve, og at han sagde, at han kun ville bruge geværet, hvis han blev overfaldet.

Ifølge flere vidner løb Johansen ud fra gården op imod Morthorst, fulgt af flere svende og mølleejeren. Under det første forhør i sagen sagde Morthorst, at da han så alle disse mænd komme imod sig "ligesom en Hær, der vilde løbe Storm", råbte han, at de skulle holde sig væk fra hans jordlod, da han ellers skød. Men da Johansen fortsatte med udstrakte arme, som ville han gribe fat i Morthorst, besluttede denne at skyde ham i benene med hagl. Men i det samme sprang Johansen ind på ham, så geværet gik af lige under hans bryst. Drabet skete på en jordforhøjning på den vej, der fører fra hovedlandevejen over hans ejendom til møllerens våningshus, 44 alen fra Morthorsts våningshus.

De andre vidner, undtagen Morthorsts kone, havde ikke hørt ham advare Johansen imod at betræde hans jord. Alle vidner bekræftede, at Johansen var ubevæbnet, og at han var 3-10 skridt fra Morthorst, da skuddet faldt. Da skuddet faldt, sprang Johansen ind på Morthorst og greb ham i håret, sagde Morthorst. Men kun han og hans kone hævdede, at Johansen råbte: "Jeg er ikke bange for at tage et tag i dig endnu". Johansen faldt straks baglæns om og var øjeblikkelig død.

Retssagen

Et par af svendene anholdt Morthorst og førte ham til byfogeden i Slagelse. En tilkaldt læge, kirurg Hermann Løhr, fandt Johansen liggende livløs på ryggen på markvejen. Han opskar hans trøje og fandt skudhullet i venstre side af brystet lige ved hjertekulen. Liget blev bragt ind i møller Hansens hus og siden ført til Slagelse, hvor der blev foretaget obduktion den 20. oktober. Obduktionen bekræftede, at Morthorst havde stået på et højere

Det har ikke været muligt at finde samtidige tegninger/prospekter eller lignende af Mariendals Mølle. Ovenstående er fra Christian Madsen: Gamle Slagelse-billeder. Bind 1, side 109 (1982). Teksten til billedet er: "Mariendals mølle blev opført i forbindelse med møllegård i 1864. Ved en brand i slutningen af 1930'erne blev møllegården raseret. Under krigen blev møllen solgt til nedrivning. Billedet viser møllegården set fra Mariendals Alle, Ikke blot møllegården, men også alleen er nu forsvundet ud af billedet". Postkort ca. 1920. Slagelse lokalarkiv.

sted end Johansen, og at afstanden mellem dem i skudøjeblikket havde været 6-10 skridt, da klæderne ikke var svedne eller berørt af forladningen.

Men Morthorst blev ved sin forklaring om, at Johansen var sprunget ind på bøssepiben. Morthorst fastholdt også, at drabet skete i nødværge, da Johansen, som før havde overfaldet hans kone, nu i forening med de andre svende ville overfalde ham. Og da Johansen var en stor og stærk karl, og de andre ligeså, ville de kunne have lemlæstet ham, hvis han ikke havde skudt. Morthorst hævdede, at han stod på sin egen jordlod og råbte, at de ikke måtte betræde den, og da de desuagtet gjorde det, antog han at de ville angribe ham. Han ville ikke dræbe Johansen, kun standse angrebet. Han regnede Johansen for hovedmanden, den farligste, stærkeste og glubskeste, som tilmed plejede at være beruset af brændevin. Han sagde, at det ikke var af forbitrelse mod Johansen, han skød, men kun i nødværge.

Morthorsts sjælesørger i arresten forklarede i retten, at den tiltalte over for ham havde udtrykt, at drabet skete i selvforsvar, og at han ikke havde samvittighedsnag, men "takker Gud, som ved Johansens Død har frelst hans Liv." Morthorst

selv tilføjede, at han ikke fra fortiden havde noget udestående med Johansen, men at han var en grov karl, der altid drillede ham med at skrå over hans jordlod for derved at vise, at han var en rask karl, som turde vise trods, da han var bekendt for at være en stærk karl og en stor slagsbroder. Morthorst understregede dog, at han ikke troede Johansen var gået op imod ham for at vise mod, men for at overfalde ham. Modsat mente andre vidner, at det var for at vise, at han, Johansen, turde afvæbne Morthorst.

Dommen

Ved Slagelse By og Extraret blev der den 5. marts 1828 afsagt dom over Morthorst, der skulle bøde liv for liv. Ved Den kongelige Landsover- samt Hof- og Stadsret blev dommen den 6. maj 1828 nedsat til tre års fæstningsarbejde, men Højesteret fastslog den 20. juni 1828, at "Bytingsdommen bør ved magt at stande". Dødsdommen blev dog ikke eksekveret. Morthorst blev efter kongeligt reskript af 23. juli 1828 hensat i fængsel på livstid.

Han afsonede først straffen i Tugthuset på Christianshavn, idet han dog fra 1832-1835 blev flyttet til Kastellets krudttårn "Frederikshavn", hvor han kom under særlig bevogtning, fordi han to gange havde forsøgt at flygte. Da han i efteråret 1835 blev sendt tilbage til Tugthuset på Christianshavn, skete det som en begunstigelse, fordi han havde angivet et udbrudsforsøg fra et par medfangers side. Af samme grund sad han i de følgende år efter eget ønske afsondret fra samkvem med de øvrige fanger.

Hvad der siden skete

Morthorsts kone fortsatte livet i Slagelse, idet hun kunne leve af jordlodden på godt 4 td. land og en lille livrente[6].

Af en sag fra 1835 fremgår det, at hun har forsøgt at sende sin mand en rigsdaler sammen med et rørende brev[7]. Men efter sagen at dømme har man returneret rigsdaleren, da det ikke var fangerne tilladt at modtage gaver eller understøttelse. Og da brevet ligger som bilag ved sagen, er det tydeligvis heller aldrig nået frem til Morthorst: "Kære gode mand. Det gør mig ondt, at jeg ikke kunne holde løftet om at komme til dig i denne måned formedelst den feber, jeg bekom forrige vinter af forkølelse, som har nu vedholdt mig den lange tid. Men når jeg kan vogte mig for forkølelse, så bliver jeg med Guds hjælp nok fri for den. Min gode mand, jeg har dog ikke forglemt det, jeg lovede i min forrige skrivelse. Jeg var så lykkelig at overlade min ansøgning til en god og ædel herre, som kammerråd Møller er god ven af. Han lovede mig at bede for dig. Du må derved, gode mand, være tilfreds, og modtag så indlagte rigsdaler til vi ses. Lev nu vel og vær rolig, jeg er din evige kone Marie Cathrine Morthorst, boende på Slagelse Mark, Slagelse den 19. september 1835."

Allerede i 1837 søgte direktionen

for Christianshavns Straffeanstalt om benådning for Morthorst, men først i august 1841 blev han skænket sin frihed og løsladt[8]. Han vendte tilbage til egnen ved Slagelse, hvor han og hans "evige Kone" henlevede resten af deres dage i et boelsmandssted på Slotsbjergby Mark syd for byen. Marie Cathrine Morthorst døde den 2. september 1860, omtrent to år efter deres guldbryllupsdag, og Hans Jørgen Morthorst, fhv. løjtnant, døde i en alder af 88 år den 7. april 1874.

Noter

1 Møllerlavets protokol, fol. 347, Københavns Stadsarkiv.

2 Morthorst var døbt den 12. marts 1786 i Frue Kirke i København. Jævnfør folketællingen 1801, København, Christianshavn, matr. 186, 608.

3 Om Morthorsts militære karriere, se: V. Richter: Den danske Landmilitæretat 1801-94.

4 Om Morthorst-slægten, se: Jens Aa. Morthorst: Slægten Morthorst. Sorø 1962.

5 Om drabet på Jens Johansen og dommen over Hans Jørgen Morthorst: Højesteret, Voteringsprotokol for 1828, C, 19-20. juni 1828 & Højesteret, Domprotokol 1828, B, No. 174, 20. juni 1828 (Rigsarkivet).

6 Folketælling 1834, Slagelse Købstad, Bredegade No. 152.

7 Christianhavns Straffeanstalt, Journalsager, sag 426, 1835, Landsarkivet for Sjælland etc. (LAS).

8 Christianhavns Straffeanstalt, Journalsager, sag 418, 1837, LAS og Tugt-, Raps- og Forbedringshuset, Løsladelsesprotokol 1841-45, LAS.

Forfatter

Asger Berg, forfatter, lektor, cand. mag. Har ud over lokalhistoriske artikler, især fra Nordsjælland, udgivet 4 visesamlinger under sit pseudonym, "Lars Kanit". Adr.: S. Kierkegaardsvej 1, 3400 Hillerød. Tlf. 48 26 46 89.

Da koldfeberen ramte Sydvestsjælland i 1831

Af Stella Borne Mikkelsen

Medicinalberetninger

Medicinalberetninger har været en lidt overset kilde til belysning af lægernes virke fra 1803 og frem. Som det vil komme til at fremgå af denne artikel, indeholder beretningerne også oplysninger om lokale forhold, som f.eks. høsten, vejret og de lokales vaner i forhold til sygdom.

Den 20. december 1803 blev det i et kancellicirkulære bestemt, at alle læger hvert år skulle indsende rapporter om sygdoms- og sundhedstilstanden i deres områder til Sundhedskollegiet, der var blevet oprettet samme år.

I løbet af 1700-tallet havde landet været plaget af en række epidemiske sygdomme, selv om der også havde været fremskridt inden for lægevidenskaben, og der var efterhånden også sket en holdningsændring i forhold til statens ansvar for befolkningsudviklingen.

1700-tallet havde også budt på åbne konflikter mellem medicinere og kirurger, og det var resulteret i oprettelsen af Collegium Medicum i 1740 og Det Kongelige Chirurgiske Academie i 1785. Det nedbragte dog ikke konflikterne mellem de to lægegrupper, og som en konsekvens heraf blev Sundhedskollegiet oprettet i 1803 og med medlemmer fra begge de tidligere akademier, der nu blev tvunget til at samarbejde.[1]

Et af Sundhedskollegiets opgaver blev at modtage årlige indberetninger fra de lokale læger. Der blev nedsat en kommission, der skulle udarbejde en skabelon til sikring af en vis ensartethed i indberetningerne. Det skulle dog siden vise sig ikke at blive tilfældet, og der er meget stor forskel på de enkelte lægers indberetninger. Nogle læger havde meget på hjerte både i forhold til de spørgsmål, der skulle besvares, og til sundhedspolitiske emner. Lægerne skulle indberette om epidemier (som dog også havde et særskilt anmeldelsessystem). Derudover skulle der redegøres for vacciner, høst- og vejrforhold, der kunne have haft betydning for eventuelle sygdomsforløb. Der skulle fortælles om dødelighed, ulykkelige hændelser, jordemødre, apotekerne (som lægerne skulle

føre årligt tilsyn med), kvaksalvere osv.

I lægemiljøet var der to modsatrettede teorier om, hvorfor der udbrød epidemiske sygdomme.

På den ene side var der contagionisterne, som mente, at man blev smittet ved berøring eller anden form for kontakt. Contagionisterne var dog ikke helt enige om, hvorvidt smitten bestod af levende organismer, der reproducerede sig selv, eller om smitstoffet havde en kemisk natur. De var desuden fortalere for at bruge karantæne ved smitsomme epidemier.

På den anden side stod miasmatikerne, der mente, at epidemier skyldtes miasma; dvs. giftstoffer, der opstod spontant på steder med urenheder. Miasmatikerne mente, at disse miasmer blev spredt med vinden og var ufarlige, så længe de ikke kom i kontakt med urenheder fra mennesker eller dyr. Miasmatikerne var ikke interesseret i kontakten mellem syge og raske, men lagde mere vægt på renlighed og på det enkelte individs modstandsdygtighed. Det var også med miasmatikerne, at lægestanden begyndte at diskutere hygiejne og sanitære forhold i tætbefolkede og forurenede områder.[2]

Medicinalberetningernes vej gennem hierarkiet blev med tiden omstændelig. De første mange år sendte de lokale læger deres beretninger til amtmanden, men det blev ændret i 1818. Herefter skulle lægerne sende deres beretninger til deres fysikus (den overordnede embedslæge), der skulle sammenfatte beretningerne og videresende til amtmanden, der endelig skulle vedlægge sin beretning og sende det samlet til Sundhedskollegiet.

Denne artikel handler hovedsageligt om koldfeberen 1831 med afsæt i indberetningerne fra de lokale læger i blandt andet Slagelse, Skælskør, Korsør, Holsteinborg og Sorø tillige med den sammenfatning, som Fysikus for Søndre Sjællandske Landfysikat udfærdigede på baggrund af indberetningerne. Dette fysikat omfattede den sydlige halvdel af Sjælland på tværs af amtsgrænser. Medicinalberetningerne giver i en række tilfælde gode og fyldige oplysninger om stort og småt i den enkelte læges distrikt, men der er dog en del kildemæssige problemer med brugen af medicinalberetninger. De første år efter lovens indførelse var det ikke alle læger, der indsendte årlige beretninger til Sundhedskollegiet. For det første fordi der var tale om en ny ordning, der skulle bundfælde sig hos lægerne, og for det andet var det ikke alle læger, der førte daglig eller ugentlig journal over patienterne og andre forhold, der kunne have interesse.

Ved de store epidemier havde de også rigeligt travlt med at behandle folk, hvorfor beretningen efterfølgende er skrevet ud fra hukommelsen.

Gennem hele perioden er der også

stor forskel på, hvor omfattende beretningerne er. Nogle læger besvarede de spørgsmål, der stod i skemaet, hvorimod andre læger kastede sig ud i længere redegørelser om sygdomme, epidemier og deres udvikling og baggrund, høsten og i nogle tilfælde også politiske tilkendegivelser.[3]

Fra centralt hold havde man flere gange forsøgt at få et overblik over epidemier og sygdomme i landet, men det var først med medicinalberetningerne fra 1803 og frem, at der blev tale om en systematisk række af indberetninger, der fik en lang levetid.[4]

Regn, hårde vintre og varm sommer – en dårlig cocktail for sundheden

I sensommeren 1831 blev Sjælland, Møn og Lolland-Falster ramt af koldfeber, der hurtigt udviklede sig til en epidemi, der nærmest satte egnen i stå i de vigtige måneder august og september.

Årene op til udbruddet af epidemien havde ikke været befordrende for immunforsvaret, og der er ingen tvivl om, at koldfeberen ramte en fattig landbefolkning, der allerede var i knæ på grund af dårlige høstår, sult og fugtige omgivelser.

1829 var kold og regnfuld, og mange steder ventede man for længe med at høste, hvilket ødelagde rugen for mange. I Søndre Sjællandske Landfysikat havde sommeren dog været ganske udmærket indtil august, hvor det begyndte at regne. Derefter regnede det næsten uafbrudt til ind i september måned. Markerne blev oversvømmede, kornet ødelagt, og mange ventede med at høste i håbet om tørt vejr, men forgæves. Derfor gik meget korn til på markerne, og det korn, som trods alt blev høstet, rådnede i laderne. Enkelte ventede endog så længe med at høste, at vinteren nåede at sætte ind. De oversvømmede marker ramte også tørven, så der blev mangel på brændsel.

Den tidlige vinter gjorde det vanskeligt for bønderne at få vintersæden i jorden, og det kom til at betyde endnu mere fødevaremangel.

Havde 1829 været slem, blev 1830 værre. Gennem hele vinteren var der mangel på korn og brændsel. Foråret og sommeren bød på kolde og regnvåde måneder, og det gik endnu engang ud over høsten. Priserne på korn og brændsel fortsatte med at stige, og selv de bedrestillede måtte ty til byg i stedet for rug i brødbagningen. Flere og flere fattige blev derfor hægtet af og måtte tage til takke med korn af meget ringe kvalitet (og formentlig også sygdomsfremkaldende, eftersom meget af rugen lå og blev fordærvet i laderne). I det omfang, der ganske enkelt ikke var mad at skaffe, måtte de fattige sulte.

Det var ikke kun kornet, der blev ødelagt af den megen regn. På markerne gik det især ud over fårene, der måtte gå rundt i vand på mar-

kerne og måtte leve af fugtigt foder med sygdom til følge. Sommeren 1831 var varm og tør, men ifølge en militær overlæge, Bremer, var der meget fugtighed (formentlig fra de mange oversvømmede områder), og der var således god grobund for koldfeberen, der traditionelt huserede på Lolland-Falster.[5] I et forsøg på at forklare årsagen til udbruddet af koldfeberepidemi, så han på samspillet mellem en nordvestlig storm i begyndelsen af april 1825 (hvor det gik hårdt ud over de tyske og hollandske kyster), og en alvorlig koldfeberepidemi i 1826 i de ramte områder. Han mente, at når storme ødelagde diger, der fik vandstanden til at stige i lavtliggende områder, så medførte det sumpagtige omgivelser og gav grobund for koldfeber. Han nævnte blandt andet Magleby ved Skælskør som eksempel på et oversvømmet, fugtigt område i 1825 og 1826, som efterfølgende havde været ramt af koldfeber i de nævnte år.[6] Derimod kunne han ikke for 1831 se en direkte sammenhæng mellem vejrlig og epidemi, fordi han ikke mente, at der havde været et så alvorligt vejrfænomen som det tyske i 1825. Imidlertid havde 1830 budt på stormvejr, der gav oversvømmelser og ødelagte lader. Derudover var årene 1829-31 i sig selv regnvåde og præget af oversvømmelser og kunne skabe de samme vækstbetingelser for sygdom, som de nævnte i 1825-26. Staal i Slagelse mente også at se en sammenhæng mellem feberens opkomst i de sumpige og fugtige egne, hvor der endvidere var indesluttet af skov tillige med den ildelugtende tåge, der havde vist sig i sensommeren.[7]

Det regnvåde vejr var desuden med til at gøre en stor del af landbefolkningens boliger fugtige. I hvert fald peges der i flere af beretningerne for 1831 på problemet med de fugtige boliger "..samt Manglen paa at tørre deres Boliger, gang og Sengeklæder tilbørlig, varmt og tørt".[8] Mange af boligerne var opført direkte på jorden uden at hvile på en stensokkel. De lerklinede vægge sugede derfor hurtigt fugt til sig, og når bønderne kom hjem efter en regnvåd dag i marken, blev tøjet hængt til tørre ved brændeovnen og med døre og vinduer lukkede for at holde på varmen. Desuden var mange boliger små, men beboede af mange, så både luftfugtighed og smitterisiko må have været meget høj i store dele af området i de regnfulde år 1829-31. Lægen på grevskabet Holsteinborg mente således også at se en sammenhæng mellem manglende renlighed, fugtig bolig, dårlige fødevarer og sygdom.[9]

Epidemien 1831

I Danmark frygtede man faktisk en epidemi i 1831, men dog ikke en koldfeberepidemi. Derimod frygtede man at få den kolera, der havde hersket i store dele af Europa, ind i Danmark. Det skete ikke. Til gengæld ramte koldfeberen stort set uden varsel i sensommeren.

I nogle af beretningerne fortælles der om et specielt vejrfænomen, der havde været observeret kort før

sygdommens udbrud, nemlig en "guul, stinkende Brandtaage". Få dage senere begyndte de første at falde om på markerne og måtte bæres hjem i seng. Det var dog ikke kun brandtågen, der havde været et forvarsel på sygdommen, for de syge havde i de fleste tilfælde lidt af hovedpine, træthed og appetitløshed. Enkelte havde oveni købet haft symptomer i form af kulderystelser og svedeture, men henvisningen til brandtågen ville være en god, miasmatisk forklaring på epidemiens opståen.

I begyndelsen antog flere af lægerne, at der var tale om en 'høstsyge', som havde huseret i flere år i sensommeren, men det viste sig imidlertid hurtigt ikke at være tilfældet.

Under sygdommen vekslede det mellem kulderystelser afløst af svedeture og stærk hovedpine. Derefter fulgte en periode, hvor patienten havde det fint. Herefter startede det forfra. Enten den følgende dag på samme tid, eller der blev sprunget en eller to dage over (afhængigt af feberrytmen var der tale om 'hverdagsfeber', 'andendagsfeber' eller 'trediedagsfeber'). Feberanfaldene ved denne koldfeber tog hårdt på patienten, da der var hovedpine, diarre, opkastninger, smerter i kroppen, stærk tørst og ofte febervildelse. Feberanfaldene efterlod efterhånden patienten mere og mere udmattet, og i alle indberetningerne peges der på, at patienterne var påfaldende længe om at komme sig efter endt sygdomsforløb.

I sin sammenfattende redegørelse for Søndre Sjællandske Fysikats lægeindberetninger, skriver Leth (landfysikus i Næstved), at sygdommen havde to mulige forløb:

1. Den milde variant, der mindede meget om de vanlige høstfebre med almindelige galdeagtige tilfælde, madlede, kvalme, bitter smag, ofte galdeagtige brækninger og diarre. Desuden stærk feber, tørst, hurtig puls, som blev behandlet med bræk- og afførende midler.
2. Den voldsomme variant, der meget hurtigt kunne udvikle sig alvorligt, og som krævede medicinsk behandling. Her var sygdommen fra begyndelsen intermitterende feber med langvarige feberanfald og ofte ledsaget af komatøs eller apoplektisk tilstand. Smerter i bryst og underliv, og lever og milt var påvirkede. Flere af feberanfaldene medførte i en del tilfælde næseblod og blodig opkast. Det var vigtigt at stoppe feberanfaldene hurtigst muligt med enten china eller kinin – gerne blandet med opium i meget stærke doser.

Disse feberanfald, hvor patienten var i komatøs eller apoplektisk tilstand, var så farlige, at lægen endnu ikke havde set en patient overleve flere end to anfald.

Han opremsede nogle særlige tegn ved denne epidemi, blandt andet overordentlig mathed allerede fra sygdommens begyndelse, patienten var længe om at komme til hægterne efter endt sygdomsforløb og endelig

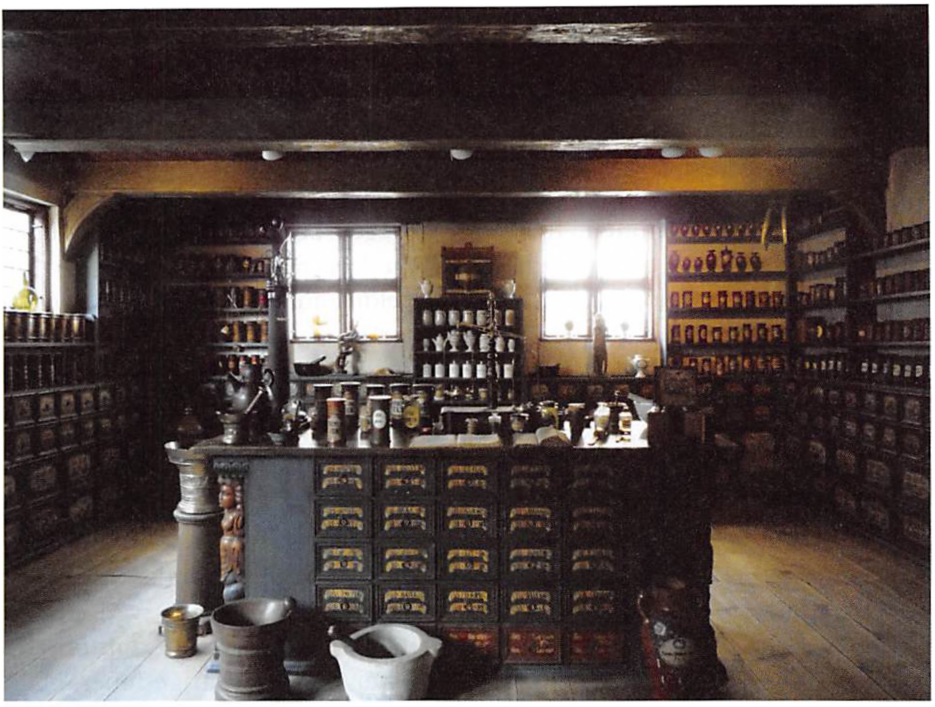

Ved koldfeberen var det hovedsageligt kinin og china, der blev brugt, men i løbet af et år kunne lægerne få brug for meget forskelligt medicin, fx også brækmidler. En gang om året skulle distriktskirurgen visitere byens apotekerhandel og kontrollere, at alt gik rigtigt for sig. Foto fra Den Gamle By i Århus af Jørgen Mikkelsen.

var der en del, som fik eftervirkninger af koldfeberen; blandt andet vattersot (vand i kroppen) og affektioner i lever og milt. Desuden var der en del tilfælde, hvor han havde svært ved at afgøre, om der var tale om en komatøs eller apoplektisk feber.

Det var dog ikke enten-eller med sygdomsforløbet. I en række tilfælde startede sygdommen i den milde variant, men gik så hurtigt over i den alvorlige, hvor det var vigtigt at få patienten under hurtig behandling. Flere læger berettede om, at koldfeberen ramte mange. Leth skrev blandt andet, at det ikke kun var "de Fattige men ogsaa de mere Velhavende, paa Herregaardene selv laa i August og September næsten alle Folkene syge, det var kun med største Vanskelighed at få de fornødne Folk til at røgte Kreaturerne."[10]

Hvis selv herregårdene, der traditionelt havde mange folk, ikke formåede at få tilstrækkeligt med folk i marken, kan man godt forestille sig, hvor vanskeligt det har været for de mindre bønder.

I begyndelsen af september sendte Kancelliet en skrivelse ud til amtmændene på Sjælland og Lolland-Falster. Her bad man de lokale myndighedspersoner om at opfordre

lokalbefolkningen til at hjælpe hinanden med at få høstet.[11] Skrivelsen viser, at man fra centralt hold var klar over, at der var tale om en epidemi, der havde alvorlige konsekvenser for de ramte områder. Efter flere år med dårlig eller ødelagt høst, var der formentlig også et ønske om at undgå endnu en lang vinter med hungersnød. Hvordan opfordringen blev modtaget, fremgår ikke af beretningerne, men man kan meget vel forestille sig, at det har været krævende for de få bønder, der ikke var ramt af sygdom, også at få høstet andres marker. Det er nok rimeligt at antage, at de har gjort hvad de kunne, eftersom de jo selv kunne få brug for hjælp.

Det var ikke kun landbruget, der led under epidemiens udbredelse. Der var så meget arbejde for lægerne, at der måtte sendes hjælpelæger ud, men det var ikke muligt alle steder. I Søndre Sjællandske Distrikt blev der sendt i alt 23 hjælpelæger ud, blandt andet fire til Sorø, fem til Vordingborg og seks til Ringsted. Derimod fik Slagelse, Skælskør og Næstved distrikter ikke hjælpelæger. Måden at håndtere fordelingen af hjælpelæger på, var et af de punkter, Leth beklagede sig over i sin samlende redegørelse. Han fandt det uhensigtsmæssigt, at der kunne blive tildelt hjælpelæger uden at meddele dette til distriktslægerne samtidig med, at fordelingen var meget tilfældig.[12]

Det var svært at skaffe tilstrækkeligt mange hjælpelæger, og der blev derfor også hentet unge medicinstuderende ud i landet, selv om de manglede embedseksamen.[13] Heller ikke brugen af "næsten-uddannede" dækkede behovet, så Kancelliet måtte opfordre præster, skolelæger, sundhedskommissionernes medlemmer og andre gode mænd til at hjælpe lægerne.

Det var dog ikke alle, hverken skolelærere, præster eller bønder, der var egnede til dette arbejde, og Leth mente, at den bedste løsning var at finde en god mand eller kone, der kunne passe de syge og dermed øge chancen for de syges helbredelse. Samtidig ærgrede det ham meget, at de unge hjælpelæger ikke førte journal over patienterne, ja han 'undredes saare' over, at de kunne tilse en langt over hundrede patienter uden brug af journalføring. Med så mange læger samlet på et sted, og som oven i købet behandlede samme type sygdom, kunne der have været rigtig god mulighed for at udveksle erfaringer.[14]

For at sikre, at epidemien ikke blev spredt mere end allerede sket, henviste Kancelliet i sin skrivelse til forordningen fra 17. april 1782, som blandt andet foreskrev isolation, forbud mod sygestuer og begravelsesoptog.[15]

Amtmanden over Sorø Amt forsøgte at danne sig et overblik over, hvor mange der var blevet ramt af sygdommen. Det var et større regnestykke, da der skulle tages hensyn til det gennemsnitlige antal døde

de forudgående år, fordi "... ikke alle de Dødsfald, som ere passerede under Epidemien, kunne tilskrives denne"[16]. Jeg har samlet hans tal i nedenstående tabel (fig. 1), så der gives et tydeligere overblik over sygdommens udbredelse.

Område	Antal personer	Ramt af epidemi	Helbredte	Stadig syge ved beretningens skrivelse	Antal døde af epidemien	Antal døde i alt under epidemien
Ringsted herred, Skjoldnæsholm Birk og den del af Svendstrup Birk, der hører under Sorø Amt	9.863	2.761	2.296	235	230	310
Bregentved (for så vidt samme hører under Sorø Amt)	2.816	837			96	100
Sorø Birk	7.973	2.332	1.790	430	112	283
Holsteinborg Grevskabs Birk	3.947	170			13	53
Herlufsholm Sogn (Tybjerg Herred, men Sorø Amt)	1.340	280			2	10
Sorø Købstad	850	235			8	13
Korsør	1.500	15			1	

Figur 1: Tabellen bygger på de tal, amtmanden over Sorø Amt oplyste til Kancelliet. Se Collegial-Tidende for Danmark 1831, s. 820 ff.

Købstæderne Slagelse, Skælskør og Korsør samt Holsteinborg Grevskabs Birk blev ikke ramt særligt hårdt af epidemien, men det blev Sorø og Ringsted derimod. Korsør var den købstad, der var mindst ramt af epidemien, men ikke desto mindre indledes indberetningen fra Korsør med at fortælle, at koldfeberen også i dette år havde været den mest herskende sygdom i Korsør, også selv om lægens sammentælling af døde under feberen viser én enkelt person.[17]

Det var både mænd og kvinder, børn og voksne, der blev ramt af koldfeberen. Det var hovedsageligt personer over 60 år, der i forvejen var svækkede, som døde. De apoplektiske febre ramte derimod oftere de "kraftfulde Mænd". Sygdommen ramte i højere grad den arbejdende klasse på landet, selv om også bedrestillede måtte til sengs. Lægen på Holsteinborg blev selv ramt af sygdommen og måtte ligge i sengen i et par uger.[18]

Behandlingerne på dette tidspunkt

var generelt humoralpatologiske; dvs. at lægerne ved sygdom mente, at kroppen forsøgte at genoprette en ubalance ved at udskille væsker. Følgelig var det en naturlig tanke, at man understøttede kroppens arbejde. Derfor kan man læse om, at lægerne ved koldfeberepidemien (hvor folk både kastede op og havde diarre), ud over de allerede nævnte midler forsøgte at hjælpe kroppen ved at medicinere med bræk- og afføringsmidler, åreladning, igler på tindingerne ved eksempelvis hovedpine og med sveddrivende midler.

Flere af lægerne redegør for den gavnlige virkning af kinin, men det krævede, at der blev medicineret ved hvert feberanfald. Det var imidlertid ikke altid muligt, fordi en stor del af landbefolkningen ikke tilkaldte lægen ved sygdom. Det er et problem, som ofte bringes på bane i lægernes indberetninger. Det kostede penge at tilkalde lægen, og det afholdt den fattigere del af befolkningen fra at søge hjælp. Lægen i Skælskør skrev: ".. da Almuens Forfatning i Almindelighed ikke er maadelig, saa søger de sielden Hielp

Tuschtegning af Johan Julius Exner, Sønderho 1893. Formentlig udkast til maleriet "Lægen hos den syge" (1893) (Medicinsk-Historisk Museum). Billedet givet et godt indtryk af lægens besøg hos den syge, selv om der ikke var mange i landbefolkningen, der hentede lægehjælp ved sygdom. Når de endelig gjorde det, var det fordi behandlingen var blevet gjort gratis, eller at alle andre midler var forsøgt.

hos Lægen, som Følge deraf plages de ofte af denne slemme 'Giest'.[19]

Selv om folk ikke søgte læge, betød det ikke, at de ikke søgte råd. Mange steder i landet kunne man finde kloge mænd og koner, der af autoriteterne blev betegnet kvaksalvere.

Det var ikke kun modviljen mod læger, der gjorde det vanskeligt at opdage en epidemi. Først skulle præsten opdage, at der var en epidemi og indberette det til godsejeren eller amtmanden. Amtmanden skulle dernæst informere lægen om det. En stiftsfysikus i Viborg brokkede sig gentagne gange over dette forløb, fordi der var for meget spildtid.[20]

Hvis en egn blev ramt af smitsom sygdom, kunne der søges om tilladelse til at tage patienter i behandling på det offentliges regning. I sin beretning beklager Leth sig meget over, at en forespørgsel, sendt til Sundhedskollegiet tre år tidligere om gratis medicin i forbindelse med høstfeberepidemierne, endnu ikke var besvaret i 1831.

Han forsøgte sig dog igen med en ansøgning om at tage patienter under "Kuur for offentlig Regning" i forbindelse med koldfeberepidemien, men han fik ikke personligt svar. Dog kom Kancelliets skrivelse til de sjællandske amtmænd så sent, at (han mente), sygdommen havde toppet og var på tilbagetog. Han bemærkede dog, at der allerede var givet tilladelse i dele af Sorø Amt i begyndelsen af august og dermed forholdsvis tidligt i forløbet.

Andre steder på Sjælland havde amtmænd givet tilladelse til, at de "uformuende" kunne blive behandlet på det offentliges regning, og han går i rette med Danske Kancelli, der med tilladelsen til offentligt betalt behandling åbnede for, at også velstillede herremænd, præster og "andre udenfor Bondestanden" kunne få fri medicin,".. medens Fat-

Rejseapotek. Det var nødvendigt for lægen at have forskellige remedier med, når han skulle ud på sygebesøg. Her et eksempel på et rejsesæt. Foto fra Svane Apoteket i Slagelse.

tige Gaardmænd og Huusmænd, som i August angrebes af den egentlige epidemiske Sygdom, maate Selv betale Læge og Lægemidler eller undvære..".[21]

For at sikre, at de fattige kunne få styrkende måltider og hurtigt komme sig efter sygdommen, blev fattigkommissionerne tilbudt lån, men det ser ikke ud til at være blevet modtaget af mange kommuner, fordi disse – ifølge Leth – ikke ville stå med en tung tilbagebetalingsbyrde.[22]

1831 bød på andet end koldfeber

Koldfeberen fylder meget i de fleste indberetninger fra lægerne i det sydvestsjællandske område for året 1831, men der var også de vanlige galdeagtige og rheumatiske febre i løbet af året. I 1830 var der udbrudt en typhoid feber i Præstø Amt, der viste sig ondartet og meget smitsom. I foråret 1831 viste den typhoide feber sig i et sogn under Holsteinborg, og det varede ikke længe, før der også var typhoid feber i Slotsbjergby sogn. Distrikslægen i Slagelse var syg på dette tidspunkt og måtte overlade behandlingen af feberen til en af de andre læger i byen. Det var en langvarig sygdom, der stadig viste sig flere steder hen på efteråret, hvor der også var koldfeberen at slås med.[23] Derudover var der en række følgesygdomme til koldfeberen, samt andet mere eller mindre vanligt forekommende sygdomme, som kighoste, catarrhalske og rheumatiske febre (betændelses- og gigtfebre), gastriske sygdomme. osv. I Slagelse ramte de catarrhalske febre hovedsageligt børn og svage ældre i foråret 1831.

I Sorø kunne Wendelboe oplyse, at der havde fundet en større jordemoderrokade sted begrundet i afgang af jordemødre. Alle læger meldte tilbage, at tilsynet med apotekerne var forløbet fint, og endelig var der en række ulykkelige hændelser at indberette. I Skælskør måtte lægen ud til to hængte, to druknede, én

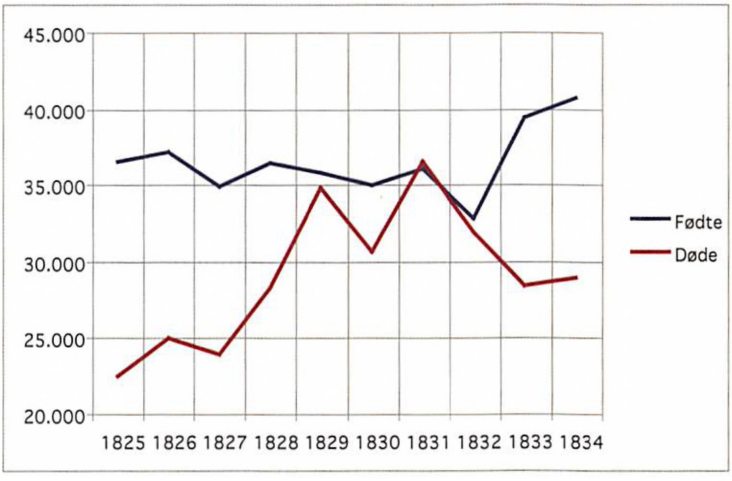

Figur 2: Levendefødte og døde 1800-1839. Kilde: Statistisk Departement. I Otto Andersen: Dødelighedsforholdene i Danmark 1735-1839/Nationaløkonomisk Tidsskrift 1973, s. 277-305.

skudt og én, der var omkommet af kulde. I Sorø var en mand frosset ihjel på en mark, en var druknet i et vandingssted på en mark, og en var faldet gennem isen på Sorø sø, hvor han led druknedøden.

I Slagelse fandt man et barn, der var blevet dræbt og smidt i en brønd. En mand og kone havde druknet sig, tre mænd hængt sig, en kvinde var blevet kvalt, fem børn druknet og en mand død efter at være faldet ned af en stige.

Fødte og døde

I størstedelen af 1700-tallet var der mange år med fødselsunderskud, men fra 1780'erne vendte det, og der blev et stadigt stigende fødselsoverskud, og fra ca. 1815 og frem var der et stort fødselsoverskud, men i årene op til 1831 er fødselstallet faldende.

I 1831 var befolkningsvæksten derimod i minus, og det er værd at bemærke det drastiske fald i fødselstal i 1832 (jfr. fig. 2). Det virker meget rimeligt, eftersom koldfeberepidemien ramte så mange mennesker og endvidere strakte sig over en stor del af efteråret 1831.[24]

Hvis man ser på de lokale kirkebøger for området er det tydeligt, at der i efterårsmånederne var en stigning i antallet af døde, og hvor man kan se, at "feber" var dødsårsag, særligt Skt. Peders Landsogn i Slagelse. Her døde en del gamle mennesker af alderdom i de måneder af 1831, hvor koldfeberen hærgede, men her kan man kun gisne om, hvorvidt det var koldfeberen eller vitterligt alderdommen i sig selv, der var skyld i dødsfaldet.

Afslutning

Som det fremgår af artiklen, var det hovedsageligt med afsæt i miasmeteorierne, at lægerne forsøgte at forklare sygdommens opståen med henvisninger til f.eks. den gule, ildelugtende brandtåge, der lagde sig over egnen få dage, før de første personer blev syge. Det samme gælder henvisningerne til de fugtige boliger og de sumpede områder, fordi det var sådanne steder, at sygdom kunne opstå pludseligt. Samtidig er man også nødt til at se på de foregående års dårlige høst, hungersnød og lange vintre.

Når man tænker på, hvor hurtigt epidemien bredte sig, hvor alvorlig den var, og på bøndernes tøven med at tilkalde læge, kunne man have ønsket for lægerne, at de selv kunne beslutte, om der skulle behandles gratis efter bestemmelserne om epidemiske sygdomme. Derved kunne en del liv formentlig være blevet sparet. Koldfeberen var lumsk i 1831, fordi den hos en del begyndte som en almindelig sensommer/efterårsfeber. Det markant anderledes ved denne febers opstart var den mathed, der overmandede patienterne fra sygdommens begyndelse.

Faren ved at læse medicinalberetningerne fra et år som 1831, hvor epidemien hærgede i Sydvestsjælland, er, at det er koldfeberen, der

er omdrejningspunktet og fylder det meste. I forhold til sygdomsforløb og behandling kan det være udmærket, og det var netop formålet at videreformidle håndteringen af disse sygdomsforløb til centraladministrationen, men årets øvrige hændelser drukner let i emnet. Desuden blev beretningerne først skrevet langt senere, og som en af lægerne påpegede, blev der ikke skrevet mange journaler under epidemien, så mange af årets begivenheder er pr. hukommelse. Ikke desto mindre giver beretningerne for 1831 et klart indtryk af, at Søndre Sjællandske Fysikat var hårdt ramt, og at det gik hårdt ud over både befolkning og høsten.

Det gør ikke medicinalberetningerne til en ringe kilde at bruge, og de kan bruges til at give et godt øjebliksbillede af situationen i et givet område, og enkelte af oplysningerne i beretningerne kunne man måske gå videre med i andre kilder. Her tænker jeg på de ulykkelige hændelser, der også redegøres for i beretninger, hvor en del må have sat sig spor i retskilder.

Noter

1 Bonderup (2005) s. 15. På tidspunktet for Sundhedskollegiets oprettelse var der tre slags læger i Danmark. Medicinere med en universitetsuddannelse. Kirurger, der ofte var håndværkere eller barberere (og i nogle tilfælde havde fået en kirurgisk efteruddannelse). Da Det Kongelige Chirurgiske Academie blev oprettet i 1785, fik kirurgerne herefter også deres egen uddannelse. Benbrudslæger var ofte kloge folk, der havde bevist deres værd overfor en lokal embedslæge og amtmand. På grund af den store mangel på læger var der i landdistrikterne ofte mange kloge mænd/koner og kvaksalvere, selv om kvaksalveri var ulovligt. Bonderup s. 12-13.

2 Se f.eks. Mikkelsen, Jørgen: Et liv i det offentlige sundhedsvæsens tjeneste – stiftsfysikus Jens Georg Lind og hans medicinalberetninger. I: Bonderup, Gerda; Mikkelsen, Jørgen og Skjernov, Lisbeth (red): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning.* Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005.

3 Lægen Jens Georg Lind i Viborg sad gennem en længere årrække som læge, og han havde mange holdninger, der kom til udtryk. Mikkelsen, Jørgen (2005). Se også Nyland, Nick (samme værk) s. 236 ff.

4 Fra midten af 1600-tallet skulle præsterne f.eks. føre kirkebøger. Desuden var der forskellige tiltag gennem 1600- og 1700-tallet, hvor der skulle meddeles om sygdomme og epidemier. Bonderup (2005) s. 17ff.

5 Bremer, A.F.: Om Koldfeber-Epidemierne i Danmark i Aarene 1825-34. I: *Det kongelige medicinske Selskabs Skrifter*, ny række, første bind, København 1848.

6 Bremer (1848), s. 130.

7 Medicinalberetning, Staal (Slagelse) 1831. Andre beskriver tågen som en "Brandtaage".

8 Medicinalberetning, Staal (Slagelse) 1831.

9 Medicinalberetning, (Holsteinborg) 1831.

10 Leths sammenfattende beretning for Søndre Sjællandske Fysikat for året 1831, s. 6-7.

11 Collegial-Tidende for Danmark, København 1831, s. 694f.

12 Beretningen fra Søndre Sjællandske Fysikat 1831 s. 8.

13 I "Erindringer fra den sjællandske Epidemi i 1831" fortæller Emil Hornemann om, hvordan han blev sendt ud som hjælpelæge, selv om han endnu ikke havde fået taget sin embedseksamen. Det siger en del om det behov, der var opstået.

14 Beretningen fra Sønder Sjællandske Fysikat 1831, s. 8.

15 Forordning af 17. april 1782 om "de fornødne Hielpemidler, til de blandt Almuen opkommende smitsomme Sygdommes Helbredelse og at forekomme deres videre Udbredelse".

16 Collegial-Tidende for Danmark, 1831, s. 822 ff.

17 Medicinalberetning fra Hansen (Korsør) 1831.

18 Se medicinalberetning 1831 fra Leth (Søndre Sjællandske Fysikat), samt fra lægen i Holsteinborg Grevskabs Birk 1831.

19 Medicinalberetning fra Skælskør 1831. Sundhedsstyrelsens Arkiv (Det kongelige Sundhedscollegium), Rigsarkivet. Selv om mange ikke søgte læge, betød det ikke, at de ikke forsøgte at skaffe hjælp. De gik dog gerne til kloge koner og mænd, også betegnet kvaksalvere.

20 Mikkelsen, Jørgen: Et liv i det offentlige sundhedsvæsens tjeneste – stiftsfysikus Jens Georg Lind og hans medicinalberetninger. I: Bonderup, Gerda; Mikkelsen, Jørgen og Skjernov, Lisbeth (red): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning.* Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005, s. 302.

21 Indberetningen for Sønder Sjællandske Fysikat 1831, s. 7.

22 Indberetningen for Søndre Sjællandske Fysikat 1831, s. 8.

23 Indberetningen for Søndre Sjællandske Fysikat 1831, s. 9.

24 Kilde: Statens Statistiske Bureau og Statistisk Departement. Levendefødte og døde 1735-1799 og 1800-1839. I Otto Andersen: Dødelighedsforholdene i Danmark 1735-1839, bilag/Nationaløkonomisk Tidsskrift 1972, s. 277-305.

Trykte kilder

Collegial-Tidende for Danmark, København 1831 og 1832.

Forordning anlangende de fornødne Hielpemidler, til de blandt Almuen opkommende smitsomme Sygdommes Helbredelse og at forekomme deres videre Udbredelse, 17. april 1782.

Medicinalberetninger 1831 for Søndre Sjællandske Landfysikat, der indbefatter Fysikus' indberetning samt kopier af indberetningerne fra de lokale læger i området.

Kilder og litteratur

Bonderup, Gerda: Medicinalberetninger og deres kontekst ca. 1800-1870 – en introduktion. I: Bonderup, Gerda; Mikkelsen, Jørgen og Skjernov, Lisbeth (red): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning.* Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005.

Bremer, A.F.: Om Koldfeber-Epidemierne i Danmark i Aarene 1825-34. I: *Det kongelige Medicinske Selskabs Skrifter*, ny række, første bind. Kbh. 1848 s. 126-138.

Fenger, G..: Om Koldfeber-Epidemiernes Indvirkning paa Dødeligheds- og Befolknings-Forholdene i Danmark. I: *Det kongelige Medicinske Selskabs Skrifter*, Ny række, første bind. Kbh. 1848 s. 139-171.

Hansen, C.A.: Den 'lollandske' Feber. I: *Lolland-Falsters historiske Samfund, Aarbog, I, 1931*, s. 45-65.

Jørgensen, L.: uddrag fra *"Mine erindringer"*, bragt i: *Lolland-Falsters historiske Samfund, Aarbog, I, 1931*, s. 98-99.

Hornemann, Emil: Erindringer fra den sjællandske Epidemi. I: *Hygieiniske Meddelelser og Betragtninger.* 1884, 3. ræk. Bd. 2, 175-203.

Manniche, Jens Chr.: Den østdanske epidemi 1831. I: Jyske Samlinger, bd. 1997 (1997). Artiklen findes som pdf-fil på http://www.tidsskrift.dk

Mikkelsen, Jørgen: Et liv i det offentlige sundhedsvæsens tjeneste – stiftsfysikus Jens Georg Lind og hans medicinalberetninger. I: Bonderup, Gerda; Mikkelsen, Jørgen og Skjernov, Lisbeth (red): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning.* Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005.

Nyland, Nick: De praktiserende læger i 1800-tallet. I: Bonderup, Gerda; Mikkelsen, Jørgen og Skjernov, Lisbeth (red): *"af yderste Vigtighed for det hele Borgersamfunds Tryghed". Medicinalberetninger og deres anvendelsesmuligheder i historisk forskning.* Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2005.

Skov, Claus: *Feberens Tid.* Findes som fil på www.historie.syd-fyn.dk/lok-foren/claus-skov/koldfeber.htm

Forfatter

Stella Borne Mikkelsen. Cand. mag. i historie og dansk, stadsarkivar ved Slagelse Arkiverne. Har bl.a. publiceret artikler om Christiansø i 1700-tallet, sundhedsforhold på Færøerne 1840-60, børneforsorg i Slagelse omkring 1900 samt Skælskørs købstadsjorde. Adresse: Borgmestervangen 4, 4.t.h., 2200 København N.

Jernbaner i den nye Slagelse kommune, 2. del

Af Carsten Egø Nielsen

Indledning

I Historisk Samfunds årbog for 2008 blev bragt første del af artiklen om "Jernbaner i den nye Slagelse kommune"[1]. Første del vedrører historien om hovedlinjen mellem Frederikslund og Korsør stationer. I indledningen til første del er også beskrevet baggrunden for artiklen samt lidt metodiske og kildemæssige overvejelser, også i forhold til illustrationerne.

Som første del kunne anden del af artiklen ikke være skrevet uden en udstrakt service fra de lokalhistoriske arkiver i Gørlev, Hashøj, Korsør, Skælskør og Slagelse, specielt omkring fremskaffelse af illustrationer. Derfor en stor tak til disse arkiver og det hjælpsomme personale.

Slagelse-Næstved-banen med sidebane Dalmose-Skælskør[2]

Indtil jernbanen kom til Vestsjælland 27. april 1856 med forlængelsen af København-Roskilde-banen til Korsør, blev befordringen klaret med Post- og Befordringsvæsenets dagvogne eller diligencer. Slagelse lå på ruten København-Korsør. I 1830'erne havde Skælskør forbindelse med Korsør tre gange om ugen.

Efter jernbanens forlængelse til Korsør blev der oprettet dagvogn tre gange om ugen fra Slagelse over Fuglebjerg til Næstved. Skælskør fik omlagt forbindelsen fra Korsør til Slagelse – det varede mellem 2¼ time og 2½ time at tage turen.

I 1864 kom den første konkrete plan om en bane til Næstved fra København via Herfølge og videre til Vordingborg. Desuden skulle der fra Næstved anlægges en bane til en station på den sjællandske jernbane. Planen blev ikke til noget, men i oktober 1870 åbnede Sjællandske Jernbaneselskab[3] en bane fra Roskilde over Køge-Næstved til Vordingborg/Masnedsund. Da denne bane var åbnet, var der ca. 120 km ad jernbanen fra Næstved til Slagelse fordi man skulle over Køge-Roskilde, og derfor blev der fra 1870 arbejdet på at ændre dette forhold.

I 1872 kom der et forslag fra et tysk konsortium om en bane fra Næstved til Slagelse og videre til Sjællands Odde, hvorfra man så skulle

kunne komme med skib videre til Ebeltoft eller Grenå. Forslaget blev vedtaget som lov 23. maj 1873, men strandede kort tid efter på grund af uenighed om økonomien.

Men interessen for en bane mellem Næstved og Slagelse var vakt, og den 27. november 1874 indbød bl.a. borgmesteren i Slagelse, F.A.M. Øllgaard[4], til et møde på Fuglebjerg Kro. Der var her omkring 100 deltagere. Konklusionen fra mødet var, at en eventuel bane måske kunne finansieres af midler fra egnen og med tilskud fra staten, der i givet fald skulle betale ekspropriationsudgifterne samt et beløb på 40.000 kr. pr. mil. Banen kunne antageligt bygges for ca. 1,2 million kr., men skulle banegården i Slagelse flyttes nærmere byen samtidig[5], ville det koste mellem 1,3 og 1,4 million kr. Man ville også tage kontakt til Skælskør for at få anlagt en sidebane hertil. Stemningen på mødet var overvejende positiv, om end der kunne forudses uenighed om linjeføringen. Eksempelvis blev der fremsat synspunkt om, at banen ikke behøvede gå gennem Fuglebjerg, ligesom en godsejer ikke ville give tilskud til banen, hvis den ikke kom til at gå gennem hans egn. Mødet endte med nedsættelse af et udvalg på 14 medlemmer – amtmand Emil Vedel[6] blev valgt til formand.

Udvalget fik hjælp af oberst Owesen[7] til at udarbejde forskellige planer for linjeføringen, og arbejdet sluttede med en beretning, der forelå den 5. juli 1875. Heri blev der peget på to muligheder for linjeføring:

1) en strækning fra Slagelse over Fuglebjerg til Næstved med sidebaner fra Fuglebjerg til Skælskør og Sorø.
2) en linje fra Slagelse over Skælskør til Næstved.

Endvidere blev det foreslået – da man fandt det urealistisk, at Sjællandske Jernbaneselskab ville bekoste en baneforlægning i Slagelse, at lave en lille bane fra stationen til Slagelse centrum omkring Nytorv. Udvalget søgte også indenrigsministeriet om statstilskud på 80.000 kr. pr. banemil samt fri ekspropriation, men i december 1874 svarede ministeriet, at man ikke fandt anledning til at yde tilskud. Begrundelsen var, at banen ikke forventedes at ville tilføre andre baner nogen særlig trafik, og endelig mente man, at en eventuel bane af militære hensyn skulle gå over Skælskør, hvilket hang sammen med nogle planer om en flådestation ved Agersøsund[8].

Omkostningerne ved en direkte bane lå på mellem 2,0 og 2,2 million kroner og med sidebane til Skælskør på omkring 3,1 million kroner. Det lykkedes imidlertid ikke at skaffe den nødvendige kapital, og på et møde i Fuglebjerg juli 1875 med ca. 40 deltagere, meddelte amtmand Vedel, at det bedste ville være at indstille sagen og nedlægge udvalget – og det gjorde man så.

Baneplanerne blev imidlertid ikke

glemt – i rigsdagssamlingen 1876/77 anbefalede folketingets jernbaneudvalg at optage et forslag til et samlet jernbanenet i Danmark, herunder en bane fra Næstved over Slagelse til Jyderup og Nykøbing Sjælland. Imidlertid var man kommet ind i improvisorietiden under konseilspræsident J.B.S. Estrup, hvor man talte mere på tinget, end man handlede ("visnepolitikken"), eller henviste tingene til udvalg, hvor der intet skete[9].

I de efterfølgende år blev tanken om en bane mellem Slagelse og Næstved taget op med jævne mellemrum i form af forskellige forslag i flere rigsdagssamlinger, men først i 1888 kom der et lovforslag, der endelig førte til en konkret vedtagelse. 12. november 1888 blev der fremsat et lovforslag af indenrigsminister H.P. Ingerslev[10]. Dette forslag indeholdt anlæg af jernbaner fra Slagelse til Næstved, Skælskør og Værslev samt flytning af stationen i Slagelse. Undervejs i behandlingen i Landstinget blev Slagelse-Værslev-banen trukket ud af forslaget, hvorefter det blev oversendt til Folketinget. Debatten i Folketinget undervejs drejede sig primært om to forhold. For det første at forslaget forudsatte et tilskud fra kommunerne, primært på grund af sidebanen til Skælskør, der blev vurderet til alene at have lokale interesser. For det andet linjeføringen, der primært drejede sig om, hvorvidt banen skulle føres over Fuglebjerg eller sydligere – sidstnævnte synspunkt vandt, da forslaget gik videre til anden behandling 28. marts 1889. Under 2. behandlingen blev kommunetilskuddet pr. banemil besluttet til 40.000 kroner – tidligere havde der været forslag om forskellige andre beløb, blandt andet så højt som 80.000 kroner. Ved tredje behandlingen dagen efter blev lovforslaget vedtaget med 58 stemmer for og 1 imod. 12. april underskrev Christian den 9. lov nummer 55 om "Anlæg af en Jernbane fra Slagelse til Næstved med en Sidebane til Skjælskør"[11]. Blot to sider fylder loven efter så mange års arbejde og politisk proces.

Loven om anlæg af Slagelse-Næstved banen

Lovens § 1 fastslår, at der for statskassens regning skal foretages to ting:

1. En flytning af Slagelse station til en beliggenhed tættere på byen ("til denne Kjøbstads umiddelbare Nærhed"), og det skal ske i forbindelse med den nødvendige forlægning af den vestsjællandske jernbane.[12]
2. Anlæg af en bane fra den flyttede Slagelse station til Næstved station med en sidebane til Skælskør.

Arbejdet skal igangsættes således, at driften kan påbegyndes 1. oktober 1891. Banerne skal anlægges som lettere bredsporede baner lig med banen Lunderskov-Esbjerg-Holstebro, og skal være en del af statsbanenettet.

Den indledende formulering i § 1 om anlæg for "statskassens regning"

er en sandhed med modifikationer, idet loven som omtalt også fastslår, at Sorø Amt samt Næstved, Slagelse og Skælskør købstæder senest 1. januar 1890 til indenrigsministeriet skal indgive en erklæring om, at de er villige til at indbetale et beløb til statskassen som en andel af anlægsomkostningerne. Denne andel er i lovens § 5 fastsat til 40.000 kr. pr. banemil, og beløbet skal betales over 15 år, første gang i det driftsår, der følger umiddelbart efter banens åbning. Loven bemyndiger indenrigsministeren til at føre forhandlinger med de nævnte parter om den nærmere fordeling af beløbet.

Staten betaler imidlertid også sin del. Udover udgifterne ved ekspropriationen af de nødvendige arealer, betaler staten 3.570.000 kr. til anlægget samt yderligere 650.000 kr. til banernes materiel. Beløbet skal fordeles over anlægsperioden, og i finansåret 1889/90 kan der anvendes indtil 2.000.000 kr. En indirekte statsstøtte består desuden i, at der ikke skal betales indførelsestold af de materialer og det driftsmateriel, der skal bruges.

I maj 1889 blev fordelingen af "det kommunale tilskud" fastlagt: Sorø Amt skulle bidrage med ca. 200.000 kroner, hvoraf de opkrævede de ca. 140.000 fra de landkommuner, banen kom til at løbe igennem. Det skal nævnes, at Fuglebjerg ikke ønskede at bidrage, idet borgerne her følte sig snydt i forbindelse med linjeføringen, der som bekendt kom til at gå syd for byen. Slagelse kommune skulle bidrage med ca. 50.000, Næstved med ca. 40.000 og Skælskør med ca. 15.000 kroner.

Stationerne blev også fastlagt med større stationer i Dalmose og Sandved og en række holdepladser. Endelig kunne anlægsarbejdet gå i gang efter mange års politisk proces.

En gennemgang af byrådets forhandlingsprotokoller i Slagelse kommune for perioden omkring beslutningen om Slagelse-Næstved-banen afspejler kun i yderst begrænset omfang den politiske proces lokalt[13]. Det kan blot konstateres, at "jernbanesagen" er med på mange møder, som på det tidspunkt blev afholdt hver 14. dag. Men dagsorden- og beslutningsformuleringerne er som regel yderst kortfattede. Eksempelvis beslutter byrådet den 19. marts 1889 at sende to delegerede til København for at varetage kommunens interesser. På næste møde den 4. april står: "De delegerede i anledning af jernbanesagen aflagde beretning om deres rejse til København".

På mødet 2. maj skal byrådet forholde sig til et spørgsmål fra indenrigsministeriet om, hvorvidt det er villig til at betale en andel af det i loven fastsatte bidrag til banens anlæg, og her er beslutningen lidt mere ordrig. Byrådet beslutter nemlig, at det på kommunens vegne vil være villig til at yde en andel, "men at dette forinden endelig bestemmelse tages, måtte ønske i alt fald tilnærmelsesvis at kende størrelsen af det bidrag,

der måtte påtænkes pålagt kommunen". 22. maj beslutter byrådet på et møde afholdt på Fuglebjerg kro at yde det fastsatte bidrag.

Anlægget og åbningen af banen

Arbejdet med anlæg af banen blev delt i tre entrepriser. Blom & Hvidt fik den største entreprise, nemlig strækningen mellem Slagelse og Hyllested for 358.500 kroner og ikke mindst baneforlægningen ved Slagelse for 584.500 kroner. Endelig byggede firmaet en stump af Skælskørbanen syd for Dalmose. Den resterende del af banen til Skælskør blev bygget af A.P. Gunnarsson & H. Hoffmann til en pris af 219.000 kroner. Endelig byggede entreprenørerne P. Madsen & F. Johannsen strækningen Næstved-Hyllinge samt et militært forbindelsesspor ved Næstved for 399.700 kroner.

På samme måde som banestrækningen blev arbejdet med stationerne udliciteret. Tømrermester Madsen fra Odense skulle opføre Skælskør og Dalmose stationer, tømrermester Waldberg fra Randers Flakkebjerg, Sandved, Hyllinge og Sønder Bjerge stationer, og endelig skulle den lokale murermester Schmidt fra Skælskør bygge Sludstrup, Fodby og Tjæreby stationer.

Landskabet, som banerne blev anlagt i, bød kun få steder på særlige anlægsudfordringer. De første par kilometer fra Slagelse bød på nogle dæmnings- og udgravningsarbejder, og på Skælskørbanen var der ligeledes et dæmningsarbejde et par kilometer fra Dalmose. Ved Skælskør blev der gravet gennem en mindre bakke, og jorden herfra blev fyldt i Spegerborgmosen, hvor stationen skulle anlægges. Det viste sig imidlertid lidt vanskeligt at bygge her, og der måtte piloteres med ca. 800 pæle til stationen. I øvrigt var det Skælskør havn, der i stort omfang blev brugt til modtagelse af materialer, herunder skinnerne.

Illustration 1: Banesjak – ukendt sted på strækningen Slagelse-Næstved-Skælskør og ukendt årstal. (Lokalhistorisk arkiv for Hashøj kommune).

Illustration 2: Skælskør station først i 1900-tallet. Til højre posthuset tegnet af arkitekt N.P.C. Holsøe[14]. (Skælskør egnshistoriske arkiv).

Som med mange andre jernbaneanlæg, herunder også arbejdet med Korsørbanens forlægning ved Slagelse samtidigt, blev arbejdet med de to baner til Næstved og Skælskør forsinket. Årsagerne var dårligt vejr med hårde vintre og megen regn samt arbejdsnedlæggelser og mangel på arbejdskraft. Åbningen skulle efter loven ske 1. oktober 1891, men banerne blev først afleveret 6. maj 1892, og på det tidspunkt manglede der stadig enkelte mindre ting som inventar til stationerne og ledvogterhusene.

Til banen blev der i god tid inden åbningen leveret otte lokomotiver, hvoraf et af dem var et rangerlokomotiv til Københavns Hovedbanegård! Det var helt normalt på den tid, at DSB fik bevilliget materiel til en konkret bane, men flyttede rundt på materiellet blandt de forskellige strækninger. Ofte blev det nye materiel brugt på hovedstrækningerne, og ældre vogne herfra flyttet til sidebanerne, hvilket også blev tilfældet her.

Den officielle åbning skete den 15. maj 1892 uden større markering, hvilket for pressen virkede noget skuffende. Der var ikke nogen officiel indvielse med deltagelse af kongehus, ministre eller højtstående embedsmænd, men skete uden den store højtidelighed og pragt – i hvert fald ifølge de to lokale aviser, der også var utilfredse med, at de ikke selv var blevet inviteret til åbningen. Journalisten på den ene avis slutter sin beretning fra en tur til Skælskør på følgende måde: "Aldrig er vistnok en dansk Jærnbane før blevet indviet paa en saa besynderlig og

Illustration 3: Næstvedtoget klar til afgang på Slagelse stations perron 1. Ukendt årstal. Lokomotivet har nummer 80 (Slagelse lokalarkiv).

lidet opsigtsvækkende Maade. Jærnbanens Embedsmænd havde Dagen før besørget al Højtidelighed og officiel Indvielse. Et Vidnesbyrd om, at vi endnu har et levedygtigt og levelystent Byrokrati, som ikke giver Enevældens videre efter"[15].

En anden journalist rejste med banerne den første dag[16]. Han skriver om forholdene i Slagelse, hvor man var flyttet til nye lokaliteter og ikke kommet i orden endnu: "Her var en del mennesker, der ville med det første tog, men da der kun var åbent i det ene af stationens billetsalg, kneb det lidt med køkulturen. Restauratøren var heller ikke kommet i orden, der manglede både brød og kaffe. I Sludstrup var der kun en enlig dreng, der så toget – ellers dyb tavshed, og i Flakkebjerg var der kun nogle smukke damer, der kiggede efter de rejsende. Først i Dalmose var der trængsel, idet de tre første tog mødtes her. Her kunne man se stationen, men restauranten var lukket, fordi værten endnu ikke havde fået bevilling. I Skælskør overværende en snes stykker det andet togs afgang – enkelte virkede bekymret, nemlig de hustruer, der sendte ægtemænd og børn på tur med det nye ukendte transportmiddel".

Efter denne for journalisten lidt skuffende oplevelse begyndte den daglige drift med fire daglige tog i hver retning – allerede senere i åbningsåret blev der udvidet med et aftentog på strækningen Dalmose-Skælskør for at mindske ventetiden i Dalmose[17]. Året efter i 1893 blev

Illustration 4: Sludstrup station november 1959 lige inden lukningen (Foto: James Steffensen).

der udvidet på alle strækninger med endnu et dagligt tog.

Strækningen

Som vist på illustration 3 afgik Næstvedtoget fra perron 1 (senere også fra et nyoprettet spor 0) på den nyopførte Slagelse station. Første stop efter Slagelse var Sludstrup, der fra banens start til 1912 var billetsalgssted. Stationen fik aldrig nogen større betydning og blev da også nedlagt i 1959.

I forbindelse med lukningen var der en artikel i Sorø Amtstidende[18], som er grundlaget for den efterfølgende sammenfatning: 1. december 1959 er det slut med, at togene standser på Sludstrup station. Indtil da har 20 tog passeret stationen, og de 16 har standset, men kun sjældent for at tage en passager op eller sætte en af. Stationen blev offer for DSB's bestræbelser på at bringe underskuddet længst muligt ned. Og Sludstrup station er en dårlig forretning – i 1958 blev der solgt billetter for 8.800 kroner. Og det er ikke tilstrækkeligt til at opretholde en station med personale, lys, varme og vedligeholdelse af teknik, samt energiudgiften ved at toget skal standse og sætte i gang igen. Stationen blev betjent af stationsmester Hviid, der blev forflyttet, samt trafikekspedient P. E. Jensen.

11,3 kilometer fra Slagelse lå Flakkebjerg station, der i 1966 blev nedrykket til trinbræt.

Næste station var Dalmose, der dels var krydsningsstation på strækningen Slagelse-Næstved, dels var

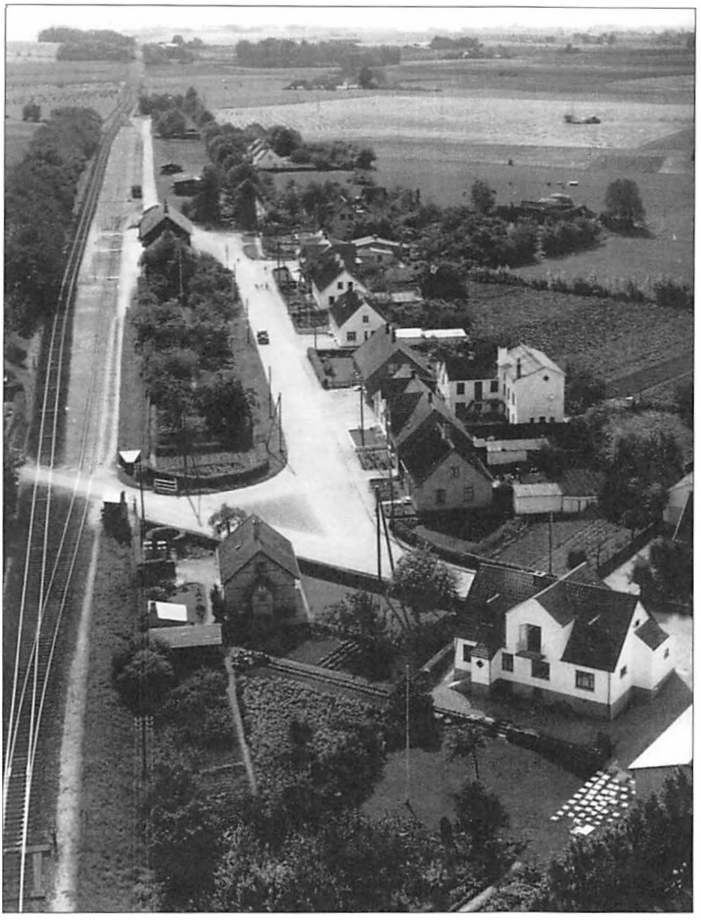

Illustration 5: Luftfoto af Flakkebjerg. Ukendt årstal. Baneterrænet ses tydeligt med krydsningsspor og gavlen af stationen. Den bymæssige bebyggelse er begrænset, og der er ikke langt til marker. (Lokalhistorisk arkiv for Hashøj kommune).

udgangspunkt for strækningen til Skælskør. Stationen havde derfor også en betydelig størrelse, hvilket også var tilfældet med sporarealet. Endvidere var her remise, drejeskive og kommandopost.

Før banens anlæg var Dalmose stort set ikke-eksisterende, men banen betød udvikling af en større by med adskillige større virksomheder og handelsliv. Byen blev ligeledes hjemsted for administrationsbygningen i Hashøj kommune i perioden 1982 til denne kommunes nedlæggelse 31. december 2006.

A. Knud Andersen har i sine erindringer beskrevet Dalmose i perioden 1925 til 1942, hvor han selv voksede op i byen, men bogens beskrivelser går også længere tilbage. Erindringerne indeholder en række betragtninger om banens betydning for byen og dens udvikling, og indeholder også banens betydning for befolkningen i hverdagen samt beskrivelser af stationen og stationsområdet. Banen har samlet set haft stor betydning for forfatteren og hans opvækst – og måske er det symbolsk, at afsnittet om banen er et af de første i hans erindringer[19].

Illustration 6: Dalmose station fra gadesiden ved banens åbning 1892. (Lokalhistorisk arkiv for Hashøj kommune).

Efter Dalmose kom Holsteinborg trinbræt, som ikke var med fra banens start. Trinbrættet blev først oprettet i 1926 og nedlagt igen 1969.

Holsteinborg trinbræt var sidste holdeplads på den del af Næstvedbanen, der ligger i den nuværende Slagelse kommune.

De efterfølgende stationer/trinbræt – Sandved, Hyllinge, Fodby, Ladby og Næstved – ligger alle i den nuværende Næstved kommune, og falder derfor udenfor denne artikels geografiske område[20].

Strækningen Dalmose-Skælskør

På den 11,5 kilometer lange strækning var der ud over Dalmose og Skælskør to stationer. Først lå Sønder Bjerge station, der fungerede

Illustration 7: Holsteinborg trinbræt i februar måned 1969 inden nedlæggelsen 1. juni samme år. (Foto: Svend Henning Pedersen).

Illustration 8: Sønder Bjerge station før 1908. Billedet er fra et postkort stemplet i 1908 – deraf dateringen. (Lokalhistorisk arkiv for Hashøj kommune).

frem til 1967. Efter ophøret af persontrafikken til Skælskør i 1950 ophørte også betjeningen af bomanlægget ved de to overkørsler i byen. Det var herefter rangerpersonalet på godstogene, der skulle betjene bomanlæggene, når rangertrækket kom. Bomanlæggene var slidt op i 1961 og blev ikke repareret.

6,9 kilometer fra Dalmose lå den anden station, nemlig Tjæreby. Næsten ved siden af stationen passerer banen Skælskør-Næstvedvejen, og også her var det manuelle bomanlæg slidt op i 1961. Imidlertid blev trafikken på vejen væsentligt forøget efter 1963, hvor raffinaderiet og kraftværket på Stigsnæs åbnede, og det betød, at DSB i 1966 etablerede automatisk blinklys. I 1933 blev Tjæreby entreprisestation og blev nedlagt som godsekspeditionsstation 1967.

Skælskør station er modsat de øvrige omtalte stationer opført i røde mursten – alle andre er opført i gule

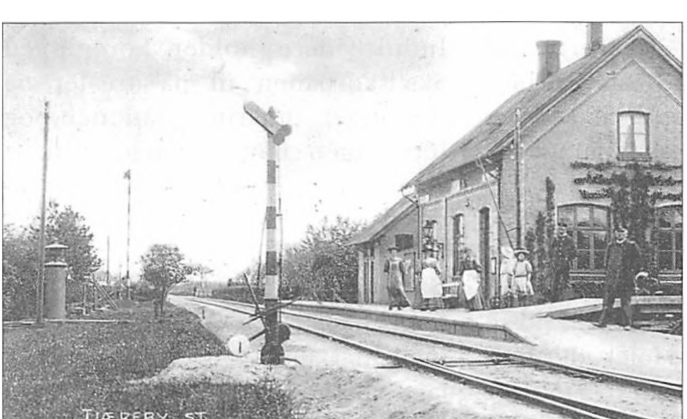

Illustration 9: Postkort af Tjæreby Station – formentlig omkring 1910. (Skælskør egnshistoriske arkiv).

Illustration 10: Skælskør station fra gadesiden med ikke mindre end tre rutebiler foran. Billedet formentlig fra engang i 1960'erne. Længst i baggrunden varehuset. (Skælskør egnshistoriske arkiv).

mursten. I begyndelsen af 1930'erne blev den ene ventesal her nedlagt. Stationsområdet var ret omfattende med flere spor og bygninger, bl.a. en remise samt en drejeskive. I Skælskør var der også flere sidespor til forskellige virksomheder, bl.a. slagteriet. Ligeledes var der et spor til havnen[21].

Udover togdriften kørte flere DSB-busruter fra sidst i 1930'erne ud fra stationsområdet, hvor der blev opført flere bygninger til serviceringen af busserne, bl.a. garage og vaskehal.

I perioden fra 1892 til 30. november 1950 var der i alt otte stationsforstandere på Skælskør station. Den sidste var Mogens Kristian Holck, der fungerede i jobbet fra 1. juli 1945. Der var ikke tale om et job på livstid – med en enkelt undtagelse var alle i jobbet under 10 år. Længst var Niels Peter Christian Hansen, nemlig fra 1. maj 1907 til 30. november 1920. Ud fra en udarbejdet oversigt kan man konstatere, at "Christian" i perioden har været et meget almindeligt navn – hos fem af de otte indgår det i deres navn, nogle dog med "K" i stedet for "C"[22].

Indtil videre holder Foreningen Skælskørbanen til på arealer og bygninger omkring stationen, og foreningen har i mange år kørt veterantog og sporvognskørsel periodevis.

Banens nedlæggelse[23]

Som nævnt blev persontrafikken mellem Dalmose og Skælskør nedlagt allerede i 1950, mens banen blev opretholdt som godsbane.

I 1963 begyndte et nedsat Baneplanudvalg sit arbejde med henblik på at lave en oversigt over det fremtidige banenet under forskellige forudsætninger og mulige driftsformer for person- og godstrafik. Udvalget afgav betænkning i efteråret 1967, og i den var konklusionen, at banen Slagelse-Næstved ikke bør opretholdes for persontrafik, men alene for godstrafik. I 1968 blev der nedsat et Sidebaneudvalg, som i en betænkning i efteråret 1969 konkluderede: "Sidebaneudvalget foreslår strækningen Slagelse-Dalmose-Skælskør bevaret som godsbane, foreløbig i en forsøgsperiode af 2 á 3 år, mens strækningen Næstved-Dalmose nedlægges.

Resultatet blev som foreslået, dog skulle strækningen mellem Dalmose og Sandved også opretholdes som godsbane. 22. maj 1971 kørte sidste persontog på strækningen, samme dag som også Slagelse-Værslev-banen blev nedlagt for persontrafik i DSB-regi. På en og samme dag blev der god plads på Slagelse station.

Slagelse-Værslev-banen

Slagelse-Værslev-banen er detaljeret beskrevet i en artikel af Ole-Christian Munk Plum, hvorfor her alene vil blive fremhævet hovedtrækkene. Artiklen indeholder også en række gode illustrationer samt en tegning af Erling Nederland over Værslev station, som den kunne se ud en vinterdag i 1932-33[24]. Nedenstående oplysninger stammer primært fra denne artikel suppleret med enkelte andre kilder, som vil fremgå af noterne. Da kun en enkelt station på banen – Havrebjerg – ligger i den nuværende Slagelse kommune, bliver kun de helt overordnede forhold omkring banen omtalt.

Første gang en bane nordpå fra Slagelse bliver nævnt, er i et forslag fra et tysk konsortium fra 1872. Forslaget omhandler en jernbane fra Næstved over Slagelse til Sjællands Odde, hvorfra der så skulle være skibsforbindelse til Jylland. Forslaget bliver vedtaget som lov den 23. maj 1873, men banen blev aldrig anlagt.

Som beskrevet under afsnittet om Slagelse-Næstved-banens vedtagelse i Rigsdagen, blev der i 1880'erne behandlet mange lovforslag til jernbanestrækninger. Kun få blev til noget på daværende tidspunkt, men strandede bl.a. på grund af den politiske situation efter valget i 1884, hvor J.B.S. Estrup fortsatte på regeringsmagten gennem udstedelse af provisoriske love uden folketingets samtykke.

Her skal alene suppleres med oplysninger fra en udtalelse fra Holbæk amtsråd[25] fra september 1887 til indenrigsministeren og Rigsdagen. Det interessante her er en henvisning til et tidligere fremsendt forslag fra december 1886 om linjeføringen på en mulig ny bane i Holbæk amt. Forslaget gik ud på, at Slagelse-Næstved-banen skulle fortsætte fra Slagelse mod nord til Høng. Herfra skulle en gaffelbane gå over Ruds Vedby til Tølløse og vest om Tissø til

Værslev – med den sidste som højeste prioritet.

12. november 1888 blev der fremsat lovforslag om en bane fra Slagelse til Næstved, Skælskør og Værslev – men sidstnævnte bane til Værslev blev taget ud af lovforslaget, inden det blev vedtaget 29. marts 1889.

I 1890/91 kom der igen forslag om Slagelse-Værslev banen, men nu også med planerne om en bane fra Høng til Tølløse på Roskilde-Kalundborgbanen. Såfremt sidstnævnte ikke kunne gennemføres, gik forslaget på at lægge banen fra Slagelse øst om Tissø, hvilket dog mødte modstand fra et flertal. Men i 1893 kom denne østlige linjeføring igen frem – fra Høng skulle banen gå øst om Tissø til Jyderup og herfra videre til Nykøbing Sjælland.

Imidlertid kom der nu fra hele landet det ene forslag efter det andet om nye jernbaner, hvorfor regering og opposition blev enige om at udarbejde en samlet plan for fremtidige jernbaneanlæg. Dette førte til "De store jernbanelove" af 8. maj 1894, hvor anlægget af Slagelse-Værslevbanen var med. Lige til det sidste var der debat om den ene eller den anden linjeføring, men det endte med, at det blev den oprindelige linjeføring fra 1887 vest om Tissø, der blev vedtaget. Det blev også i de sidste behandlinger vedtaget, at banens tog skulle føres igennem fra Værslev til Kalundborg, hvor der var skibsforbindelser til bl.a. Jylland. Samtidig blev en privat jernbane fra Høng til Tølløse en del af en lov om anlæg og drift af private jernbaner[26].

8. maj 1894 underskriver kong Christian den 9 samt indenrigsminister H.P. Ingerslev[27] loven om anlæg af en statsbane fra Slagelse til Værslev[28]. Som megen anden lovgivning er der angivet et "m.m." i lovens overskrift. Her dækker det over, at der også skal ske en udvidelse af Kalundborg station, idet trafikken hertil naturligvis forventes at blive større med Slagelse-Værslev-banens anlæggelse.

Slagelse-Værslev-banen skulle i henhold til loven være enkeltsporet og med samme sporvidde som Slagelse-Næstved-banen – og de øvrige statsbaner.

Skabelonen og indholdet i loven er meget identisk med den tidligere omtalte lov fra 1889 om Slagelse-Næstved-banen. Således er finansieringen som udgangspunkt en statslig udgift, men med en andel fra Sorø og Holbæk amter samt Slagelse og Kalundborg købstæder.

Den lokale andel er som ved Slagelse-Næstved-banen fastsat til 40.000 kr. pr. banemil, og også her skal indenrigsministeren føre forhandlinger om den mere præcise fordeling mellem parterne. Beløbet skal betales med ligelige dele over 15. år, så med gennemførelsen af denne jernbanestrækning har Slagelse kommune nu i en længere årrække to økonomiske forpligtelser i forhold

til byens bidrag til anlæg af banerne til Næstved og til Værslev.

Den statslige bevilling er – udover udgifterne til den nødvendige ekspropriation – 1.605.000 kr. til anlæg af banen samt 157.000 kr. til udvidelse af stationen i Kalundborg. Endvidere bevilges 390.000 kr. til materiel og inventar m.v. Også her er der en indirekte statsstøtte i form af toldfrihed for materialer og materiel til banens anlæg og drift. I forhold til loven om anlæg af Slagelse-Næstved-banen, rummer loven om Slagelse-Værslev-banen en angivelse af den statslige finansieringsform, idet finansministeren kan udstede og afhænde indenlandske statsobligationer på enten 3½ eller 4 %.

Det blev entreprenørerne P. Madsen & Fr. Johannsen, der fik opgaven med anlægget, som begyndte i februar 1896 – samme firma, som havde anlagt strækningen nærmest Næstved på Slagelse-Næstvedbanen.

Først en måned senere blev den endelige linjeføring mellem Høng og Værslev fastlagt, idet Slagelse by ønskede banen over Gørlev, mens Kalundborg by ønskede den over Ulstrup[29]. Som bekendt kom banen til at gå over Gørlev.

Foråret 1898 var den nye bane færdig, og efter prøvekørsler blev den indviet den 30. april 1898. Banen blev 33,6 kilometer lang. Alle stationer blev tegnet af DSB's overarkitekt Heinrich Wenck[30], og der var fra begyndelsen følgende stationer: Havrebjerg, Løve, Høng, Gørlev, Fuglede, Jerslev, Forsinge og Værslev[31].

Den første køreplan havde fire tog dagligt i hver retning og blev senere udvidet til fem tog og et ekstra tog mellem Slagelse og Høng. Banen begyndte med at transportere over 100.000 rejsende og 29.000 tons gods. Specielt sidstnævnte steg markant ved åbningen af sukkerfabrik-

Illustration 11: Havrebjerg station ca. 1920. (Postkort).

Illustration 12: Værslevtoget på Slagelse station. Normalt afgik togene fra perron 5 og 6 ligesom Høng-Tølløsebanens gennemkørende tog til/fra Slagelse. Ukendt årstal (Foto: Eigil de Neergaard).

ken i Gørlev i 1912. I 1916/17 blev således transporteret 180.000 tons gods, hvoraf alene de 107.000 tons var til og fra Gørlev. I 1930'erne var der syv tog dagligt, men konkurrencen fra både personbiler og lastbiler var hård – eksempelvis faldt godsmængden med 65 % på 10 år. Efter krigen steg både gods- og passagertal væsentligt, men fra slutningen af 1950'erne gik det igen ned af bakke, og fra 1967 var der kun 3-4 tog dagligt på banen.

Slagelse-Værslev banen var ikke den eneste jernbane med faldende benyttelse, og DSB havde da også nedsat et sidebaneudvalg, der skulle undersøge de svagt trafikerede strækninger nærmere. Udvalget konkluderede i september 1969, at persontrafikken på banen var urentabel[32]. Resultatet blev en lov fra efteråret 1970 om nedlæggelse af persontrafikken, men en fortsættelse af godstogskørslen fra Slagelse til Gørlev. 5. februar 1971 blev loven vedtaget, og 22. maj samme år ophørte persontogstrafikken.

Sporene på strækningen Gørlev-Værslev blev først taget op i 1992, og her er der nu natursti for gående og cyklende[33]. Strækningen Høng-Gørlev blev brugt til godstrafik frem til ca. 1994. Sporene ligger der sta-

Illustration 13: Sidste ordinære persontog fra Værslev til Slagelse 22. maj 1971. Toget er fotograferet lige før jernbaneoverskæringen på Valbygårdsvej. (Foto: Ole-Christian Munk Plum).

Illustration 14: Roebanen over Vårby Å, men samtidig under DSB's bro på Slagelse-Korsørbanen. Billedet er fra 1958. I dag er roebanens bro væk, og DSB's bro erstattet af en dæmning med gennemløb for åen. (Foto: Svend Jørgensen).

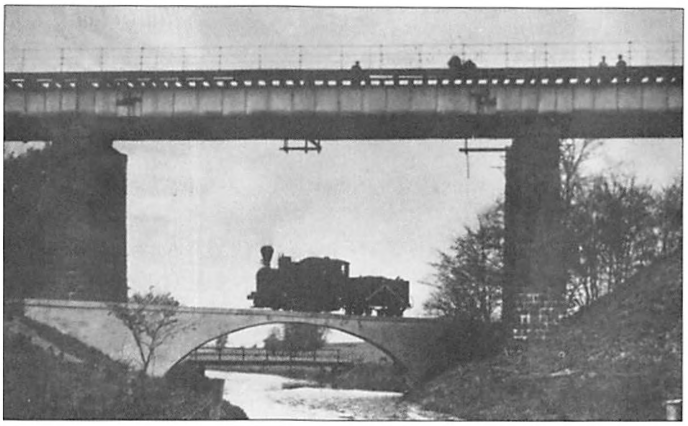

dig og bruges til veterantog[34], mens strækningen Høng-Slagelse i 1997 blev overtaget af Høng-Tølløse Jernbane, der fortsat kører tog her, efter at strækningen er blevet moderniseret.

Roebanerne

Den sydlige del af Gørlev Sukkerfabriks roebanenet lå i den nuværende Slagelse kommune. Derfor skal denne bane også kort omtales her.[35]

I 1910 ønskede et par lokale godser og en del landmænd på Vestsjælland at få opført en sukkerfabrik, idet det var blevet attraktivt og rentabelt at dyrke sukkerroer. I 1911 blev "A/S Sukkerfabrikken Vestsjælland" dannet, og i Gørlev på Slagelse-Værslevbanen blev opført en sukkerfabrik, der kunne åbnes i 1912. Fabrikken var med sin beliggenhed baseret på at få tilført en stor mængde sukkerroer med jernbane.
Men samtidig med fabrikkens opførsel blev der også anlagt omkring 80 kilometer roebaner i områder, der lå lidt væk fra jernbanerne. Senere blev roebanenettet udvidet til at omfatte ca. 100 kilometer, da DSB hævede taksterne for roetransporter på deres banestrækninger.

Den sydlige del af banen, der er relevant for det geografiske område i denne artikel, var over 30 kilometer lang og løb fra Gørlev forbi Løve og Hejninge og krydsede under DSB's hovedlinje Slagelse-Korsør ved Vårby Å. Her valgte man den smarte løsning at lade roebanen løbe over åen på skrå ind under DSB's høje bro, og herved kom roebanen under Korsørbanen uden, at der skulle anlægges en viadukt.

Fra broen over Vårby Å løb roebanen til Lindeborg lige vest for Hemmeshøj. Banen havde yderligere en forgrening på omkring 10 kilometer fra omkring Trelleborg til Hyllerup, hvor den på en bro gik over Korsørbanen og fortsatte syd om Slots Bjergby til godset Falkensten.

I 1934 blev Sukkerfabrikken Vestsjælland overtaget af De danske Sukkerfabrikker. Ved overtagelsen var der 6 lokomotiver og omkring 400

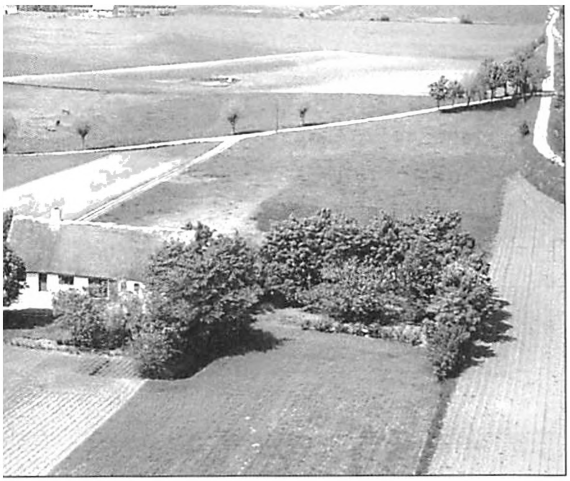

Illustration 15: Umiddelbart fanger læserens øjne sikkert huset i forgrunden som noget af det første. Imidlertid er det billedets højre kant, der er interessant her, idet der er tale om roebanens spor i forløbet mellem Gardagergaard og Rødkildegård i Landsgrav vest for Slagelse. I baggrunden ses en vej med træer i siderne – det er den gamle hovedvej A1, der gik gennem Slagelse. (Foto fra Slagelse lokalarkiv).

vogne. Herudover var der et rangerlokomotiv på selve sukkerfabrikkens areal.

I 1920'erne varetog roebanerne mere end 60 % af samtlige befordrede roer – denne andel faldt til lidt under 50 % i efterkrigstiden. Efterhånden blev der strid om fragttaksterne mellem dyrkerne og fabrikken i relation til andre transportmuligheder via landevejene, og efter kampagnen i 1959 blev roebanenettet fra Gørlev Sukkerfabrik nedlagt.

Status på de omtalte baner

Slagelse-Næstved-Skælskør-banen er som beskrevet nedlagt for alle former for trafik undtagen veterantogskørsel mellem Skælskør og Tjæreby – og nogle gange videre til Dalmose. Sporene ligger der endnu i sommeren 2009, men den seneste udvikling er, at Nordea Fonden har tilbudt Slagelse og Næstved kommuner et stort millionbeløb til at fjerne sporene og i stedet lave en natursti til gående, cyklister og ridende. De to kommuner skal efterfølgende selv finansiere vedligeholdelsen af

Illustration 16: Roetog på strækningen ved Rye Mark (Gørlev lokalhistoriske arkiv).

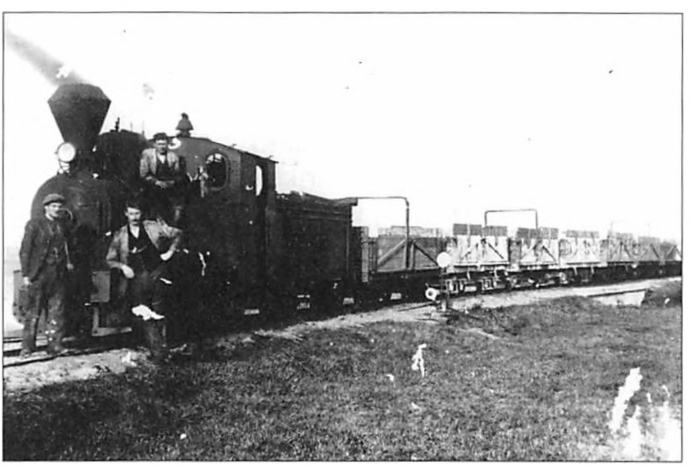

den lange natursti. De to kommuner har takket ja til tilbuddet, hvilket medførte stor lokal debat, bl.a. om muligheden for at opretholde veterantogskørsel mellem Skælskør og Dalmose. Alt tyder imidlertid på, at foreningen bag veterantogskørslen flytter sit materiel og aktiviteter til et andet sted. Så formentlig vil der i fremtiden være en natursti – kaldet "Fodsporet" - mellem de tre byer, mens veterantogsentusiaster må søge andre steder sted.

Slagelse-Værslev-banen trafikeres mellem Slagelse og Høng af selskabet bag de vestsjællandske privatbaner, der også har overtaget sporet. Fra Høng til Gørlev ligger sporet endnu og bruges til veterantogskørsel primært om sommeren. Og som nævnt er der etableret natursti fra Gørlev til Værslev på den nedlagte jernbane – lige som mange andre steder i landet, og nu også på den tidligere Slagelse-Næstved-Skælskørbane.

Noter

1 Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 2008, side 77 til 112. Årbogen kan købes ved henvendelse til samfundets sekretær Carsten Egø Nielsen, tlf. 5850 6620 eller mail carsten.egoe.nielsen@hotmail.com. Prisen er 150 kr.

2 Hovedkilden til den efterfølgende beskrivelse er: Henning Pedersen og Ole-Christian Munk Plum: Toget går via Dalmose. Slagelse-Næstved og Skælskør-banen gennem 100 år (1992). (Herefter "Pedersen & Plum"). Endvidere er benyttet Ole-Christian Munk Plum: Danske Statsbaner, Slagelse-Næstved 90 år (1982). Der er også en beskrivelse af banens etablering i "På sporet 1847-1997", bind 1, side 332-335 (1997).

3 Det Sjællandske Jernbaneselskab var fra starten et privat aktieselskab, primært ejet af Industriforeningen. Selskabet blev etableret i juli 1844 og statutterne godkendt i marts 1845. Selskabet blev oprettet for at drive jernbanen København-Roskilde. Pr. 1. januar 1881 indgik selskabet i DSB. På sporet 1847-1997, bind 1, side 48ff (1997).

4 F.A.M. Øllgaard var borgmester i Slagelse 1872-1888. P. Arnskov: Bogen om Slagelse, side 319. (1931).

5 Slagelse station lå oprindelig nord for byen på den nuværende "Nordre Ringgade", se Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 2008, side 97.

6 Emil Vedel (1824-1909) blev jurist 1846, departementschef 1856. I 1866 blev han amtmand, først over Bornholms amt i 1866 og derefter amtmand over Sorø amt i 1871. Denne post beklædte han indtil udgangen af 1902. Udover at være embedsmand var Emil Vedel involveret i arkæologi og har udgivet flere værker om Bornholms oldtidsminder. C.F. Bricka: Dansk biografisk Leksikon. Bind 18, side 301-03. 1904. Tilgængelig på www.runeberg.org/dbl/18/.

7 Der er tale om ingeniøroberst C. Owesen, der tidligere havde været den danske regerings konsulent ved de slesvigske jernbaner.

8 Se Flemming Larsen: Agersøsundstillingen. Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 1979, side 59-73.

9 Flere jernbaneforfattere kalder perioden "visnepolitikken", her beskrevet fra Pedersen & Plum, side 6. Som et eksempel på "visnepolitikken" kan nævnes ved

førstebehandlingen 6. november 1883 af et forslag om en bane Slagelse-Næstved. Sagen blev henvist til "Udvalget om Forslag til Lov om Lønninger for forskellige under Indenrigsministeriet hørende Embeds- og Bestillingsmænd". (Pedersen & Plum, side 7). Den såkaldte provisorietid er udførligt beskrevet i Troels Fink: Estruptidens politiske historie 1875-1894, bind 1-2 (1986). Jacob Brønnum Scavenius Estrup (1825-1913) var konservativ konseilspræsident (regeringsleder) i perioden 1875-94 og var i øvrigt født i Sorø. Der er en udførlig biografi af ham i C.F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon, bind 4, side 607-617. (1890). Biografien er meget præget af, at Estrup stadig sad på magten ved værkets udgivelse. Tilgængelig på www.runeberg.org/dbl/4/ .

10 Hans Peter Ingerslev (1831-96) var indenrigsminister fra august 1885 til januar 1894. Han læste jura, men opgav studiet for at uddanne sig ved landsbruget. I 1864 overtog han farens gods Marselisborg. 1873-76 og 1879-84 var han medlem af Folketinget og Landstinget fra 1894 til sin død. (www.im.dk). Endvidere en biografi i C.F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon, bind 8, side 300-303. (1894). Tilgængelig på www.runeberg.org/dbl/8/.

11 Lovtidende 1889. Lov 55 af 12. april. Side 158-159.

12 Om flytningen af Slagelse station, se første del af artiklen om jernbanerne i den nye Slagelse kommune: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 2008, side 97-101 samt Ole Pedersen: "Slagelse banegård flyttes", art. i Jernbanehistorisk Årbog 1992, side 14-22 (1992).

13 Slagelse byråds forhandlingsprotokoller: 4. januar 1877-26. juni 1891 (1 bind) og 2. juli 1891-11. februar 1904 (1 bind). Befinder sig på Slagelse Stads- og Lokalarkiv. Forfatteren har ikke undersøgt, hvorvidt de tilhørende journalsager er bevaret – hvis det er tilfældet, kan den lokale politiske proces formentlig beskrives mere fyldestgørende. Det samme ville formentlig være tilfældet ved en gennemgang af forhandlingsprotokollerne fra de øvrige berørte kommuner samt en gennemgang af de lokale aviser.

14 Niels Peder Christian Holsøe (1826-1895) var oprindelig uddannet murer, men blev arkitekt i 1853. Han var arkitekt på adskillige posthuse i Danmark, bl.a. Skælskør, men hans hovedvirke var som jernbanearkitekt. Han har opført næsten alle bygningerne på de jysk-fynske baneanlæg. Holsøe var også arkitekt på bygningerne på Slagelse-Næstved og Dalmose-Skælskør-strækningerne. C.F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon, bind 8, side 62-63 (1894). Tilgængelig på www.runeberg.org/dbl/8/.

15 Citeret efter Ole Pedersen: Slagelse banegård flyttes. Jernbanehistorisk årbog 1992, side 22.

16 Pedersen & Plum, side 17-20.

17 Se aftryk af køreplanen gældende fra 1. oktober 1892 på side 22 i Pedersen & Plum.

18 Sorø Amtstidende. Lørdag den 28. november 1959. Avisen hed Sorø Amtstidende i perioden fra 1845 til 1963, hvorefter den hed Sjællands Tidende frem til 2005, hvor den fik sit nuværende navn Sjællandske. Mikrofilm på Slagelse bibliotek samt udklip i Lokalhistorisk arkiv for Hashøj kommune.

19 A. Knud Andersen: Familien Andersen fra Dalmose – fire generationer i det tyvende århundrede (2005). Det er specielt i bogens start frem til side 29, at forfatteren beskriver banen og stationen, ligesom der er en række illustrationer i tilknytning hertil.

20 Interesserede kan læse om disse stationer i Pedersen & Plum, side 76-86.

21 I Pedersen & Plum, side 91 er der en tegning over sporarealerne og bygninger på Skælskør station i henholdsvis 1894 og 1948. På side 93 i samme bog er en tegning over sporene på havnen i 1966.

22 Oversigten over stationsforstanderne findes på Skælskør egnshistoriske arkiv. Tilsvarende er der en oversigt over lederne af rutebildriften i Skælskør fra 1933 til 1986.

23 Pedersen & Plum, side 50 ff.

24 Ole-Christian Munk Plum: 1898: Slagelse-Værslev banen. Jernbanehistorisk årbog 1998, side 31-42 (1998).

25 Indtil 31. marts 1970 var der 25 amter i Danmark, herunder Holbæk og Sorø amter, der fra 1. april 1970 blev lagt sammen til Vestsjællands amtskommune.

26 Høng-Tølløsebanen er udførligt behandlet i de to jubilæumsbøger: Ole-Christian Munk Plum: Høng-Tølløse Jernbane 1901-1976 (1976) og samme forfatter: Høng-Tølløse Jernbane 1901-2001 (2001).

27 Om Hans Peter Ingerslev, se note 10.

28 Lovtidende 1894. Lov nummer 86 af 8. maj: Lov om Anlæg af en Statsbane fra Slagelse til Værslev m.m., side 383-384.

29 Ulstrup ligger mellem Gørlev og Sæby.

30 Heinrich Emil Charles Wenck (1851-1936) var DSB's overarkitekt 1891-1921. I den periode kom Wenck til at tegne hovedparten af de mange nyanlagte stationsbygninger og andre jernbanebygninger. Udover remisen var Wenck også arkitekt på Korsørs anden banegård. Han var også arkitekt på stationerne på privatbanen Høng-Tølløse og på banen Slagelse-Værslev, se Ole-Christian Munk Plum: Høng-Tølløse Jernbane 1901-2001, side 39-40. Om Wencks privatbanestationer kan læses i Ulrik Tarp Jensens artikel: 1900: Wencks privatbanebygninger. Jernbanehistorisk årbog 2000, side 28-37 (2000).

31 De omtalte stationer ændrede status flere gange i banens levetid til fx trinbræt eller holdeplads. Denne del af historien er udførligt beskrevet hos Ole-Christian Munk Plum i hans værker nævnt i note 26.

32 Se nærmere i Lars Viinholt-Nielsen: 1967: Baneplanudvalgets betænkning. Jernbanehistorisk årbog 1992, side 48-55. (1992).

33 En folder om Værslev-stien kan blandt andet fås på turistkontoret i Gørlev.

34 Togene drives af Dansk Jernbane Klub, se nærmere på foreningens hjemmeside www.djk.com.

35 Beskrivelsen tager udgangspunkt i: Tom Lauritsen og John Poulsen: Roebanerne. De danske roebaner i billeder og tekst (1987), side 42-47 samt Niels Jensen: Vestsjællandske jernbaner, 1978, side 97-98. Endvidere Morten Flindt Larsen, Per Topp Nielsen og John Poulsen: Roer på skinner. Jernbanernes rolle i dansk sukkerproduktion. (2008). På side 182-183 er blandt andet et godt kort over roebanernes forløb på Vestsjælland.

Kilder

Primære kilder:

Slagelse byråds forhandlingsprotokoller 4. januar 1877 til 26. juni 1891 (1 bind) samt 2. juli 1891 til 11. februar 1904 (1 bind). Befinder sig på Slagelse Stads- og Lokalarkiv.

Love m.v.:

- Lovtidende 1889. Lov nr. 55 af 24. april 1889: "Anlæg af en Jernbane fra Slagelse til Næstved med en Sidebane til Skjelskør".

- Lovtidende 1894. Lov nr. 86 af 8. maj 1894: "Anlæg af en Statsbane fra Slagelse til Værslev m.m."

Litteratur (så vidt muligt i alfabetisk rækkefølge efter forfatterens efternavn. Hvis der er flere forfattere, er alfabetiseringen efter den førstnævnte forfatters efternavn):

- Knud Andersen: Familien Andersen fra Dalmose. En erindringsbog. Eget forlag 2005.
- Torben Andersen: Nostalgi fra 30'erne: Miljø fra Slagelse Station. Tidsskriftet Lokomotivet, nr. 46, november 1996, side 20-21.
- P. Arnskov: Bogen om Slagelse. 1931.
- Hans Christian Johansen: Jernbanerne i bilismens skygge. På sporet 1847-1997, bind 2. Jernbanemuseet 1997.
- Niels Jensen: Vestsjællandske jernbaner. Clausens jernbanebibliotek. 1978.
- Ulrik Tarp Jensen: 1900: Wencks privatbanebygninger. Jernbanehistorisk årbog 2000, side 28-37. Banebøger 2000.
- Morten Flindt Larsen, Per Topp Nielsen & John Poulsen: Roer på skinner. Jernbanernes rolle i dansk sukkerproduktion. Banebøger 2008. På side 182-183 er blandt andet et godt kort over roebanernes forløb på Vestsjælland.
- Tom Lauritsen og John Poulsen: Roebanerne. De danske roebaner i billeder og tekst. Banebøger 1987.
- Steen Ousager: Krige og fornyelse. På sporet 1847-1997, bind 2. Jernbanemuseet 1997.
- Henning Pedersen & Ole-Christian Munk Plum: Toget går via Dalmose. Slagelse-Næstved og Skælskør-banen gennem 100 år. Bane Bøger 1992.
- Ole Pedersen: Slagelse banegård flyttes. I Jernbanehistorisk årbog 1992, side 14-22. Banebøger 1992.
- Ole-Christian Munk Plum: Høng-Tølløse Jernbane 1901-1976. Dansk Jernbane-Klub 1976.
- Ole-Christian Munk Plum: Danske Statsbaner, Slagelse-Næstved, 90 år. Dansk Jernbane-Klub, 1982.
- Ole-Christian Munk Plum: Slagelse-Værslev banen åbner. I Jernbanehistorisk årbog 1998, side 31-42. Banebøger 1998.
- Ole-Christian Munk Plum: Høng-Tølløse Jernbane 1901-2001. Dansk Jernbane-Klub. 2001.
- Poul Thestrup: Dampen binder Danmark sammen. På sporet 1847-1997, bind 1. Jernbanemuseet 1997.
- Martin Wilde: Frit slag i Slagelse. Tidsskriftet "Banen". Nr. 64, maj-juni 2002. Side 48-58.

Forfatter

Carsten Egø Nielsen er cand.phil. i historie og beskæftiger sig primært med lokalhistorie. I 2006 fik han udgivet bogen om Slagelse Sct. Peders landsogn 1950-1970 og holder derudover flere foredrag samt gennemfører historiske vandringer og rundvisninger.

Sorøs 2. rådhus – om oprindelsen i særdeleshed og lidt aktuelt

Af Helge Torm

I. Indledning

Rådhusbyggeri her i landet var i det mindste tidligere gerne forbundet med et ønske om en særlig fin arkitektonisk udformning, og sådan var det også i Sorø. De kommunale magtcentre skulle være en slags vartegn for byens borgere, som da også var stolte af dem, ligesom tilrejsende i de imposante bygningsværker kunne aflæse den pågældende bys status.

I dag påskønnes de bedste af disse ældre bygningsværker af hele samfundet på den måde, at de fra statslig side fredes i henhold til lovgivningen om bygningsfredning og bevaring, således at der fremover skal tages vare på dem på i særlig nænsom grad. Denne form for fremtidssikring er i dette efterår gjort gældende for Sorøs rådhus nr. 2.

Dette rådhus, der blev opført i 1880-81 på adressen Torvet 2, og som gennem tiderne og fortsat er kendt af mange, også udenfor Sorø, fordi det var, er og bliver en iøjnefaldende, spændende bygning i centrum af byen, er netop i disse dage, hvor årbogen er under udgivelse, ved at blive fredet definitivt, og det er da en god og glædelig anledning til at se nærmere på denne bygnings historie og på den person, der tegnede den med tilhørende udenomsværker[1].

II. Baggrunden for rådhus nr. 2 Sorøs rådhus nr. 1

Da det nu fredede rådhus er nr. 2 i den forbavsende korte række af rådhuse i Sorø, vil det være passende kort at komme ind på dets forgænger.

Byens første rådhus, som lå på akkurat samme matrikel, blev opført i 1844-45 i klassicistisk stil efter tegninger af F. F. Friis[2]. Det var ganske nydeligt, men ikke særligt stort. De to etager stod med pudsede facader og blå vingetegl. Det passede på den måde til den lille købstad, som Sorø endnu var, før udviklingen tog fart i forbindelse med jernbanens komme i 1856. Til bygningen hørte en lille arrest, men allerede i 1871 blev der bygget en ny og langt større arrestbygning som en sidefløj til rådhuset[3].

Man kan her med rette spørge, hvorfor Sorø by, som blev grundlagt af Chr. d. IV i 1620'erne, ikke fik sit

eget råd-, ting- og arresthus førend så sent som 1844?

Forklaringen herpå er den, at i de mange år forud derfor foretrak centraladministrationen og vel især amtmanden for Sorø Amt, som dengang havde ansvaret for købstæderne i amtet, at den lokale bys retslige og administrative funktioner havde til huse forskellige steder uden for selve byens grænser, i særlig grad fra 1769 koncentreret på Sorø Akademis grund, simpelthen fordi det var den billigste løsning. Her var i årene op til 1844 både placeret tinghus (i østenden af Boldhuset) og administration og fængsel (i klosterportskomplekset). Byens styrelse i form af de eligerede borgere og lejlighedsvise borgerforsamlinger holdt i tiden o. år 1800 deres møder på byfogedens bopæl i byen[4].

Det første rådhus brænder 6. december 1879

Det var en mørk og stormfuld nat - sådan lyder indledningen til mangen en uhyggelig historie, og det kan man også med rette gøre i dette tilfælde, hvor vejret i Sorø natten mellem den 5. og 6. december 1879 i Sorø faktisk var *"noget stormfuldt med Snefog"* [5], og denne nat bød på en særlig ulykkelig tildragelse i Sorøs historie.

"I Nat omtrent Kl. 2 lød pludselig uhyggelige Brandraab i vore Gader. Det var Raadhuset, som brændte. Lidt efter at Vægterne havde raabt 1 (d.v.s. kl. 01, forf.), *opdagede de, at der var Ildløs paa det øverste Loft i den østlige Del af Raadhuset."*

Sådan stod der at læse i Folketidenden for Sorø og Omegn, da den

Fig. 1. Rådhusbranden i Sorø om natten den 6. december 1879. Man ser, hvordan ilden hærger især i den østlige ende af bygningen, hvor den opstod. Brandmandskabet er i fuld gang med at slukke, også fra et gavlvindue i naboejendommen Torvet 4. I forgrunden byens trommeslager, som brugtes ved ildløs. Amatørtegningen skyldes maler Mathiesen, som vist er lig med den "Straaleführer Mathiesen", der deltog i slukningen.
Fot. Lokalhistorisk Arkiv i Sorø.

udkom om eftermiddagen lørdag den 6. december 1879, om ildebranden i rådhuset, som skulle blive så skæbnesvanger for bygningen, men samtidig trøstede avisen sig - og læserne - med, at *"det (ikke) var til Pryd for Byen"*![6]

Katastrofens omfang

Hvor omfattende skaderne egentlig var, ses af de iagttagelser, som byens vurderingsmænd gjorde sig to dage senere.

Forhuset til "Sorø Ting- og Arresthus", som det kaldes i denne kilde, forefandtes *"aldeles afbrændt, dog staar en del af Ydermurene tilbage, men ubrugelige til Paabygning, da de næsten overalt er revnede og forbrændte"*. Det tilbageværende tømmer var for forkullet til genbrug. Vinduer og døre samt gulvbrædder var ligeledes ubrugelige. Fundamentet var derimod ubeskadiget, fastsloges det, ligesom 4 ud af de i alt 11 kakkelovne havde holdt stand.

Desuden havde arrestbygningen lidt overlast i den sydligste ende, som stødte op til rådhuset. Her måtte en del af taget fornyes.

Hele erstatningsbeløbet blev sat til 16.514,80 kr., relativt beskedent, når man tager i betragtning, at hele ejendommen ved den sidste vurdering i 1872 (i anledning af bygningen af det ny arresthus) var blevet vurderet til 37.612 kr.[7]

Byfogedens rapport og nyt tilholdssted

Sorøs byfoged F. H. Jørgensen, som ikke bare overværede ulykken, men personligt deltog i brandslukningsarbejdet, fik kræfter til samme dag at forfatte en rapport til amtmand Vedel. Beretningen, der hele vejen igennem er holdt i en nøgtern tone, indledes lakonisk: *"Sorø Raadhus er i Nat afbrændt"*.

Jørgensen fortsætter med at oplyse, at forhørene ikke er indledt endnu, da det endnu brænder i grunden. Den underste etage af rådstuen er blevet stående, men ellers er der ikke meget tilbage.

Byfogeden oplyser desuden, at "Arresthuset" straks blev evakueret, og at arrestanterne anbragtes i et større offentligt lokale under bevogtning, uden at det konkretiseres nærmere, hvor det var, så selv om der ikke var så mange muligheder i den lille by, kan man kun gisne om stedet.

Til sidst kommer nogle særlig interessante bemærkninger: *"Jeg har lagt Beslag paa Carl Petersens Gaard i Østre Brøndstræde, hvor Retten kan afholdes og Arrestforvareren have Bopæl, til en ny Bygning bliver opført..."*, med tilføjelsen: *"...dog er det vel nødvendigt, at Arrestforvareren ligger i Arresthuset om Natten."*[8]

Ud fra disse og senere oplysninger kan det ny, midlertidige tilholdssted med sikkerhed identificeres som Østergade 5, et valg, der kan virke overraskende, husets beskedne størrelse taget i betragtning[9], men det offentlige havde ligesom en fod indenfor døren i forvejen,

Fig. 2. Parti af Østergade med det lave nr. 5 i centrum. Her holdt både amts- og byråd til fra december 1879 til maj 1880. Huset er bevaret til i dag. Udsnit af postkort fra senest 1907. Lokalhistorisk Arkiv i Sorø.

idet bemeldte husejer Carl Petersen var politibetjent, og det var åbenbart udslagsgivende!

Hermed kan vi se, at intet blev overladt til tilfældighederne, men at byens styrelse lynhurtigt fandt frem til alternativer til det mistede domicil, så tingene kunne fungere videre uden det mindste ophør.

Få dage senere blev det kundgjort for borgerne, hvor retsvæsnet midlertidigt holdt til. Det skete igennem aviserne[10].

III. Tilblivelsen af rådhus nr. 2

Nedsættelse af byggeudvalg

Den hærgende brand var en forfærdelig hændelse, som Sorø Byråd tog ad notam på et ekstraordinært møde den 19. december 1879. Der var kun eet punkt på dagsordenen: *"Angaaende Opførelse af Thing- og Arresthuset"*.

Hvor byrådet mødtes første gang efter branden, nævnes mærkværdigvis ikke i samtiden, men vi har lov at antage, at det var i Østergade 5, som var inddraget til retsvæsnets virke, og hvor arrestforvareren var flyttet hen. Som vi skal se i afsnittet "Myndighedernes behandling af Tvedes forslag", brugte amtsrådet notorisk dette sted fra marts, så hvorfor ikke også byrådet? Westergaard har derfor været en slags mødevært for både byrådet og amtsrådet.

Hvor i huset ikke bare retten blev sat, men også byrådet og amtsrådet i en begrænset periode holdt møder, er ikke oplyst direkte i kilderne, men et kvalificeret gæt vil være, at møderne foregik i arrestforvarerens dagligstue! Et indicium har vi utvivlsomt i det faktum, at Westergaard for sin ulejlighed ved amtsrådets møder i 1879-80 fik 30 kr. ekstraordinært.

Byrådet var blevet hjemløst, men det samme var Sorø amtsråd, og da amtet var hovedinteressent i foretagendet, så blev "Formanden", d.v.s. borgmesteren, bemyndiget til at forhandle med amtsrådet om de fremtidige forhold[11].

Der blev åbenbart hurtigt skabt kontakt til amtet og opnået enighed om nedsættelse af et fælles udvalg til løsning af sagen, således at byrådet

ved sit næste ordinære møde den 27. samme måned valgte sine medlemmer til *"Udvalget til Opførelse af det nye Thing- og Arresthus"*. Det blev formanden, primært i hans egenskab af politimester, og apoteker Glahn[12].

Repræsentanterne fra Sorø Amtsråd blev amtmand Emil Vedel, som også blev udvalgsformand, og amtsrådsmedlemmet gdr. Jens Chr. Jensen af Vanløse, mens Holbæk Amtsråd lod sig repræsentere ved sit medlem Niels Jensen af Brændholt ved Ugerløse. Pr. 27. maj 1880 afløste gdr. H. G. Damslund af Lynge J. Chr. Jensen og gdr. J. Petersen af St. Granløse Niels Jensen i udvalget[13].

Valg af arkitekt

Processen med henvendelse til en arkitekt og udbuds- og tilbudsgivning har det ikke været muligt at få helt hold på. Dels står omstændighederne ved etableringen af den første kontakt til arkitekten hen i det uvisse, og dels kniber det med dateringen af arkitektens skitseforslag og af beslutningerne vedrørende det videre forløb med udvælgelse af håndværkere.

Så meget står dog fast, at byggeudvalget blev enig om at henvende sig til den kendte arkitekt Vilhelm Tvede (1821-91) i København, formentlig kort efter nytåret 1880, idet Tvede allerede den 28. januar 1880 til Sorø Amt fremsendte skitse nr. 2 og *"en noget simplificeret Gavltegning"* til et nyt rådhus i Sorø, og dagen efter udbad Vedel sig byrådets og byfogedens mening[14].

Fig. 3. Arkitekt Vilh. Tvede på højdepunktet af sin karriere, ca. 1880-90. Foto af ukendt herkomst, taget efter gengivelse hos Allan Tønnesen (se litt.fort.).

Om byggeudvalgets begrundelse for at bruge Tvede sagde amtmanden senere, at det beroede på, at Tvede var *"den Arkitekt, som var bedst kjendt med Raadstuebygninger og som blandt de mere ansete var antaget for at være den billigste"*[15].

Dengang var der ikke noget til hinder for, at en større byggesag uden videre blev overdraget en bestemt arkitekt, men der var dog en enkelt kritisk røst i amtsrådet, folketingsmand H. Hansen, Menstrup, som indvendte, *"at det kunde have været ønskeligt, om der var aabnet Adgang til Konkurrence om Tegningen, saa der*

havde været Flere at vælge imellem". Heroverfor fremhævede Vedel, at en konkurrence ville have trukket afgørelsen ud, og Sorø var jo ikke nogen stor by![16]

Forventningerne til Tvede

Det var med velberåd hu, at byggeudvalget pegede på Vilh. Tvede. Inden 1880 havde denne arkitekt nemlig allerede fået opført tre rådhuse efter hans tegninger, alle beliggende på sydhavsøerne: i 1860 Stubbekøbing, i 1872-73 Nakskov og i 1873-74 Nykøbing F., og i 1875 var han mester for det ny arresthus i Ringsted, så han var i forvejen ikke bare kendt, men også benyttet af Sorø Amt[17].

Opgavegiverne må således allerede ved valget af Tvede have haft det ønske, at et nyt rådhus skulle være i den moderne, historicistiske stil, men i den udgave, som Tvede var eksponent for i offentligt byggeri og vel bedst kan karakteriseres som "den Middelalder-orienterede Historicisme"[18]; vi vender tilbage til dette spørgsmål ved omtalen af det færdige resultat.

Fjernelsen af ruinerne

Vedels henvendelse af 29. januar 1880 til byrådet kom for sent til, at byrådet kunne drøfte sagen på sit møde samme dag[19], men ruinerne af det nedbrændte rådhus skulle jo også først fjernes. De var ikke blevet stivet af[20], men sidst i januar tog kommunen affære.

Den 26. januar 1880 udfærdigede kommunens bygningskommission konditionerne for nedrivning.

Arbejderne bestod hovedsageligt i, at hele bygningen skulle nedbrydes, og fundamenterne tages op. Alle bevarede mursten og kampesten skulle forblive på byggepladsen, efter at være blevet renset og stablet, hhv. sat tæt sammen, *"saa de kunne maales"*, formentlig med henblik på genbrug.

Om hele byggepladsen skulle der opsættes et 3 alen højt plankeværk med 2 porte og 1 låge. Endvidere blev det fastsat, at al arbejdet skulle være udført senest med udgangen af marts samme år[21]. Herefter blev arbejderne udbudt i licitation, og snart kunne nedrivningen påbegyndes.

Myndighedernes behandling af Tvedes forslag

På sit møde den 16. februar 1880 kunne byrådet tage stilling til Tvedes tegninger. Det blev en enstemmig tilslutning, hvad borgmesteren

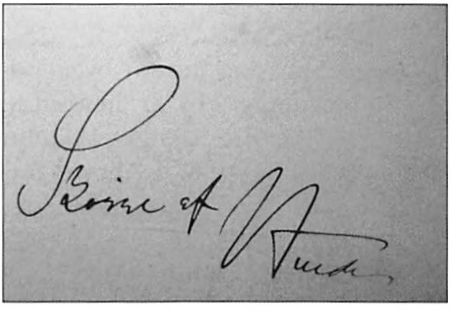

Fig. 4. Tvedes egenhændigt skrevne navn på en af skitserne til det ny rådhus i Sorø. Beror i Landsarkivet for Sjælland etc. Fot.: Helge Torm.

meldte tilbage til amtet i Sorø to dage senere[22].

Amtet skulle ikke holde møde førend i marts, så Tvede, der nu kunne være ret sikker på at få overdraget opgaven, brugte dagene efter Sorø byråds accept til at udarbejde et overslag, og den 26. februar 1880 fremsendte Tvede "Tegninger og Overslag" til "Udvalget for Opførelsen af et Raadhus i Sorø!". Om tegningerne sagde han, at de var *"udført i Henhold til indsendte Skizze"*, vel førnævnte skitse nr. 2.

Overslaget var delt op i a) hovedbygning og tilhørende murer-, tømrer-, tagdæknings-, snedker og jernarbejde m.m., b) fængselsbygningen med tilhørende murer- og tømrerarbejde m.m., c) en ringmur "imellem Fangegaarden", d) en mur mod gaden samt bagbygning og latriner med tilhørende murer- og tømrerarbejde samt forskelligt, og endelig e) "Inventarium".

Overslaget angav udgifter til den ny hovedbygning på knap 50.000 kr., til ændringer ved den tilstødende arrestbygning på lidt over 500 kr., til flytning af en mur "imellem Fangegaarden" på knap 600 kr., til muren imod gaden samt udhus og latriner på lidt over 3.500 kr., og endelig til kakkelovne, skabe og andet fast "Inventarium" på ca. 3.300 kr., hvortil kom udgifter til honorar og rejseudgifter (til tog) for arkitekten på præcist 2.150,00 kr., hvilket tilsammen androg nøjagtigt 59.480,81 kr.- Om Tvede dermed var billigere end andre arkitekter, skal her være usagt.

I overslaget anførte Vedel, at *"de anførte Priser er beregnede paa fortrinlige Materialers Benyttelse og udmærket godt Haandværksarbejde"*[23].

Holbæk Amtsråd bifaldt ligeledes Tvedes udkast på sit møde den 3. marts 1880, men afgørende var det, om den vigtigste part, Sorø Amtsråd, kunne tiltræde det. Det skulle afgøres ved et amtsrådsmøde den 12. marts 1880.

Det var det første møde, som dette amtsråd afholdt efter branden, og det fandt - som byrådsmøderne - sted i det midlertidige retslokale i Øster Brøndstræde, fortælles det i forhandlingsprotokollen.

Under pkt. nr. 19 drøftede det fuldtalligt fremmødte amtsråd den triste situation efter branden. Amtmanden meddelte rådet, at *"det nye Raadhus skulde...ligge paa samme Sted som den afbrændte Bygning, men med Forlængelse imod Øst indtil Gadelinien og imod Vest nogle Alen henimod Naboen. Det skulde bygges af røde Mursten med Skifertag og med takkede Gavle saavel imod Storegade som paa begge Længdesiderne af Bygningen. Hovedindgangen skulde anbringes i et Fremspring midt paa Forsiden imod Torvet, og over den vilde der fremkomme en Balkon"*. Derefter kom Vedel ind på bygningens indretning og udstyr.

Redegørelsen udløste, som bemærket i afsnittet "Valg af arkitekt", nogen diskussion om fremgangsmå-

den og om udgifterne. Det blev herunder fremført af Vedel, at der var andre omkostninger end dem i Tvedes overslag, nemlig til den skete, foreløbige istandsættelse af arrestbygningen, til anskaffelse af løse inventargenstande og til erhvervelse af det stykke byggegrund, som hidtil havde været benyttet af Sorø Kommune til sprøjtehus, foruden de ikke ubetydelige udgifter, som medgik til leje af det midlertidige rets- og mødelokale samt til det ekstraordinære tilsyn med fangerne, medens arrestforvareren havde midlertidig bolig andetsteds.

På den anden side kunne der jo forventes en assurancesum på ca. 16.000 kr. samt et ikke ganske ringe udbytte, hed det sig, af mursten og grundsten fra ruinerne af det nedbrændte rådhus. De samlede omkostninger ville blive fordelt med 9/16 på Sorø Amt, 4/16 på Sorø By og 3/16 på Holbæk Amt.

Debatten udmundede dog i 2 enstemmige beslutninger. 1): *"Imod den forelagte Byggeplan fandtes Intet at erindre."* Og 2): *"Det omhandlede Stykke Byggegrund søges erhvervet for en Pris af indtil 900 Kr."*[24]

På Sorø Byråds møde den 27. marts fremlagdes under pkt. 4 skrivelse

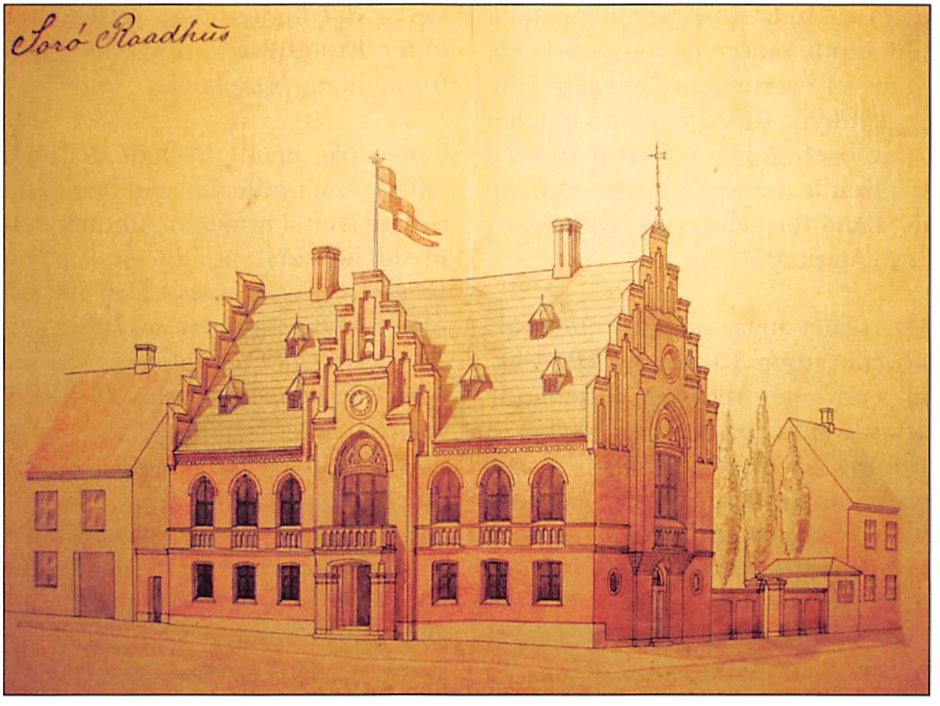

Fig. 5. Endelig, perspektivisk tegning (tusch og akvarel) af V. Tvede, 1880, af hovedfacade og østgavl til det ny rådhus i Sorø. Endvidere ses langs hovedgaden den ny forbindelsesmur med piller, flankerende indkørslen til gården. Beror i Sorø Amts arkiv på Landsarkivet for Sjælland etc. Fot.: Helge Torm.

af 13. marts 1880 fra amtet om, at Tvedes byggeplan var approberet af amtsrådet. Det var en ren efterretningssag, og vedr. salget af sprøjtehusgrunden håbede byrådet på at kunne få de fulde 900 kr.[25]

Den sidste og principielt set vigtigste instans, der skulle give sit besyv med i byggesagen, var Justitsministeriet. Allerede den 13. marts 1880 indsendte amtet overslaget med tegninger og grundplan til dette ministerium, som på sin side agerede meget kvikt og approberede projektet i løbet af bare tre uger. Den 3. april 1880 blev godkendelsen meddelt i en svarskrivelse, dog med visse ændringsforslag, men de var absolut i småtingsafdelingen såsom gitter med dør i korridoren i stueetagen og andre slags vinduer i vidnelokalet på 1. sal[26].

Bygningskommissionen på brandstedet

Man kunne mene, at nu var der virkelig givet grønt lys for Tvedes projekt, men der var også noget, der hed en bygningskommission på det lokale plan, som skulle godkende alle byggearbejder ud fra det lokale byggeregulativ. I denne sag gik den imidlertid først i aktion, efter at amtmanden havde kunnet fortælle, hvor stort det ny rådhus egentlig blev, og efter at alle officielle tilladelser ellers var givet, og stregerne var slået!

I den situation var det ikke realistisk, at kommissionen ville spænde ben i 12. time, så da den mødte op den 19. april 1880 på brandtomten *"for at tage Bestemmelse i Anledning af Opførelsen af den ny Bygning"*, var det en ren formssag.

Det, som det primært drejede sig om, var på officiel vis at fastlægge grænserne for den planlagte nybygnings udstrækning til torvet og hovedgaden. Herom resolverede kommissionen: *"Linien for Bygningens Facade mod Torvet bestemtes i Flugt med Districtslægens Huus* (altså Torvet 4, forf.) *og Linien mod Realgade efter den Linie, som angives af den forrige*

Fig. 6. Opstalt af østgavlen til Sorø ny rådhus, tegnet af V. Tvede, 1880. Bemærk, at vindfløjen iflg. dette udkast skulle sidde på gavlkvisten mod torvet, men den blev sat øverst på østgavlen her med årstallet 1880 i gennembrydning. Indgangspartiet blev også ændret en del i den endelige udførelse.

Muur." Det væsentlige heri er, at det blev stadfæstet, at nybygningen fik lov til mod øst at strække sig helt ud til fortovet på hovedgaden.

Derudover tog kommissionen blot følgende forbehold: "*Naar for øvrigt Byggeloven iagttages og i Betragtning af, at Justitsministeriets Approbation ogsaa maa omfatte den midt paa Bygningen antegnede Udbygning og at Hjørnet ikke bliver afbrækket, fandt man Intet at erindre imod Byggearbeidet.*"[27]

Denne passus afslører et par bekymringer i forhold til, hvordan det ny rådhus skulle blive udformet udadtil, sådan rent fysisk. Dels synes kommissionen at have hæftet sig ved den særlige omstændighed – og fundet den lidt bekymrende -, at midterdelen af rådhuset skulle skyde lidt frem, men var tryg ved denne udformning, når ministeriet bare også var det, og dels ses det, at man lokalt har forholdt sig til muligheden for, at den ny bygning fik et knækket hjørne, hvad der fortsat ikke var helt ualmindeligt på den tid[28], men ikke har ønsket det, og på det punkt var Tvedes tegning altså ganske tilfredsstillende.

Hvorfor kommissionen var nervøs for en udbygning, som vitterlig var på tale, og et knækket hjørne, som ingen ellers talte om, er vanskeligt at forklare. Det kan da næppe skyldes hensyn til brandsikring, og æstetiske skøn var ikke ligefrem sådan en kommissions gebet.

Samtidig må forestillingen om, at det ny rådhus kom til at ligge på det gamles fundament, som man bl.a. kan læse det i Historiske huse i Sorø, siges at være en sandhed med mange modifikationer!

Udvælgelse af håndværkere og leverandører

Et var, at arkitekten kunne engageres direkte, noget andet var det med dem, der skulle udføre arbejdet i praksis.

På grundlag af Tvedes overslag udarbejdede kommunen et udbudsmateriale inden for de forskellige håndværkskategorier og indhentede tilbud, som kom fra nær og fjern, idet det var så stor en byggeopgave, at den ikke bare fristede firmaer i Sorø og omegn, men også i naboby-en Slagelse, ja endog i hovedstaden. I sidstnævnte tilfælde var der tale om håndværksmestre, som i forvejen havde arbejdet for Tvede.

Med hensyn til hovedentrepriserne blev resultatet af udbudsrunden, at murerarbejdet overlodes Th. Mathiesen af København (tidligere brugt af Tvede ved et kirkebyggeri i København) og C. A. Jørgensen af Sorø, mens tømrerarbejdet gik til V. Sick af Sorø. Mandrup Poulsen fik snedkerarbejdet, og smedemestrene Larsen og Friis fik lov at tage sig af "jernarbejdet"; alle var de af Sorø.

Afklaringen omkring materialeleverancer medførte på de væsentligste områder, at Sorø-firmaet H. A. Hansen skulle levere "trævarer" og Portland Cement fra "Hertha" i Ringsted, og at Munkebjergby Tegl-

værk v/Jørgen Larsen skulle fremstille 70.000 flammede mursten og 30.000 gule mursten. Parcellist Chr. Hansen i Slaglille fik på sognefoged N. Larsens anbefaling opgaven med at transportere stenene fra stationen til byggepladsen på torvet[29].

For at gøre denne side af sagen færdig, tager vi her de mindre entrepriser med, selv om de først blev afgjort sidst i august 1880. Byggeudvalget approberede her de indkomne tilbud fra malermester P. A. Jørgensen, glarmester F. J. Jørgensen og kunstdrejer N. N. Kildeberg, alle af Sorø. Kildeberg fik f.eks. ansvaret for dørgrebene. Tillige bemyndigedes arkitekten at indkøbe et komfur og nogle kakkelovne hos jernstøber Lunge i Priorgade i Sorø og noget arrestinventar hos Mandrup Poulsen[30].

"Grundstensnedlæggelse" den 14. maj 1880

Politisk set var der stilhed omkring byggesagen fra sidst i marts til midt i maj. På byrådsmødet den 19. april var der intet af direkte relevans på dagsordenen, og på et ekstraordinært møde den 13. maj krøb byrådet til korset og tilbød byggeudvalget at overtage sprøjtehuset for blot 150 kr., og så var det problem ude af verden[31].

Stemningen har derfor sikkert været helt fin, da de implicerede parter dagen efter skulle give fremmøde ved det påbegyndte byggeri.

Baggrunden for denne sammenkomst, der altså fandt sted den 14. maj, var, at det bogstaveligt talt grundlæggende byggearbejde efterhånden var så pænt fremskredent, at der nu var basis for den særligt festlige begivenhed, som vi i vore dage kalder grundstensnedlæggelse, men i dette tilfælde bestod i en nedlæggelse af en formentlig simpel blikæske, men med et på flere måder værdifuldt indhold.

Som der stod i avisen dagen efter:
"Igaar Eftermiddags Kl. 6½ have de der tilstedeværende Medlemmer af Byggeudvalget for Sorø ny Raadhus nedlagt en tilloddet Blikæske i Grunden under den fremtidige Hovedindgang til Bygningen. I Blikæsken var indlagt Exemplarer af samtlige nugældende danske Sølv- og Broncemønter samt en Seddel med følgende Paaskrift:

"Aar 1880 er denne Bygning opført af Sorø og Holbæk Amtsraad samt Sorø Byraad.

Byggeudvalgets Medlemmer vare:
Kammerherre, Amtmand Vedel,
Amtsraadsmedlem Jens Christian Jensen,
Amtsraadsmedlem Niels Jensen,
Borgmester Jørgensen,
Apotheker Glahn.
Arkitekten var Tvede.

Haandværkerne vare:
Murmestrene Jørgensen og Mathiesen,
Tømrermester Sick,
Snedkermester Mandrup Poulsen,
Smedemestrene Larsen og Friis.

Herren bevare og beskytte denne Bygning og alle dem, som skulle benytte den."

Fig. 7. Fra maj 1880 - maj 1881 afholdt amts- og byrådet deres møder i "Gjæstgiver Børres Lokale i Sorø", og det kan da meget vel være sket bag vinduerne her i dansesalen i den i 1876 opførte tværfløj, tilbygget med spisesal i 1877 og forlænget i 1885, hørende til Hotel Postgården. Fot.: Helge Torm den 7. november 2009.

Efter nedlæggelsen udtalte amtmanden et ønske om held og lykke for bygningen og for dem, der nu opførte den, samt for dem, der i fremtiden skulle færdes i den, og til sidst udbragte han et leve for kongen, d.v.s. Chr. d. IX, og det besvaredes med et nifoldigt hurra af de forsamlede bygningsarbejdere[32].

Nyt tilholdssted for byråd og amtsråd fra maj 1880 – maj 1881

Det var i længden ikke holdbart, at en stue i Østergade 5 dannede rammen om møderne i amtsråd og byråd. Det må være forklaringen på, at fra maj 1880 skiftede amtsrådet bevisligt tilholdssted. Det kan p.t. ikke dokumenteres, at det samme gjorde sig gældende for byrådet, men hvorfor skulle det ikke slå følge?

Mødevirksomheden blev flyttet over i "Gjæstgiver Børres Lokale i Sorø", og det var ikke lille. Det kan nemlig kun dreje sig om enten den dansesal, som i 1876 blev bygget til det daværende Hotel Haabet, nu Hotel Postgaarden, eller den tilstødende spisesal, som blev føjet til på østsiden i 1877.

I en af disse sale, som bl.a. også blev brugt af teatergrupper på besøg i Sorø, holdt i det mindste amtsrådet

sine møder i maj, september og november 1880 samt i marts 1881, og det må formodes, at byrådet også samledes her frem til midten af maj 1881[33].

Rejsegilde den 13. juli 1880

Byggeriet gik tilsyneladende sin gode gang i sommertiden, og kort før midten af juli var det tid til det traditionelle rejsegilde. Pressen var til stede, så begivenheden er heldigvis foreviget i ord.

Den 13. juli om eftermiddagen hejstes kransen på den ny rådhusbygning i overværelse af bl.a. byggeudvalget. Efter at det var sket, udbragte Vedel et leve for kongen, *"i hvis Navn der i dette Hus skulle sættes Ret og afsiges Domme"*. Derpå talte bygmesteren (formentlig lig med arkitekten) for byggeudvalget, *"som med Tillid og Velvilie hidtil havde lettet Arbeidet saa meget for ham og dem Alle"*. Til sidst takkede amtmanden både arbejderne for "Flid og Trofasthed" og arkitekten, *"som havde føiet sin Kunst til Arbeidernes Haandværk"*.

Samme avis, som vi ovenstående har refereret fra, ytrede afslutningsvis, at *"efter det Indtryk, man allerede nu faar af den ny Bygning, vil den komme til at tage sig imponerende ud"*[34]. Det var da en positiv holdning.

Det ydre færdigt sidst på året 1880 – indflytning påbegyndes

Efter rejsegildet synes byggearbejdet at skride planmæssigt frem, og hverken i byrådet eller amtsrådet blev der i efteråret drøftet spørgsmål vedrørende det ny rådhus.

Dog begyndte man at se fremad på den måde, at der skulle tages stilling til økonomien i den daglige drift af det kommende rådhus. På byrådsmødet den 28. oktober 1880 vedtog man et budget for "Thing- og Arresthuset", som bygningen kaldtes her, for 1881-82. Det skulle bestyres af rådstuekommissionen, som skulle genoplives og erstatte byggeudvalget, når rådhuset stod klar til brug[35].

Fig. 8. Til det oprindelige, løse inventar, der blev lavet særskilt til det ny rådhus, hører dette fine møblement, der endnu står i et af rummene på 1. salen. Det er formentligt tegnet af Tvede selv. Stolene er holdt i empirestil, mens bordet er i det nyrenæssanceagtige, altså ingen nygotik her! Fot.: Helge Torm nov. 2008.

Da amtsrådet mødtes den 30. november 1880 var byggesagen - under pkt. 17 - igen på amtsrådets bord. Først blev der gjort status som følger:
"Sorø Raadhus var nu omtrent færdigt i det Ydre. Arrestforvareren var i Begyndelsen af Oktbr. flyttet ind i de for ham bestemte Værelser i Bygningen, men de øvrige Værelser burde for Holdbarhedens Skyld efter Arkitektens Formening ikke gjøres færdige førend næste Foraar. Det gjorte Overslag syntes at være tilstrækkeligt for de deri omhandlede Arbejder. Af Arbejder udenfor Overslaget var der hidtil kun foranstaltet Opførelse af et Skur til Opbevaring af Gulvbrædder, Indretning af en Materialplads paa Torvet foran Bygningen samt Brolægning og Regulering af Gaarden og af Fortovet omkring Bygningen saavelsom af Materialpladsen efter sket Benyttelse. Der vilde nu være at tage Bestemmelse om Indretning af et Inventariekammer og maaske et Aftrædelsesværelse paa Loftet, Tilslutning til en eventuel Kloakledning i Store Gade, Anskaffelse af et Par Lygter ved Hovedindgangen samt Anskaffelse af Stole, Borde og andet Inventarium til Værelserne. –"

Den efterfølgende, kortvarige debat om de sidste investeringer mundede ud i følgende beslutning: *"Overlades til Byggeudvalgets Afgjørelse."*[36] Der var således fortsat nok at tage fat på for byggeudvalget og arkitekten.

Som noget af det allersidste med hensyn til det udvendige af bygningen blev kort før jul et stort ur placeret i gavlkvisten midt på hovedfacaden[37].

Gadelygter - og prisbelønnet ringeapparat fra Slagelse

Det var både større og mindre ting, der skulle klares i den sidste byggefase. I den lidt tunge ende hørte den ydre belysning, hvor ønsket gik på et par lygter ved hovedindgangen. Det tog Tvede sig straks af, og den 19. december 1880 forelå der et overslag fra ham på "Gadelygter til Sorø Raadhus", bestående af "2 Lygter med Petroleumslamper" for 70 kr., men også af "2 Jernopstandere til Lygter" for 300 kr. Det er det par lygtestandere af støbejern, der stadig står i fortovsarealet foran rådhuset.

I småtingsafdelingen hørte, synes vi, spørgsmålet om et elektrisk ringeapparat, som skulle bruges af de indsatte i arrestbygningen, så de kunne tilkalde arrestforvareren.

Denne lille, men opsigtsvækkende sag blev taget op på Tvedes eget initiativ. Han indhentede tilbud fra urmager og guldsmed Carl A. Lange i Slagelse og omtalte det i et brev af 31. december 1880 til byggeudvalget. Det skulle bruges både i de gamle og de nye arrester, og der hørte 12 numre til. Urmageren undlod ikke at gøre opmærksom på, at apparatet var blevet prisbelønnet på udstillingen i Slagelse i 1877, og at der var hele 3 års garanti! Ved amtsrådsmødet den 2. marts 1881 vedtoges det at erhverve det af Tvede anbefalede ringeapparat til en sum af 328 kr.[38]

Byrådet i pinlig klemme

Ved årsskiftet 1880-81 stod det klart,

at Sorø kommune ikke uden videre havde råd til at betale sin andel af udgifterne til det ny rådhus! Byrådet måtte derfor gå tiggergang.

I et brev af 8. januar 1881 til amtsrådet anførte byfoged Jørgensen på byrådets vegne, at kommunen ikke var i besiddelse af kontante penge til at betale det forskud, som Sorø Amtsråd stod i, hvorfor han foreslog amtsrådet, at det "udleverede" kommunen den nødvendige sum penge imod en forrentning på 4 % årligt og en afdragsperiode på 15 el. mindst 10 år[39].

Da byrådet den 31. marts 1881 måtte konstatere et afslag fra amtsrådet på lån af "Amtsfonden", var det nødsaget at gå nye veje. Den 27. maj 1881 besluttede det at søge Sparekassen for Sorø og Omegn om et lån på indtil 10.500 kr.[40]

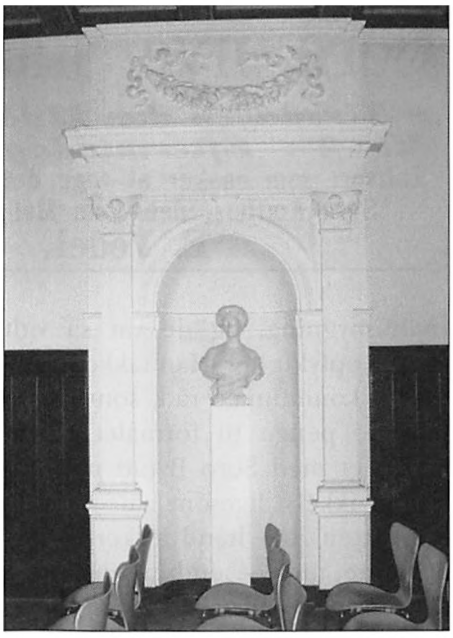

Fig. 9. I en oprindelig kakkelovnsniche i den store mødesal på 1. sal står i dag en buste af dronning Alexandrine, gift med Chr. d. X. Denne buste og en tilsvarende, ligeledes på stedet bevaret buste af kongen stod tidligere andetsteds i salen. Bemærk den smukke stukkatur. Fot.: Helge Torm, nov. 2008.

Åbent hus den 17. maj 1881

Lavvande i byrådskassen eller ej – der skulle ske noget særligt, da rådhuset over midten af maj kunne tages i brug, efter at også inventaret var blevet leveret. Det var dog bestemt ikke, fordi de ansvarlige politikere stilede højt. Der var ikke markering af resultatet i form af en festlig indvielse med f.eks. en til lejligheden skrevet sang, som da det første rådhus blev indviet.

Om sparehensyn spillede ind, skal ikke kunne hævdes, men da man åbenbart var indstillet på, at mindre kunne gøre det, og i stedet ville komme almindelige menneskers nysgerrighed i møde, blev der enighed om, velsagtens på den usnobbede amtmand Vedels tilskyndelse, at invitere alle borgerne inden for tirsdag den 17. maj om eftermiddagen. Idéen var lige så god, som den sikkert efter den tids forhold var usædvanlig[41].

Som vel det første punkt i den noget uhøjtidelige ceremoni overdrog arkitekt Tvede bygningen til byggeudvalget, som var den midlertidige styrelse for rådhuset.

Amtmanden redegjorde i sin velkomsttale for en ny tids krav til en

Sorø nye Raadhus
er Tirsdagen den 17de Mai fra Kl. 2½ Eftermiddag aabent for Enhver, som ønsker at tage det i Øiesyn.
Sorø Amthus, den 12te Mai 1881.
E. Vedel.

Fig. 10. Amtmand Vedels invitation til borgerne i Sorø og omegn til at besigtige det færdigbyggede rådhus. Annonce bragt i Sorø Avis den 14., 16. og 17. maj 1881.

rådhusbygning, og de var så vidt muligt opfyldt her. Han takkede alle de tre kommunale råd, som havde bevilget penge til formålet (hængepartiet med Sorø Byråd nævntes sikkert ikke!), ligesom han takkede arkitekten og håndværkerne for at slutte med – endnu engang – at udbringe et leve for kongen og erklære bygningen for taget i brug.

Herefter kunne de besøgende, hvis *"Antal ikke (var) stort"*, bevæge sig rundt i de mange forskellige rum og se, hvad de havde fået for skattepengene.

Om de delte de synspunkter, som en avisrapporter tilkendegav efterfølgende, er meget tænkeligt. Han skrev i al fald, at bygningen generelt set *"var meget hensigtsmæssigt indrettet"*, og om det udsmykningsmæssige aspekt udtalte han: *"Udstyrelsen gjør i det Hele, uden at være flot, et særdeles godt Indtryk."* En betinget ros. Bedst syntes han om den store mødesal; den udstrålede *"Skjønhed og Hygge"*.

Men det elektriske ringeapparat var måske det, der fascinerede skribenten mest! Det blev nævnt særskilt[42].

Den 25. maj 1881 foretoges den første vurdering til brandforsikringen af det mere eller mindre nye rådhuskompleks, men denne oversigt bringes som appendiks.

Ejernes egen ibrugtagning

Uden at have beviser på det, kan det roligt hævdes, at Sorø Byråd var det første politiske organ, som holdt møde på det ny rådhus. Den historiske begivenhed fandt sted ved det ordinære byrådsmøde fredag den 27. maj 1881, men samtiden var ikke fokuseret på det i nævneværdig grad[43].

Dernæst, ved mødet den 31. maj 1881, tog et fuldtalligt Sorø Amtsråd det ny "Raadhus i Sorø" i brug for første gang. Det blev noteret i amtsrådsprotokollen – og bemærket i pressen.

Først under pkt. 26 på dagsordenen blev det officielt meddelt, at *"den nye Raadhusbygning i Sorø... den 17. Mai af Arkitekt Tvede (var) bleven overleveret til Byggeudvalget"*. Desuden kom det frem, at *"endeligt Regnskab...endnu ikke (kunde) opgjøres, da enkelte Anskaffelser og Arbejder endnu ikke vare betalte, men der var al Føje til at antage, at de gjorte Overslag ikke vilde blive overskredne"* [44]. Alt var således i skønneste orden.

Efter både indvielse og ibrugtagning var der stadig nogle ting, der manglede, men det kom på plads i august. Det var den indre belysning, der var blevet forsinket på grund af sygdom hos leverandøren, grosserer Tilemann i København, men sidst i august 1881 dukkede lamper og lysekroner op[45].

Byggeudvalget havde nu gjort sin pligt, men formanden, byfoged Jørgensen, måtte minde amtet om, at det vel skulle nedlægges nu og afløses af "en ny Bestyrelse". Sådan en blev da nedsat under det gamle navn rådstuekommission med et medlem fra hvert af de kommunale råd, d.v.s. tre personer i alt[46].

Budgetoverskridelse på 80 øre

Til næste amtsrådsmøde den 15. september 1881 havde Tvede fremsendt en oversigt over omkostningerne. Under pkt. 14 tog rådet denne til efterretning. Bidragene fra Sorø By og Holbæk Amt søgte man at få "saa snart som muligt", men byggeregnskabet var ikke helt færdigt.

Regnskabet forelå i endelig version ved mødet den 28. november 1881. Det var udfærdiget af byfogeden i Sorø. De samlede udgifter foruden indkøb af et grundstykke androg - efter fratrækken af et beløb på 315,50 kr. for gammelt tømmer, sten, metalstumper og deslige - 61.738,75 kr. Resultatet blev en overskridelse på 80 øre, blev det påpeget.

Den reelle udgift blev dog på grund af udbetaling af branderstatning kun 46.484,55 kr., der så skulle fordeles mellem de tre parter.

Decisionen, d.v.s. den formelle godkendelse blev overladt amtmanden og Damslund samt et medlem af Sorø Byråd og et medlem af Holbæk Amtsråd. Endelig, den 9. marts 1882, tog amtsrådet til efterretning, at regnskabet var blevet decideret med fastholdelse af de 46.484,55 kr. som de samlede udgifter[47].

IV. Modtagelsen af rådhusbygningen

Vi har set lokalpressens mening om det ny bygningsværk i Sorø. Andre opfattelser dengang som senere er det sparsomt med.

Sorø-adjunkten Th. Hansen skrev et par år senere, at bygningen, som han fandt, var opført i "en Slags Renaissance-Stil", fortjente opmærksomhed på lige fod med den kun lidt ældre sparekassebygning på Storgade 12[48]. Det med renæssancestil var nu ikke en heldig betragtning.

I den første udgave af Trap efter byggeriet hedder det, at rådhuset er opført i "nyere Stil", og det kan man vist ikke sige noget på, så tam som den beskrivelse er![49]

Går vi frem til 1930'ernes litteratur, finder man et udsagn fra byhistorikeren la Cour, som i og for sig blot gentager både Hansen og Trap, men indrømmer, at *"Raadhuset langt overgaar det tidligere i Monumentalitet, og det tager sig egentlig helt*

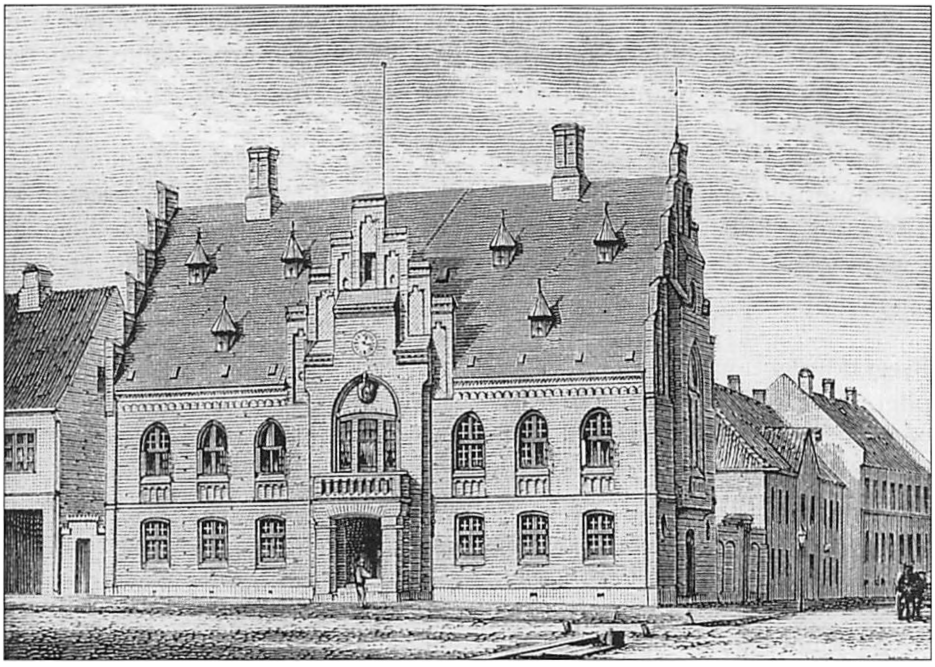

Fig. 11. Det ny rådhus ved torvet i Sorø kort efter opførelsen. Støbejernslamperne foran hovedindgangen fortovet er endnu ikke sat op. Træsnit af ukendt kunstner. Lokalhistorisk Arkiv i Sorø.

godt ud, men skæmmes en Del af sine Omgivelser"(sic!)[50].

Man må undre sig over, at to så begavede personer som Th. Hansen og la Cour kan forbinde Tvedes rådhus med renæssancestilen. Dette er den tæt ved liggende og af Th. Hansen selv fremhævede bygning Storgade 12 derimod et fornemt eksempel på.

Nej, Tvedes bygning er med sine blanke mure, kamtakkede gavle og spids- og kurvehankformede vindues- og dørstik så afgjort en værdig repræsentant for den retning indenfor historicismen[51], som netop søgte tilbage til middelalderens stilarter: den romanske stil og gotikken, in casu gotikken.

Det er fristende at tro, at Tvede skelede til det middelalderlige Sorø, da han skulle lave tegningerne til rådhuset i Sorø. Her er bevaret en mægtig, romansk klosterkirke og ikke mindst en klosterport med kamtakkede gavle. Men det er et vildspor.

Tvedes Sorø-projekt er en klar videreførelse af de rådhusbygninger, som han som nævnt havde opført på sydhavsøerne i 1860- og 70'erne. De er alle skåret over den samme læst, så det var simpelthen Tvedes bud på, hvordan et rådhus på den tid skulle se ud, uanset hvor det lå i landet.

Historicistiske bygninger var i mange år foragtede af menigmand så

vel som fagfolk. Indvendingerne går på den manglende arkitektoniske originalitet, når man blot genopliver ældre normer for at bygge, men så enkelt kan det ikke gøres op. Uden at vikle mig ind i en nærmere udredning af problematikken, skal en ting dog slås fast: vel dyrkede de historicistiske arkitekter fordums arkitekturformer og -udtryk, men de forstod også at tage helt nye materialer i anvendelse.

I tilfældet med rådhuset i Sorø er det tofarvede skifertag et iøjnefaldende eksempel på dette, og cement blev også benyttet. Hertil kommer, at den symmetriske opbygning af facaderne, som Tvede brugte i alle sine rådhusbygninger, er en direkte arv fra klassicismen.Mere tro mod middelalderen var man altså heller ikke!

V. Bygningsændringer siden 1881

Som antydet i titlens anden del vil der ikke her blive gjort mere ud af rådhusets historie i alle de mellemliggende år, for det er bygningen, det drejer sig om, og den har jo ikke ændret sig ret meget siden 1880'erne.

Dog er der nok sket en del inden døre med skillerumsændringer o.s.v., ligesom indretningen naturligvis generelt gennem årene er blevet moderniseret, teknisk og sanitetsmæssigt. Det vil imidlertid føre for vidt at komme ind på disse gennemgående ubetydelige forandringer.

Der er også sket et større, men tåleligt indgreb i bygningens ydre. Det angår vinduerne i hovedfacaden ud mod Torvet. De originale vinduer blev ca. 1990 af ejer og dennes byg-

Fig. 12. Den store, højloftede sal på 1. sal, fotograferet mens den endnu brugtes som retslokale med det sidste skrig indenfor inventar i den retning, men det er allerede historie. I baggrunden ses busten af Chr. d. IX. Fot.: Nanna Uhrbrand, nov. 2008.

ningsmyndighed anset for at være så medtagne, at det var nødvendigt at skifte dem ud totalt. Det kan man godt stille spørgsmålstegn ved nødvendigheden af – i det mindste kunne en reparation af de mest medtagne dele nok have løst problemet. Hvorom alting er: nye vinduer blev lavet, men til alt held udført som koblede rammer med kitfalsede ruder. For dette fornyelsesarbejde stod det lokale tømrerfirma Finn Kopp.

VI. Funktionerne frem til nu

Man kan sige, at de største forandringer i rådhusbygningens historie er gået på dens funktioner. Af de oprindelige funktioner som rådhus (for både by og amt), tinghus og arresthus forsvandt først de officielle, kommunale rådsaktiviteter.

Sorø kommune og Sorø Amt benyttede bygningen som stedet for deres rådsmøder for sidste gang i forsommeren 1963. Byrådet afviklede herefter sine møder i administrationsbygningen på Rådhusvej, ligesom amtsrådet rykkede ud til amtets domicil ved Slagelsevej 7, hvor der i 1963 stod en ny fløj færdig med en dertil indrettet mødesal på 2. sal.

Ejer blev herefter Justitsministeriet, idet rådhuset nu eksisterede videre som det tinghus, som det også altid havde været. Her var fortsat både politi og retsvæsen, da de politiske funktioner døde ud.

Men intet varer evigt. Kriminalpolitiet forlod således bygningen forholdsvis hurtigt, nemlig i 1964, og arrestfunktionen ophørte i 1977. Men ordenspolitiet, som havde benyttet rådhuset indtil 1941 og derefter haft skiftende adresser ude i byen, vendte tilbage til udgangspunktet i 1978[52] og findes her endnu, omend med meget begrænset åbningstid. Det er da også blot et spørgsmål om tid, inden ordenspolitiet skal flytte over i nye lokaler i det under udvidelse værende rådhus på Rådhusvej, hvilket vil kunne ske i 2010.

Desuden førtes der helt op til vore dage retsforhandlinger i den store sal på 1. sal, hvor også andre rum benyttedes af retsvæsnet, men også disse blev langsomt, men sikkert opgivet i 2008-09 som følge af retsreformen, der trådte i kraft pr. 1. januar 2007; Sorø mistede sin retskreds.

VII. Den aktuelle situation og fremtidsplaner

Den gamle rådhusbygning er således i den senere tid mere og mere blevet berøvet sine formål, hvad der i sig selv må kaldes en trist udvikling, for så vidt den afspejler den centraliseringstendens, der sker i samfundet i disse år, men som også må vække bekymring for selve bygningens fremtid. Hvad kan den bruges til fremover?

Der er næppe nogen i dag, der vil påstå, at bygningen ikke er bevaringsværdig. Den er naturligvis optaget i Nationalmuseets bygningsregistrant for Sorø bymidte, og i den kommunale byplanlægning ligger der ingen trusler imod bygningens beståen.

Fig. 13. Tvedes nygotiske rådhus som det ser ud i dag, på det nærmeste uforandret siden 1881. Over hovedindgangen ses balkonen og derover Chr. d. IX's skjold. I gavlkvisten sidder et velgående ur og en rusten klokke, hvis formål var at melde brand i byen, men den blev hurtigt overflødiggjort, da telefonen kom til byen sidst i 1800-årene. Bemærk også det fine skifertag, kvistene og skorstenene. Fot.: Helge Torm den 13. okt. 2008.

Da hele det gamle rådhuskompleks ved Torvet i 2008 blev sat til salg af staten gennem Slots- og Ejendomsstyrelsen, fandt Sorø Bevaringsforening, at nu var tiden kommet til at sikre, at hovedbygningen m.m. ikke skulle risikere at lide overlast i forbindelse med, at en ny ejer kom på banen, selv om det lå i kortene, at overtagelse af komplekset ikke kunne friste mange private interessenter.

Derimod meldte Sorø kommune tidligt ud, at den kunne tænke sig at lægge billet ind på det rådhus, som det engang tidligere selv havde været medejer af, og det var da et godt scenarie, men for en sikkerheds skyld rejste den lokale bevaringsforening gennem Foreningen for Bygnings- og Landskabskultur fredningssag på dele af komplekset sent på året 2008.

I landsforeningens fednings- og bevaringsudvalg var der stemning for at inddrage arrestbygningen i det forslag til bygningsfredning, som så kort før jul 2008 blev fremsendt til Kulturarvsstyrelsen. I den videre procedure udtalte Det Særlige Bygningssyn sig ved sit møde den 14. maj 2009 til fordel for fredning,

hvorefter KUAS sendte forslaget ud i offentlig høring i sommeren 2009 med frist den 15. september.

Den 15. oktober vedtog KUAS at frede *"Sorø Ting- og arresthus bestående af hovedbygningen på hjørnet af Torvet og Storgade med nagelfast inventar (arkitekt Vilhelm Tvede, 1880-81), mur med portpiller mellem hovedbygningen og nabobygningen Storgade 7, arrestbygningen (1871) samt de to lygtestandere i støbejern på Torvet foran hovedindgangen, beliggende Torvet 2..."*[53]

I skrivende stund (primo november) tyder alt på, at fredningen effektueres gennem tinglysning uden nogen form for protester. For så vidt, så godt. Men stadig: hvad med fremtiden?

Her er der pr. 1. juli dette år sket det meget glædelige, at Sorø kommune faktisk formelt har overtaget det gamle rådhus m.v. Hensigten er, at bygningen igen skal tjene kommunale formål såsom afholdelse af byrådsmøder i den gamle retssal, men også skal kunne udnyttes af andre institutioner med relation til kommunen såsom byens turistkontor; det ville kunne få langt bedre pladsforhold på en meget mere synlig adresse i bybilledet.

Nu vel, den 17. november finder et kommunalvalg sted, som for Sorøs vedkommende kan betyde, at der bliver vendt op og ned på mange ting, men mon dog ikke det kommunale ejerskab og den positive holdning til bygningen ved Torvet vil stå urokket under alle omstændigheder? Det må man håbe – for det gamle rådhus' skyld og for befolkningens skyld!

Noter

1 Det er i grunden mærkeligt, at denne bygning ikke er blevet viet større opmærksomhed tidligere. Som vi skal se det mod slutningen, er det meget få ord, der ofres på huset i de ældre, byhistoriske oversigter (Th. Hansen og la Cour), og går vi op til nutiden, ser det gennemgående ikke meget bedre ud. Oscar Lünell kommer i en artikel i Jul i Sorø 1982 ("Sorø købstad var uden rådhus i godt 200 år", s. 6-10) ultrakort ind på rådhus nr. 2's tilblivelse og videre historie (s. 8, 1. sp.). I "Sorø i billeder gennem 350 år", udgivet i 1988 i anledning af byens 350-års jubilæum, er der ingen særskilt omtale af dette rådhus, men nok af det første (s. 22), og i "Sorø Postkort 1885-1970" (udg. 1999), hvis forside trods alt prydes af rådhuset, omtales det kun perifert af undertegnede i den historiske fremstilling (s. 7) og af redaktionen i billeddelen (s. 53), men den stedmoderlige behandling i disse værker er undskyldelig, al den stund de kun er af oversigtlig art. Det samme gælder for så vidt registranten "Historiske Huse i Sorø" fra 1982, men i sagens natur gives der her (s. 105 ff.) en beskrivelse, som er noget mere end oversigtlig, og det er faktisk til dato det mest fyldige, der er sat på tryk om rådhus nr. 2. Nærværende artikel bygger på studier, foretaget i oktober 2009, af især arkivalier fra Sorø Kommune og Sorø Amt, som i dag beror i Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm (herefter LAS). I det amtslige arkiv findes således til alt held hele byggesagen bevaret under journalsager, se nærmere n. 8 og 14.

2 Se Knud Voss: Bygningsadministrationen i Danmark under Enevælden, Kbh. 1966, især s. 460 ff.

3 Se f.eks. Historiske Huse i Sorø 1982, s. 107.

4 Se L. F. la Cour: Sorø Bys Historie gennem tre Hundrede Aar, Sorø 1938, s. 159 f., 165. I øvrigt trænger disse specielle forhold til en nærmere undersøgelse.

5 Folketidenden for Sorø og Omegn (herefter Folketidenden) den 6. december 1879, s. 3 (citat fra notits om "Vejret").

6 Citater fra længere, eenspaltet artikel sammesteds, s. 2. Avisen kritiserede i øvrigt brandledelsen for ineffektivitet under slukningsarbejdet. Desuden må det angående spørgsmålet om brandens omfang betænkes, at slukningsmateriellet ikke kunne være tættere på brandstedet, end det var, for byens daværende sprøjtehus lå klods op ad rådhusgrunden ud til Storegade!

7 Syn den 8. december 1879, Brandtaksationsprotokol 1838-89, folio 77, Sorø Rådstue, LAS.- Også naboejendommen Torvet 4, der dengang var ejet af distriktslæge Schøning, ramtes af branden. Skaden opstod ved, at en sprøjteslange i et værelse på loftet var ført igennem taget over husets østre gavl, men gik itu, så vand også løb ned gennem huset i den ende. Ved omvurderingen den 8. december 1879 blev skaderne gjort op. Der var hul i taget, og ca. 100 tagsten var gået i stykker. Der var desuden skader på loftet i værelset nedenunder og på vægge i begge rum. (Ibid., folio 78).

8 Rapporten af 6. dec. 1879 til Sorø Amt findes i hovedlægget: "Diverse vedr. Sorø Raadhus", reg.nr. "D.4.1.4.1881", Journalsager 1880 D 1 – D 8, Sorø Amt, LAS.- Jørgensen anførte også følgende: *"Det ældste unyttige Archiv, der laa paa Loftet mod Uhret, er brændt, men ellers ere Archivsagerne bjergede."* Her har eftertiden, tror jeg, jeg roligt kan sige, en noget anden opfattelse af værdien af byens ældste arkivalier! Arrestforvareren var Westergaard.- Det er i øvrigt ikke stedet her at komme nærmere ind på den retslige side af sagen, men nævnes kan, at det blev godtgjort, at branden skyldtes uforsigtighed ved en af arrestanterne, som bar aske - med gløder - op på loftet i hovedhuset.

9 Østergade 5 var i 1879 et forholdsvis nyt hus, bygget i 1846-47. Det eksisterer stadig, men er meget ændret gennem tiderne, så det er ikke længere muligt at påvise det rum, som i en kort periode i 1879-80 tjente offentlige formål. Se Historiske huse i Sorø, Sorø 1982 (herefter Historiske huse), s. 128. Meget heldigt for behandlingen af denne artikels emne, blev der - som rutine var - gennemført folketælling i Sorø den 1. februar 1880, så vi har en eksakt viden om forholdene i Østergade 5 på netop det tidspunkt, hvor Sorø kommune for en stund satte sit præg på huset. I forhusets stueetage boede ganske rigtigt arrestforvarer Chresten Westergaard, 59 år gl., stammende fra Rosted, med sin kone, fire børn og en tjenestepige. Desuden boede der i stueetagen en ølhandlerfamilie og på 1. sal en bødkermesterfamilie, i baghuset var der en tømmermesterfamilie. Se FT 1. februar 1880, Øster Brøndstræde, matr. nr. 84, folio 71, LAS.

10 Se f.eks. Folketidenden den 11. december 1879, s. 3 (redaktionel artikel, som gengiver en meddelelse fra Sorø Birkekontor om, at "Retslokalerne foreløbig er i Politibetjent Petersens Ejendom i Øster Brøndstræde.").

11 Se Dagsordensfortegnelse til kommunalbestyrelsesmøder 1865-82 (herefter Dagsordensfort.) (upag.), Sorø Rådstue, G-2, LAS; Udtog af Sorø Kommunalbestyrelses og Byraads Forhandlinger for Aarene 1867-1882, Sorø (1887) (herefter Udtog etc.), s. 37. Her opgives mærkværdigvis forkert dato for branden: nemlig den 11. december 1879, hvad Oscar Lünell (1982, s. 7, 2. sp. og i billedtekst s. 8, 2. sp.) er kommet for skade at gentage, men meget værre er, at undertegnede i Sorø Postkort (1999, s. 7, 2. sp.) har

anført året for branden som 1878!- Det må her bemærkes, at de originale byrådsprotokoller for årene 1871-90 savnes, idet de hverken er at finde på LAS eller i Sorø kommunes arkiv.

12 Se Dagsordensfort., pkt. 5, LAS.- Ved kommunalloven af 26. maj 1868 blev praksis ændret i byrådene, således at formanden fremover skulle udpeges af kongen, se la Cour (1938, s. 224), og den person var da næsten pr. automatik lig med byfogeden. Det midlertidige udvalg blev bl.a. også kaldt "Udvalget for Genopførelsen af Sorø Raadhus", men den korte betegnelse "Byggeudvalget" brugtes også i samtiden – og anvendes derfor her.

13 Se Sorø Avis den 15. maj 1880, s. 2-3, og den 28. maj 1880, s. 2. Forfatter har ikke frekventeret Holbæk Amts arkiv, men alene holdt sig til de informationer fra den side, som findes bevaret i Sorø Amts arkiv eller fremgår af samtidens presse.

14 Se dokument i underlæg med titlen "Tegninger og Overslag" i: "Diverse vedr. Sorø Raadhus", reg.nr. D.4.1.4.1881, Journalsager 1880 D 1 – D 8, Sorø Amt, LAS, og "Sorø Amtsraads Forhandlings-Protocol 1877-1883" (herefter SAFP), u. pag. (ref. af amtsrådsmødet den 12. marts 1880), Sorø Amt, LAS. Originale tegninger af V. Tvede til rådhuset i Sorø findes både på Kunstakademiets Bibliotek og i arkivfonden Sorø Amt i Landsarkivet for Sjælland etc. De er alle blevet studeret i forbindelse med udarbejdelsen af artiklen, men kun tegninger, beroende i Landsarkivet er anvendt.

15 Referat af amtsrådsmødet den 12. marts 1880 i Folketidenden den 16. marts 1880, forsiden. Med de "mere ansete" arkitekter har Vedel sandsynligvis især tænkt på kapaciteter som J. D. Herholdt (1818-1902) og F. Meldahl (1827-1908), men ingen af dem "gjorde det" særlig meget i rådhuse. Meldahl fik dog opført et nyt rådhus i Fredericia i 1859-61, fredet i dag.

16 Som n. 14.

17 Se biografien om Vilhelm Tvede i Weilbach, 8. bd., Kbh. 1998, s. 399. For nærmere beskrivelse af Tvedes rådhuse i Stubbekøbing og Nykøbing F. og afbildning af dem se Allan Tønnesen: Oppe på rådhuset. En historie om rådhusene i Guldborgsund Kommune gennem tiderne, Nyk. F. 2006, s. 7-13 og 16 f. For omtale (ganske vist meget kortfattet) af rådhuset i Nakskov se Trap Danmark, 3. udg. bd. 3, Kbh. 1899, s. 127.

18 Voss, anf. værk, s. 473.

19 Iflg. referatet af dette byrådsmøde blev rådhussituationen slet ikke drøftet, bortset fra, at byrådet gik ind for at sælge sprøjtehusets grund til "rådhusejerne" (formulering v/forf.) for 900 kr., se Folketidenden den 30. januar 1880, s. 2 f. Jfr. Udtog etc., s. 37. Baggrunden for salget var, at man vidste, at den ny bygning ville blive en del større end den gamle.

20 Folketidenden harcelerede over dette i en artikel den 15. januar 1880 og spurgte ironisk, om det var meningen *"at frede Ruinen som et Mindesmærke over hele Brand-Historien"*!

21 Dok. signeret Jørgensen p.v.a. byggekommissionen i lægget "Konditioner og Tilbud" under hovedlægget "Diverse vedr. Sorø Raadhus" i Journalsager, D 4.1.4 1881, 880, Sorø Amt, LAS.

22 Se Udtog etc., s. 37, og brev i underlæg med titlen "Tegninger og Overslag" i: "Diverse vedr. Sorø Raadhus", reg.nr. D.4.1.4.1881, Journalsager 1880 D 1 – D 8, Sorø Amt, LAS.

23 Som henvisning nr. 2 i n. 22.

24 SAFP, Sorø Amt, LAS. Se også referaterne i Sorø Avis den 12. marts 1880, s. 2, og

Folketidenden den 16. marts 1880, forsiden.

25 Dagsordensfort., LAS; Udtog etc., s. 37 f.

26 Dok. i "Tegninger og Overslag" i: "Diverse vedr. Sorø Raadhus", reg.nr. D.4.1.4.1881, Journalsager 1880 D 1 – D 8, Sorø Amt, LAS.

27 Forhandlingsprotokol for Bygningskommissionen 1826-92, Sorø Rådstue, U-2, folio 202-203, LAS. Kommissionen havde på dette tidspunkt som formand byfogeden F. H. Jørgensen, og som håndværkskyndige medlemmer eller særligt tilkaldte var ved denne lejlighed mødt op bl.a. tømrermester V. Sick og tømrermester J. M. Bohne. De underskrev alle synsforretningen i protokollen.

28 "Knækkede hjørner" blev indført i København efter storbranden dér i 1795, så brandvæsnet fremover bedre kunne manøvrere med de lange brandstiger, og dette træk gentog sig også i byggeriet i provinsen i tiden derefter. Det ældst bevarede hjørne af slagsen i Sorø er apotekerhjørnet ved Storgade og Vestergade fra 1848. Kort tid derefter blev det "altmodisch", og Tvede har sikkert end ikke tænkt på en sådan anordning.

29 Se "Konditioner og Tilbud" under hovedlægget "Diverse vedr. Sorø Raadhus" i Journalsager, D 4.1.4 1881, 880, Sorø Amt, LAS. Vedr. leverance af mursten var Antvorskov Teglværk en ivrig konkurrent. Direktøren slog således på, at han i 1877 havde forsynet byggeriet af den ny borgerskole i Alleen med mursten.

30 Se Sorø Avis den 28. august 1880, s. 2. Den sene afgørelse må ses som grunden til, at ikke flere håndværksmestre blev nævnt i dokumentet i den omtalte blikæske.

31 Se Udtog etc., s. 38 f. og referater i aviserne. Ved byrådsmødet sidst i maj blev salget af sprøjtehuset bekræftet; det blev straks taget i brug af byggeudvalget som opholdsrum for bygningsarbejderne. Se Udtog etc., s. 39.

32 Sorø Avis den 15. maj 1880, s. 2-3. Det ville da være sjovt, hvis denne "skat" en gang ved lejlighed dukkede op. Dog er værdien af de gemte mønter begrænset. Iflg. møntsamleren Ole Hoff-Clausen, Sorø, udgør den samlede værdi i dag skønsmæssigt knap 2.000 kr. Havde byrådet også ofret eksemplarer af datidens guldmønter (10- og 20-kronen) på sagen, ville værdien være mere end dobbelt så stor.

33 Se SAFP, LAS, og Sorø Avis den 1. juni 1881, s. 3. Bygningen med salen findes for så vidt endnu, men den blev forlænget i 1885, og en mindre sal blev klistret på i 1877, se Historiske huse, s. 76. Børres fulde navn var Carl Sophus Theodor Børre, som i 1880 var 50 år gammel. Han var født i Skt. Peders landsogn, se FT 1880, LAS.

34 Sorø Avis den 14. og 15. juli 1880, hhv. s. 2 og 3.

35 Se Dagsordensfort., LA; Sorø Avis den 29. oktober 1880, s. 2.

36 SAFP, LAS; se også "Tillæg til "Sorø Avis" Nr. 293.", den 15. december 1880.

37 Folketidenden den 23. december 1880, s. 3. Iflg. avisen kom uret angiveligt fra Bornholm; det har ikke kunnet verificeres i kildematerialet.

38 Dok. I "Diverse vedkommende Raadhusbygningen" i: Journalsager, D 4.1.4 1881, 880, Sorø Amt, LAS; SAFP (ref. af møde den 2. marts 1881), LAS.- Gadebelysning med petroleum havde Sorø indført i 1869, se la Cour, anf. værk, s. 268.

39 Som 1. henvisning i n. 37.

40 Dagsordensfort., LAS; Sorø Avis den 28. maj 1881, s. 2. Hvordan det videre gik i

denne sag, skal ikke behandles her, men er nok en lille studie værd.

41 Annonce var rykket ind i Vedels navn under "Bekendtgjørelser" den 14., 16. og 17. maj 1881 i Sorø Avis, alle gange s. 3.

42 Beskrivelsen af "det åbne hus" den 17. maj bygger på omtale deraf i Folketidenden, der var på pletten og skrev en mindre artikel om begivenheden den 19. maj 1881, s. 2, mens Sorø Avis, der i juli året før havde fundet den halvfærdige bygning imponerende, ikke synes at have omtalt slutresultatet i forbindelse med "indvielsen".

43 Her gør savnet af den oprindelige byrådsprotokol for perioden sig virkelig gældende. Det må føjes til, at byrådet brugte "Venteværelset" på første sal i det ny rådhus til fremlæggelse af kommunens regnskab for 1880 fra den 30. maj – 13. juni 1881. Se annonce i Sorø Avis, 1. gang den 30. maj 1880, s. 3.

44 SAFP, LAS; jfr. Sorø Avis den 1. juni 1881, s. 3.

45 Se brev fra byfogeden af 25. august 1881 til amtet, i underlægget "Diverse vedkommende Raadhusbygningen", D.4.1.4.1881, Sorø Amt, Journalsager 1880 D 1 – D 8, LAS.

46 Brev fra byfogeden af 7. september til amtmanden, do.

47 SAFP, LAS.

48 Th. Hansen: Sorø. En Beskrivelse af Klostret, Academiet, Kirken, Læreanstalten og Sorø nærmeste Omegn, Kbh. 1883, s. 94.

49 Trap Danmark, bd. II, 3. udg., Kbh. 1898, s. 542 (her gengivelse af tegning fra 1896 af Torvets nordlige halvdel).

50 La Cour 1938, s. 310. La Cours øvrige omtale af rådhuset er meget fornuftig, men ganske kort (sammesteds).

51 Historicismen er en fællesbetegnelse for alle de retninger indenfor arkitekturen, som i rundt regnet sidste halvdel af 1800-tallet søgte tilbage til de ældre stilarter: romansk og gotisk stil samt renæssance. Se bedst Knud Millech: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950, Kbh. 1977 (genoptryk), s. 9-206.

52 For forandringerne i funktionerne se Helge Torm (medforf.): Sorø 1960-75, s. 8, 10; Vestsjællands Amt 1970-2006, s. 23, og Sorø Postkort 1885-1970, s. 13.

53 For henvisning til dette udsagn og for uddybning af hele fredningssagens forløb se Helge Torm: "Sorøs gamle rådhus som eksempel på hurtig fredningssagsbehandling", art. i: by & land, udg. af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur, september 2009, s. 10-12.

Kilde- og litteraturfortegnelse

Utrykte kilder:

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm

Sorø Rådstue:

Brandtaksationsprotokol 1838-89

Forhandlingsprotokol for Bygningskommissionen 1826-92

Dagsordensfortegnelse til kommunalbestyrelsesmøder 1865-82

Sorø Amt:

"Sorø Amtsraads Forhandlings-Protocol 1877-1883"

"Diverse vedr. Sorø Raadhus", reg.nr. "D.4.1.4.1881", Journalsager 1880 D 1 – D 8

"Diverse vedkommende Raadhusbygningen", do.

I øvrigt:

Folketælling for Sorø Købstad 1. februar 1880

Trykte kilder:
Udtog af Sorø Kommunalbestyrelses og Byraads Forhandlinger for Aarene 1867-1882, Sorø (1887)

Aviser:
Folketidenden for Sorø og Omegn 1879-81 (Dagbladet Sorøs arkiv)
Sorø Avis 1879-81 (do.)

Opslagsværker:
Trap Danmark, 2. bd., København 1898 (inkl. Sorø Amt)

Do., 3. bd., København 1899 (inkl. Maribo Amt)

Weilbachs Kunstnerleksikon, bd. 8, Kbh. 1998

Litteratur:
Egevang, Robert og Petersen Gunvor (red.): Historiske huse i Sorø, udg. i Sorø 1982

Foreningen Jul i Sorøs Venner (udg.): Sorø i billeder gennem 350 år, Sorø 1988

Do.: Sorø Postkort 1885-1970, Sorø 1999

Hansen, Th.: Sorø. En Beskrivelse af Klostret, Academiet, Kirken, Læreanstalten og Sorø nærmeste Omegn, Kbh. 1883

la Cour, L. F.: Sorø Bys Historie gennem tre Hundrede Aar, Sorø 1938

Lünell, Oscar: "Sorø købstad var uden rådhus i godt 200 år", art. i: Jul i Sorø 1982, s. 6-10.

Millech, Knud: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950, Kbh. 1977 (genoptryk)

Torm, Helge: "Kommunalpolitikken 1960-1975", fremstilling i: Sorø 1960-1975, udg. af Foreningen Jul i Sorøs Venner i Sorø 2007

Torm, Helge: Vestsjællands Amt 1970-2006, udg. af Vestsjællands Amt 2006

Torm, Helge: "Sorøs gamle rådhus som eksempel på hurtig fredningssagsbehandling", art. i: by & land september 2009, s. 10-12 (udg. af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur)

Tønnesen, Allan: Oppe på rådhuset. En historie om rådhusene i Guldborgsund Kommune gennem tiderne. Nyk. F. 2006

Voss, Knud: Bygningsadministrationen i Danmark under Enevælden, Kbh. 1966

Appendiks

Den første brandtaksation af det ny rådhus den 25. maj 1881 med henblik på opgørelse af forsikringsværdien

"1881 d. 25. Maj mødte undertegnede Vurderingsmænd for Sorø Kjøbstad Tømmermester Sick og Murmester Jørgensen, Begge af Sorø, paa Ejendommen Fors. No 35, Matr. No 36, paa Sorø Realgade, Ting- og Arresthuset, for efter Ejerens Begjæring...at foretage Omvurdering af bemeldte Ejendom efter den Ejendommen under 6. December 1879 overgaaede Ildsvaade. Paa Bygningskomitéens Vegne var Byfoged Jørgensen af Sorø tilstæde. Under Ledelse af Procurator Flor i Branddirektørens (Finsen, forf.) Sygdomsforfald. Forretningen fremmedes, som følger:
Ejendommen, der efter Vurderingsforretningen den 9. December 1879 er brandforsikret for 21.097 Kr., befandtes saaledes:

a. Et Forhus i Forbindelse med Arrestbygningen g, 38 ½ Alen langt, 18 Alen dybt, 2 Etager højt, opført paa Betonfundament af Grundmur til alle Sider, dels 3 – 2½ og 2 Sten med Fyrreovertømmer, dækket med Skifer. Nederste Etage, indrettet til Beboelse for Arrestforvareren, bestaaende af 2 Værelser mod Gaden, endvidere Kontor, samt muret Hvælving med Jerndør til Arkiv, 3 Celler, Badekammer, en Korridor igennem Etagen, Vestibule og Trappeopgang til Loftet, øverste Etage indrettet til Forsamlingssal, Forplads, Tingstue, Aftrædelsesværelse, Arkiv,

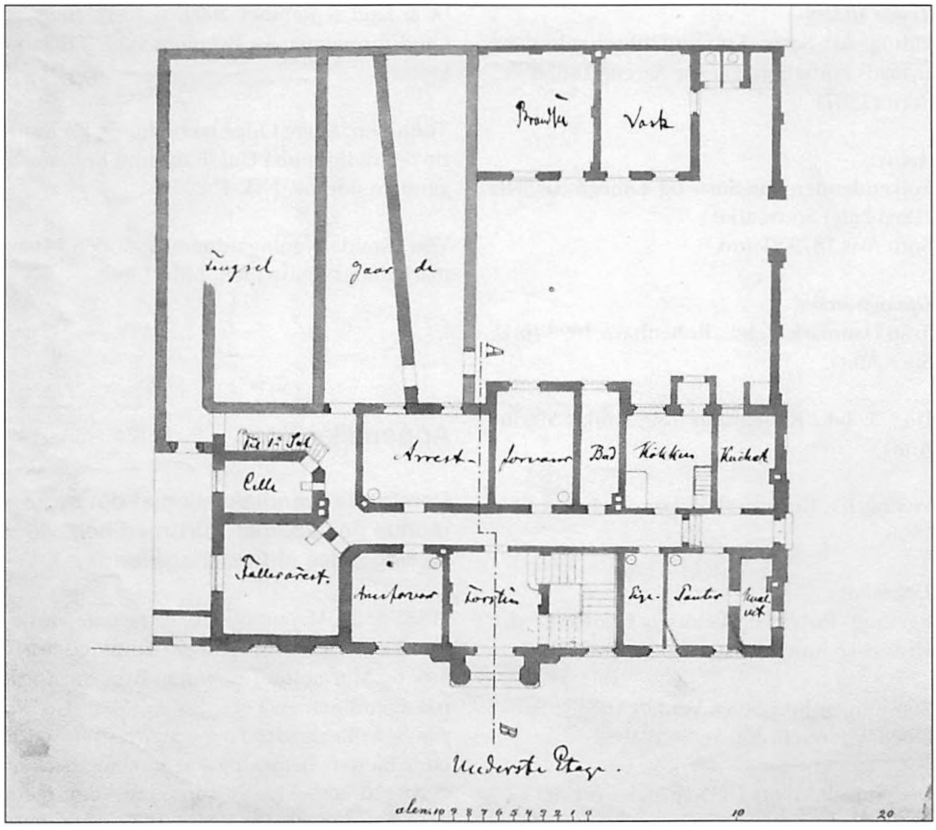

Fig. 14. Grundplan af stueetagen i hele rådhuskomplekset. I selve rådhuset forstue (med klinkegulv), bolig til arrestforvareren med celle og fællesarrest tæt på, i modsatte ende et hvælvet rum til opbevaring af pantebreve (noget havde man da lært af branden!). I baghuset brænde- og vaskerum med to latriner ved siden af. Mur tværs over fængselsgården. Tegning af Tvede 1880. Bevaret i Sorø Amts arkiv på Landsarkivet for Sjælland etc. Fot.: Helge Torm.

Venteværelse, Byraadssal samt Trappe til Loftet. Imod Nord og Syd er en Frontspids; paa Loftet er indrettet Klosetrum samt et Værelse i nordre Frontspids, et Depotkammer og et Urkammer; overalt i Lokalerne ere Bræddegulve med Undtagelse af Vestibulen, hvori er Flisegulv, Lofterne ere dels gibsede, dels malede af høvlede og indskudte Brædder. Væggene ere aftrukne og malede. De fornødne Døre og Vinduer har Beslag og Maling forefindes.

I Bygningen er Kælder under Køkkenet og den ene Celle. Over Hovedindgangen er en muret Altan med Udgangsdør fra Forpladsen. I Bygningen er 13 Kakkelovne, 1 Komfur med Vandgryde. Bygningen, som er inddelt i 23 Fag, taxeres pr. Fag til 2500 Kr. eller 57.500

b. Pompe, uforandret 100
c. Mur, nedrevet
d. Port, nedrevet
e. Mur, nedrevet
f. Sidehus mod Øst, nedrevet
g. Sidehus mod Vest, uforandret som før Branden, da det nu er istandsat efter denne: 15.480
h. Latriner nedrevne
i. do., nedrevne
k. Mur, nedrevet
l. Sidehus m. N, nedrevet
m. Et Halvtagshus ved den vestre Ende af

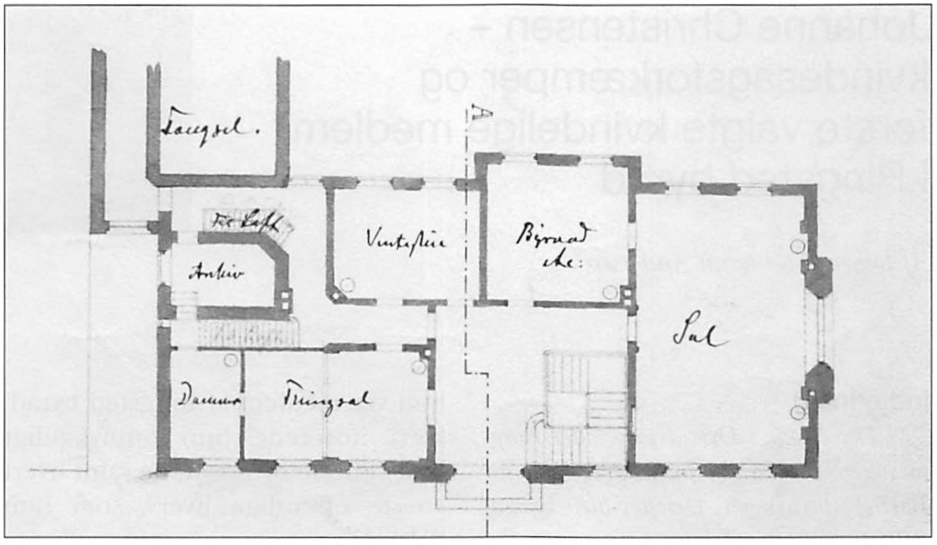

Fig. 15. Grundplan af 1. salen. T.h. for forrummet over hovedtrappen og med udgang til balkon ses (i bygningens østlige ende) den store, repræsentative sal med et tilstødende byrådslokale og t.v. for dette venteværelset. Ud til torvet ligger "tingsalen" og et dommerværelse. Bagtil i vestenden adgang til fængslet. Tegning af Tvede 1880. Bevaret i Sorø Amts arkiv på Landsarkivet for Sjælland etc. Fot.: Helge Torm.

litr. A imod Torvet...opført af Grundmur, dækket med Zink, indrettet til Pissoir, taxeres til 200

n. En Ringmur mod Gaden...opført af 1½ Stens Mur med 2 Stens-Piller, paa Midten er en Indkjørselsport, taxeres til 1000

o. En Bygning mod Nord...opført af 1½ Stens Grundmur, Halvtag med Fyrreovertømmer, dækket med Tagpap, indrettet til Brænde- og Vaskehus, hvori er en indmuret Jerngryde. De fornødne Døre med Maling og Beslag forefindes.
Bygningen, som er inddelt i 8 Fag, taxeres pr. Fag 150 Kr. til 1.200

p. En Halvtagsbygning, 3 Alen lang, 2½ Alen dyb, opført af Grundmur, dækket med Tagpap, indrettet til 2 Latriner, taxeret til 300

Altsaa bliver den samlede Forsikringssum 75.780

Forretningen blev derpaa efter at være oplæst sluttet, og med Underskrift bekræftet.

F. H. Jørgensen
C. A. Jørgensen V. Sick"

Kilde: Brandtaksationsprotokol 1838-89, folio 85, Sorø Rådstue, Landsarkivet for Sjælland etc. (mikrofilm, forefindes også på Lokalhistorisk Arkiv i Sorø).

Forfatter

Helge Torm er uddannet historiker fra KU 1975. Museumsleder i Sorø 1978-2001. Udarbejdet talrige lokalhistoriske og andre historiske værker. Formand for Sorø Bevaringsforening siden 2008. Adr.: Munkevænget 2, II t.h., 4180 Sorø.

Johanne Christensen – kvindesagsforkæmper og første valgte kvindelige medlem i Ringsted byråd

Af Jørgen Woetmann Andersen

Indledning

"23 Dec Møde i Dyrtidsudv. efter Borgmesterens Indbydelse for at gøre Rede for Børnebespisningen. Derefter blev Byraadet fotograferet. (3 Tim)." [1]

Således skrev Johanne Christensen (1876-1947) i sin dagbog fra 1917. Hun førte denne dagbog i de år, hun var medlem af Ringsted byråd. Heri noterede hun omhyggeligt hvert eneste byrådsmøde samt hvert eneste offentlige hverv, som hun deltog i.

I de fire år, hun var medlem af byens styrelse – fra april 1917 til marts 1921 – nåede hun at deltage i 222

Fotografiet af Ringsted Byråd ved det store bord i byrådssalen i rådhuset, som blev revet ned i 1930'erne, viser Johanne Christensen som ene kvinde blandt de øvrige mandlige medlemmer: fra venstre lærer J. P. Petersen, snedkermester N. V. Christiansen, malermester A. Danholm, bygningsinspektør P. Jensen, redaktør H. K. Hækkerup, borgmester Graversen (stående), kæmner S. A. Møller, købmand Rørbye, apoteker Wengel og sidst guldsmed L. Nielsen-Saaby (foto i Historiens Hus, Ringsted (B-5760).

'begivenheder'. Hvor stor en del af sin tid, hun 'ofrede' i byens tjeneste, kan ligefrem måles, idet hun også førte regnskab med, hvor megen tid hun brugte på hver begivenhed. Det blev til mange timer i alt!

Tilstedeværelsen af den eneste kvinde blandt de ti mænd på fotografiet af Ringsted Byråd 1917 fanger opmærksomheden og følges naturligvis af spørgsmålet: hvem er hun? Svaret herpå følger nedenfor, selv om det ikke er muligt at give en udtømmende besvarelse af dette spørgsmål.

Som hustru til Ringsted Folketidendes mangeårige redaktør, J(ørgen) V(aldemar) Christensen (1876-1934)[2], var hun på forhånd i offentlighedens søgelys. Så skellet mellem hendes 'offentlige' og 'private' liv måtte derfor blive flydende.

Det billede, der her tegnes af Johanne Christensen, vil af den grund komme til at berøre privatsfæren, ligesom hendes personlige forudsætninger vil blive inddraget i undersøgelsen. Men fokus er her på hendes 'offentlige' virke: dels som byrådsmedlem, dels som bestyrelsesmedlem i de lokale afdelinger af Kvindevalgretsforeningen og af Dansk Kvindesamfund.

Det var et virke, der udøvedes i et samfund præget af 1. Verdenskrig, men også havde sin baggrund i de historiske forudsætninger i årtierne omkring forrige århundredskifte, hvor Johanne Christensen havde sin barndoms- og ungdomstid. En periode, hvor kvindernes kamp for social og politisk ligestilling med mændene for alvor tog sin begyndelse.

Undersøgelsen vil tage op til vurdering, om hun som kvindelig politiker mødtes af særlige forventninger og krav.

Johanne Christensens dagbog fra byrådsperioden kan kun i begrænset omfang anvendes. Den er meget summarisk og indeholder næsten ikke de personlige overvejelser, der kunne belyse hendes personlige stillingtagen i sagerne i byrådssalen og i udvalgsværelserne.

Foruden 'byrådsdagbogen' er benyt-

Fotografiet viser Johanne Christensen som 20-årig huslærer i Kalundborg. Fot. Elisabeth Brandt, Kalundborg. Foto i Historiens Hus, Ringsted (B-5756).

tet andet materiale i redaktør J. V. Christensens arkivfond i Midtsjællands Lokalhistoriske Arkiv (nu Historiens Hus, Ringsted). Ringsted havde i den behandlede periode hele tre hverdagsaviser: Ringsted Folketidende, Venstres Folkeblad og Midtsjællands Socialdemokrat. Alle tre refererede fyldigt fra byrådets åbne møder, hvor Johanne Christensen lejlighedsvis tog ordet i debatterne. Dette avismateriale, der findes i Historiens Hus, er benyttet sammen med supplerende materiale i Landsarkivet for Sjælland[3] og i Rigsarkivet.[4]

Personen Johanne Christensen

Johanne Christensen – hun var døbt Johanne Sophie Nielsen – blev født på årets sidste dag i 1876. Hun var datter af forfatteren Zacharias Nielsen[5] (1844-1922) og dennes første hustru Egerta, f. Hoffmann (1841-87). Hun afsluttede sin skolegang på Frk. Zahles skole i København i 1893. Derfra kom hun på Vældegaard Husmoderskole i Gentofte (september 1893 – marts 1896).[6]

Hun var derefter i et års tid (juli 1896 til juli 1897) i huset hos redaktør Andreas Sørensen i Kalundborg[7]. Fotografiet her viser hende som 20-årig huslærer for redaktørfamiliens to børn.

Det har ikke været muligt at følge hende i de næste 2-3 år, men det ser ud til, at hun blev boende i Kalundborg, og at hun i denne periode kom i forbindelse med Elisabeth Brandt, der var fotograf med atelier i Kordilgade. Johanne Christensen fik her en uddannelse som fotograf og indgik i sommeren 1900 i kompagniskab med Elisabeth Brandt om driften af et fotografisk atelier på Schweizerpladsen i Slagelse.[8]

Dette kompagniskab opløstes imidlertid ret snart. Som det fremgår af breve vekslet mellem Johanne Christensen og hendes forældre, skete det allerede i sommeren 1901, formodentlig fordi Elisabeth Brandt giftede sig, og hendes ægtefælle indtrådte i forretningen som fotograf. Det fremgår ligeledes af brevene, at hun i eftersommeren 1901 – i september måned – flyttede hjem til dem i Charlottenlund.

Ophævelsen af samarbejdet med Elisabeth Brandt må være sket i gensidig fuld forståelse, hvilket fremgår af, at familien Christensen i årene herefter var kunder i Brandts atelier.

Under opholdet i Slagelse i 1900 havde Johanne mødt den unge redaktionssekretær på Sorø Amtstidende, J. V. Christensen, som hun blev forlovet med i efteråret 1900. Så var kompagniskabet med Elisabeth Brandt ikke blevet ophævet i sommeren 1901 – efter dennes ægteskab -, ville det nok være sket, da Johanne og J. V. Christensen blev gift i december 1902. J. V. Christensen var i december 1902 ikke længere ansat på Sorø Amtstidende, men havde efter et længere ophold i England i foråret og sommeren 1902 fået ansættelse på

Ritzaus Bureau i København. Her arbejdede han fortrinsvis som rigsdagsreferent for bureauet.

De nygifte flyttede ind i en 5. sals lejlighed over Bureauets kontorer i Købmagergade. Københavnsopholdet blev dog – til Johanne Christensens umiddelbare fortrydelse – kortvarigt, idet J. V. Christensen den 16. april 1903 overtog posten som redaktør for Ringsted Folketidende.

At familien alligevel fandt sig til rette det nye sted, ses af, at Ringsted blev dens sidste station i livet. Her fødtes de to sønner Sigurd og Jørgen Folmer, og her blev J. V. og Johanne Christensen boende til deres død i hhv. 1934 og 1947.[9]

"Kvindevalgretsforeningen for Ringsted og Omegn"

Johanne Christensen var som berørt ovenfor medlem af Ringsteds byråd i en enkelt valgperiode. Denne post blev, kan man sige, hendes eneste 'rigtige offentlige post', men ikke hendes eneste offentlige fremtræden, idet hun både før og efter byrådsperioden deltog aktivt i byens foreningsliv.

Den 28. april 1907 afholdtes stiftende generalforsamling for Ringsted-afdelingen af Kvindevalgretsforeningen. Ifølge foreningens love, der vedtoges ved samme lejlighed, havde foreningen et dobbelt formål. Den skulle dels virke for kvindernes kommunale og politiske ligestilling, dels uddanne dem til deltagelse i det offentlige liv. Dette dobbelte formål skulle fremmes gennem afholdelse af foredrag og diskussioner om politiske og sociale spørgsmål.[10]

Redaktør J. V. Christensen blev indvalgt i Kvindevalgretsforeningens første bestyrelse og fungerede som sekretær for denne indtil 1908. Om Johanne Christensen selv deltog i det stiftende møde, eller om hun meldte sig ind i foreningen straks fra dens oprettelse, vides ikke. Men forhandlingsprotokollen fortæller, at hun i 1908 valgtes som suppleant for foreningens bestyrelse. I 1910 valgtes hun som 'rigtigt' bestyrelsesmedlem og kom således til at bære et medansvar for foreningens aktiviteter i disse år.

På generalforsamlingen den 29. oktober 1911 blev hun valgt til kasserer i foreningen og fungerede som sådan indtil sin udtræden, der skete allerede ved generalforsamlingen i 1913. Hvorfor hun udtrådte, vides ikke, da hun ikke gav nogen begrundelse for sin beslutning herom.

I de 8 år, foreningen virkede i Ringsted, arrangerede den en række møder og foredrag, som det var bestemt i formålsparagraffen. De fleste omhandlede – som naturligt var – kvinderne og deres rettigheder. Men tog også emner af alment oplysende art op. Dette skete somme tider i samarbejde med nabosognenes kvindevalgretsforeninger.

Møderne var som regel velbesøgte.

Mødet den 15. december 1908, hvor Peter Sabroe talte om "Humane Kommunalinstitutioner" tiltrak således ca. 250 tilhørere. Sommerfesten den 10. juni 1910 havde 578 betalende deltagere, men var da også arrangeret i samarbejde med andre kvindevalgretsforeninger og husmandsforeninger på egnen. Almindeligvis var tilhørerantallet dog betydeligt lavere – forhandlingsprotokollen nævner som regel et antal på mellem 30 og 70 tilstedeværende ved foreningens arrangementer.[11]

Foreningens aktivitetskurve var dog faldende. Der afholdtes færre og færre offentlige møder, ligesom antallet af bestyrelsesmøder pr. år aftog stærkt gennem foreningens levetid. Kvindevalgretsforeningen kontaktede – og blev selv kontaktet – af andre foreninger og organisationer samt enkeltpersoner med henblik på en fælles indsats, også af politisk karakter. Typisk skete dette i forbindelse med opstillingen af kandidatlister til forskellige valg. Således skete det forud for Hjælpekassevalget 1908 og op til byrådsvalgene i 1909 og 1913.

I et par vintre – 1911 og 1912 – tog Ringsted-afdelingen af foreningen et noget usædvanligt initiativ, som vandt gehør over hele landet: den arrangerede såkaldte 'Ungpige-Aftener', hvor det lykkedes at samle 50-60 af byens unge piger til sammenkomst en gang om ugen. Ved disse møder beskæftigedes de unge piger med håndarbejde, de lyttede til oplæsning og til foredrag etc. Og

Johanne Christensen fotograferet af Elisabeth Brandt, Slagelse. Fotografi fra ca. 1907. Historiens Hus, Ringsted (B-5754).

udsattes uden tvivl for lidt agitation i Kvindevalgretsforeningens ånd (se annonce i Folketidende 6.11.1911).

Da foreningens medlemsliste fra perioden ikke er bevaret, er det ikke muligt at se, om Johanne Christensen fortsatte som menigt medlem, men mon ikke det er tilfældet, og at hun også var blandt de tilstedeværende i pavillonen i Ringsted Lystanlæg den 1. september 1915, da forsamlingen besluttede at nedlægge Ringsted-afdelingen af Kvindevalgretsforeningen.

Kvindernes politiske emancipation

Det skete ikke af interne årsager, f. eks. på grund af faldende aktivitet, men fordi målet var nået: med Grundloven af 5. juni 1915 havde

kvinderne fået politiske rettigheder på linie med mændene, nemlig stemmeret til folke- og landstingsvalgene.

Hvorfor Johanne Christensen forlod foreningens bestyrelse i 1913, kan der som tidligere nævnt ikke gives noget svar på. Selv gav hun ikke offentligt nogen begrundelse herfor. Forhandlingsprotokollens referat fra det møde, hvor hun udtrådte, nævner blot, at hun sammen med et andet medlem nægtede at modtage valg til foreningens bestyrelse.[12]

Om hun ikke mere kunne identificere sig med foreningens formål, eller om hun ikke kunne støtte den måde, hvorpå dette blev søgt fremmet, vides ikke. Men en grundlæggende holdning hos hende, som sikkert ikke havde ændret sig meget i årenes løb, udtrykte hun, da hun i Ringsted Folketidendes jubilæumsnummer af 2. oktober 1946, skrev: "..naar vi (Kvinderne) har Valgret, har vi ogsaa Pligt ikke alene at benytte den, men ogsaa til at arbejde for vor Politik og vort Blad". En klart udtrykt mening: at kvinderne havde pligt til at engagere sig både politisk og samfundsmæssigt.

Da kvinderne i 1915 fik fuld politisk ligestilling med valgret til folke- og landsting (ved siden af den kommunale valgret fra 1908), var der tale om en (foreløbig) slutsten for en udvikling, der lovgivningsmæssigt var blevet indledt med kvindelig valgret og valgbarhed til menighedsrådene i 1903.

Herefter var det gået slag i slag. I 1904 blev det muligt for kvinder at blive indvalgt i landkommunernes skolekommissioner. Fra 1905 og 1907 kunne de vælges som medlemmer af hhv. værgeråd og hjælpekasser. I 1908 fik de valgret og valgbarhed til de kommunale råd – med virkning fra valgene i 1909.

Forud for og sideløbende med denne bevægelse hen imod den politiske emancipation, foregik der en energisk kamp for kvindernes sociale og samfundsmæssige ligestilling.

Disse bestræbelser havde deres udgangspunkt i 1870'erne og 1880'erne og sigtede konkret imod erhvervsmæssig og uddannelsesmæssig ligestilling.

Dette skete ved oprettelsen af en række kvindeforeninger. Dels i form af egentlige faglige foreninger (fagforeninger) kun bestemt for kvindeligt medlemskab, dels som foreninger med et mere alment sigte.

Eksempel på denne sidste kategori var den nys omtalte Kvindevalgretsforening med et forholdsvis snævert sigte, eller det i 1871 stiftede Dansk Kvindesamfund, der var en forening for kvinder med en bredere målsætning.

Danske Kvindesamfund i Ringsted

Dansk Kvindesamfund fik først sent

en afdeling i Ringsted, endda efter et første mislykket forsøg ganske kort tid efter ophævelsen af Kvindevalgretsforeningens afdeling i byen (1915).

Den 17. september 1915 stod Johanne Christensen imidlertid som én af initiativtagerne til oprettelsen af en Ringsted-afdeling af Dansk Kvindesamfund. Foreningen var upolitisk, og i dens formålsparagraf stod, at man ville arbejde for "at hæve Kvinden i aandelig, sædelig og økonomisk Henseende, og saaledes tillige at gøre hende til et selvstændigere og virksommere Medlem af Familien og Samfundet, navnlig ved at aabne hende Adgang til Selverhverv".

Initiativet fik som nævnt ikke i første omgang tilstrækkelig opbakning blandt Ringsteds kvinder, angiveligt fordi det årlige kontingent på mere end 3 kroner blev anset for at være for højt.

Et nyt forsøg blev gjort igen i 1922. Johanne Christensen var på ny at finde blandt indbyderne, og denne gang fik sagen et heldigere udfald. Allerede den første aften på det forberedende møde indmeldte 37 Ringsted-damer sig i den nye forening. Ved samme lejlighed blev der valgt en bestyrelse, som skulle forberede den stiftende generalforsamling. Johanne Christensen fik sæde i denne midlertidige bestyrelse.

På den stiftende generalforsamling den 13. marts 1922 indvalgtes hun i bestyrelsen. Hun forsøgte dog allerede på den næste generalforsamling i marts 1923 at undgå genvalg, men forgæves.

Hun fungerede så som foreningens kasserer i 1925-26 og igen i 1926-27. Derefter ser det ud til, at hun forlod posten som kasserer og som bestyrelsesmedlem i det hele taget. Hun blev dog i de følgende år (1926 og 1930-1932) udpeget som delegeret, henholdsvis som suppleant for de delegerede fra foreningen til Dansk Kvindesamfunds landsmøder.

Hun bevarede sit medlemskab af Dansk Kvindesamfunds Ringsted-afdeling til sin død i 1947, men førte i sine senere år en mere tilbagetrukket tilværelse, dybt påvirket af ægtefællens død i 1934.[13]

På vej til byrådet

Siden 1908, hvor forholdstalsvalgmåden var blevet indført, havde de borgerlige partier i Ringsted – Højre og Venstre – i lighed med, hvad der var tilfældet landet over, etableret et samarbejde i byrådet i en fælles liste, Borgerlisten. Dette samarbejde var tænkt som en modvægt mod et truende 'socialistisk' flertal, bestående af Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre. I Ringsted havde Borgerlisten haft flertallet siden byrådsvalget 1909.

Denne liste trådte igen i karakter forud for valgene i 1917. De borgerlige partier indkaldte som forberedelse til valghandlingen i 1917 til et opstillingsmøde gennem annoncering i Ringsted Folketidende både den 6

og 7. marts. Den første annonce var henvendt til samtlige vælgere, mens annoncen dagen efter var indrykket af kvinder – og henvendt til de kvindelige vælgere. Begge indkaldte til et møde, hvis formål var at udpege kandidater til Borgerlisten.

Kvindevalgretsforeningen havde i årene, efter at kvinderne havde fået stemme- og valgret til de kommunale råd, udfoldet betydelige anstrengelser for at få kvindelige kandidater opstillet og for at få de kvindelige vælgere til at sætte deres kryds ved disse. De nye politiske rettigheder udnyttedes dog kun tøvende af kvinderne. Ingen kvinde valgtes til byrådet i Ringsted hverken i 1909 eller i 1913. Kaja Mortensen, der var formand for Kvindevalgretsforeningen i Ringsted i 1913, var dog nogle år af byrådsperioden 1913-17 medlem af byrådet som suppleant.

Opstillingsmødet, hvor kandidaterne skulle udpeges, fandt sted den 9. marts. For kvindernes vedkommende understregede annoncen, at den eneste måde hvorpå de kunne få indflydelse, var ved at møde op og få kvindelige kandidater opstillet. Der var på forhånd af de to borgerlige partier bag Borgerlisten nedsat en fælles gruppe, der skulle pege på emner til kandidatlisten.

Behovet for nye kandidater var ret stort, idet flere af det afgående byråds borgerlige medlemmer ikke ønskede genvalg. Det nedsatte kandidatudvalgs formand, urmager Klint, foreslog direkte, at da kvinderne havde ønsket en kandidat på listen – han tænkte formentlig på annoncen den 7. marts – måtte de selv sørge for at få sådan én - ved selv at udpege denne.

På opstillingsmødet gjorde de to borgerlige byrådsmedlemmer, der ønskede genvalg, rede for det program og den politik, som eventuelle kandidater skulle vælges på.

Den ene af dem, apoteker Wengel, gjorde det kort: Han ville fremme byens interesser, så godt han kunne. Blandt andet ville han gøre sit bedste for, at byen erhvervede Klostermarken – d.v.s. arealet mellem selve byen og jernbanestationen syd herfor, der ejedes af Ringsted Kloster, så rimeligt som muligt. Desuden gik han ind for et skolevæsen, der var så godt som muligt. Ikke et program, der var videre konkret eller kontroversielt, men selvfølgelig fornuftigt nok.

Den anden 'genganger', sagfører Graversen, udtalte sig mere udførligt. Han formede sit indlæg som et detaljeret tilbageblik over den nys afsluttede valgperiode. Som repræsentant for det borgerlige bystyre, der havde været ved magten siden 1909, fremhævede han, at man havde været i stand til at skabe en god reserve i form af en solid kassebeholdning. De offentlige værker var blevet gennemgribende forandret, ligesom man havde fået sagen vedrørende garnisonen bragt til en afslutning. Han ville arbejde for, at Ringsted – på linje med Slagelse og

Roskilde – kunne blive et fremtidigt sjællandsk jernbaneknudepunkt. En af forudsætningerne herfor var, at problemet med hensyn til adgangen fra byen til jernbanen kunne lettes gennem en afklaring af Klostermark-sagen.

Graversen påpegede, at statens manglende formåen med at tackle opgaven med at bekæmpe dyrtiden samt gennemføre de vedtagne dyrtidsforanstaltninger, havde medført, at opgaven var blevet overladt til kommunerne. Det var opgaver, som det kommende byråd ville komme til at tage stilling til. Der ville derfor blive behov for en god finansiel styring og administration. Næringslivet skulle ligeledes fremmes.

Dyrtidslovgivningen havde været et stridsemne i det afgåede byråd. Men Graversen mente dog, at lovgivningen var blevet administreret på en uangribelig måde. Den borgerlige gruppe var endda, efter hans opfattelse, gået videre, end lovens § 1 krævede, og havde tilmed fordoblet brændselshjælpen. Den almindelige prisregulering, der var indeholdt i lovens § 2, havde gruppen imidlertid ikke villet tage i anvendelse. Det ville have været alt for dyrt for alle skatteydere. Også de mindre.

En enkelt af de tilstedeværende på opstillingsmødet pegede i den efterfølgende debat på, at der var blevet set på helhedens vel, uden at han mødte modsigelser.

Debatten var i øvrigt meget kort. Forsamlingen skyndte sig i stedet at gå videre med det væsentlige: præsentationen af kandidaterne til den borgerlige fællesliste. Der blev foreslået en række mandlige kandidater, men af særlig interesse i denne sammenhæng er det naturligvis, med hvilke argumenter Johanne Christensen blev bragt i forslag som kandidat. To af de tilstedeværende kvinder anbefalede hende, fordi hun, som den ene anførte, var interesseret i skolen, hvor hun selv havde to drenge, og fordi hun havde et varmt hjerte for "Smaafolk og Fattige". Den anden anbefaler rejste sig på vegne af en kreds af damer i byen og begrundede Johanne Christensens kandidatur med, at "hun er kendt og agtet her i Byen, og vi vil vist Alle kunne samles om hende".[14]

Om det var disse argumenter – eller om det var kandidaten som person – der overbeviste, vides ikke. Men udfaldet af opstillingsmødet blev, at Johanne Christensen valgtes som kandidat med 109 stemmer og fik en placering som nr. 3 på Borgerlisten, hvorved hun ville være næsten sikker på valg.

Johanne Christensen valgt som byrådsmedlem

Ved kommunalvalget den 15. marts 1917 blev Johanne Christensen den første kvinde, som valgtes som medlem af Ringsteds byråd.

Johanne Christensen gik straks efter valget i gang med byrådsarbejdet. Som det vel var at vente – og det var vel også rimeligt – blev hun placeret

Portræt af en noget ældre Johanne Christensen, taget af hende som byrådsmedlem, d.v.s. o. 1920. Historiens Hus, Ringsted.

i byrådsudvalg, hvor hendes særlige forudsætninger som kvinde og husmoder ville kunne gøre nytte. Listen over hendes udvalgsposter, som hun har noteret på indersiden af omslaget om 'byrådsdagbogen', er lang, selv om der i de fire år blev foretaget reduktioner i denne liste. De mange udvalgsposter var til dels en følge af, at forholdene i samfundet i disse år – der delvist faldt sammen med 1. verdenskrig – på det lokale plan i høj grad var præget af denne krig. Der var udbredt nød, især i befolkningens lavere lag, forårsaget på den ene side af nødvendige besparelser, på den anden side af rationeringer som følge af mangelsituationen.

Et lille billede af situationen, som den var, samtidig med at Johanne Christensen indledte sin byrådskarriere, har vi i en omtale af et møde i Kasino i Ringsted den 2. april 1917.[15]

Mødet var arrangeret af Fremskridtsforeningen i Ringsted (denne forening var en forløber for den senere oprettede Venstrevælgerforening), og var beregnet for byens husmødre. Disse mødte da også frem, både fra små og store borgerhjem i byen og i oplandet. Men der mødte ingen repræsentanter for arbejderhjemmene, hvilket Ringsted Folketidende lidt beklagende konstaterede i sin omtale af mødet, vel vidende, at netop husmødrene i disse hjem var dem, der var hårdest ramt af krisetiderne.

De fremmødte påhørte en redegørelse fra en fru Lauridsen om de nyligt vedtagne foranstaltninger imod dyrtiden. Derudover gav hun en praktisk anvisning på, hvorledes dyrtiden – eller rettere: varemanglen – kunne imødegås. Desværre gengives hendes praktiske råd ikke i avisreferatet. Hun ønskede nemlig ikke sit foredrag refereret, da det skulle bruges andre steder!

En idé om, hvilke problemer det var, der optog husmødrene i Ringsted, er det dog muligt at skaffe sig, idet andre tilhørere til foredraget blev refereret for deres egne gode råd om, hvorledes varemangelen kunne overvindes.

Spørgsmål og svar drejede sig om, hvorledes man fandt erstatnings-

varer for de ægte, man ikke let kunne få. Kartofler og kålrabi som erstatning for brød. Grød i stedet for brød. Oksetalg eller svinefedt i stedet for smør, og man kunne fremstille 'tysk smør' som erstatning for margarine. Eller hvorledes madvarerne kunne 'strækkes': smør kunne drøjes med kartofler:

- *Tysk Smør efter fru Lauridsens opskrift: "2 Liter Sødmælk opvarmes til Kogepunktet og blandes med 2 Liter Kærnemælk. Naar Ostestoffet er udskilt, sies dette op. Salt, Smørfarve samt Smør indtil Halvdelen tilsættes".* –

Johanne Christensen var i hele valgperioden medlem af Alderdomsudvalget og af Sygehusudvalget. Især det første var arbejdskrævende. Dette fremgår både af hendes 'byrådsdagbog' og af byrådets forhandlingsprotokol. På hvert møde i byrådet var der et punkt med indstilling fra Alderdomsudvalget.

Desuden var hun på forskellige tidspunkter og i forskellige perioder medlem af udvalg, der behandlede spørgsmål vedrørende ernæringen, dyrtiden, kødkontrollen, mælkekontrollen, folkekøkkener, børnebespisning og fattigforsorg.

Det er imidlertid vanskeligt at påvise, hvilke konkrete opgaver hendes mange udvalgsposter kastede af sig til hende. Det er derfor også van-

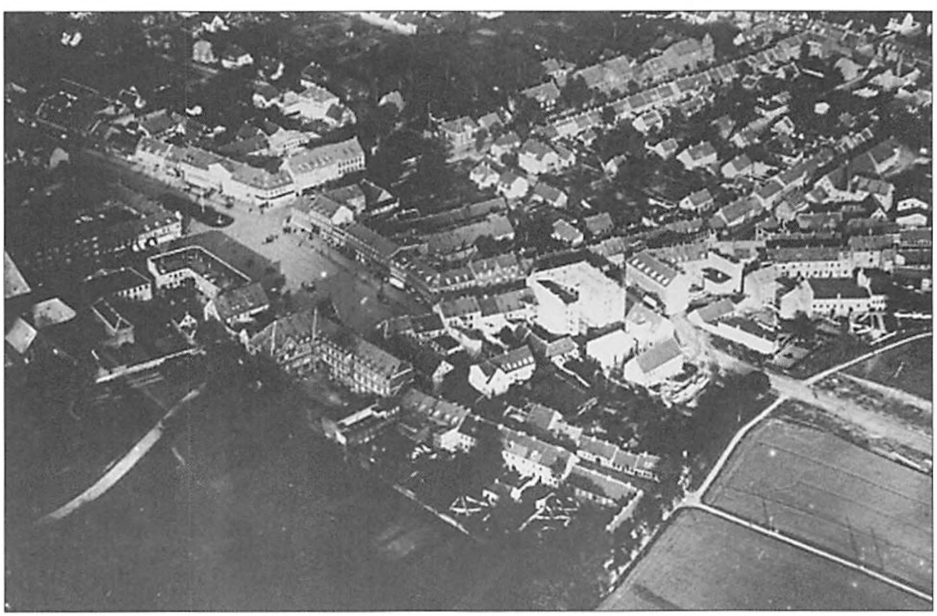

Luftfoto af Ringsted by set fra sydvest: Fotografiet er fra begyndelsen af 1920'erne og er optaget af Flyvetropperne. Man kan se den begyndende udvidelse af byen imod syd mod jernbanen, der indledtes med anlæggelsen af Nygade fra den gamle hovedgade mod syd til jernbanestationen – i billedets nederste højre hjørne. Det var en udvikling af byen, som Johanne Christensen havde været med til at sætte i gang, dels med købet af Klostrets jorder, dels ved beslutningen om at byggemodne arealet langs Næstvedvej mellem byen og jernbanestationen.

skeligt at vurdere den arbejdsbyrde, der fulgte med selve mødedeltagelsen. Dagbogen kan dog fortælle, at der kunne være opgaver som uddeling af rationerings- og ernæringskort. Noget der godt kunne betyde hele dages tilstedeværelse på rådhuset.[16] Der kunne være tale om personaleansættelser på sygehuset eller om anskaffelse af inventar til samme. Det kunne dreje sig om forhandlinger med slagteriet om nedsaltning af flæsk, om vurdering af behovet for at bespise børnene og om en indsats for at finde lokaler til denne børnebespisning.

Dertil kom en meget betydelig arbejdsindsats – primært målt i timer – som tilsynsførende ved folke- og landstingsvalgene. Især i 1920 beslaglagde dette arbejde mange timer. Der var valg til Folketinget i april. Desuden to valg til henholdsvis Folke- og Landstinget samt en folkeafstemning i september. Alle afholdt som følge af grundlovsændringerne i forbindelse med Genforeningen.

Lyspunkter var der også, såvel for Johanne Christensen som for befolkningen som helhed. Den gradvise normalisering af forholdene efter verdenskrigens afslutning indebar for hendes vedkommende nedlæggelse af udvalgsposter, og for befolkningen bedre levevilkår.

Hun kom til at sidde i byrådet i en enkelt valgperiode, 1917-1921. Hun forsøgte ikke at blive genvalgt i den følgende periode. Hvorledes hun selv opfattede sin politiske karriere, har vi ikke hendes egne ord for. Men at hun har følt dette offentlige hverv som en byrde, som hun – samvittighedsfuldt – løftede i de fire år, kan næppe betvivles, uden at det dog på nogen påviselig måde afspejledes i hendes indsats.

Hendes 'byrådsdagbog' giver belæg for begge ting: hendes nøje opregning af, hvor mange timer hun brugte på byrådsarbejdet, peger på det første. Opregningen af, hvor mange 'begivenheder' hun deltog i, understreger, hvor stor hendes indsats var. Tilsammen dog en tydelig antydning af, at hendes holdning til det politiske virke var tvetydig.

Breve i J. V. Christensens privatarkiv i Rigsarkivet fra hendes forældre understreger denne tvetydighed og mere end antyder, at hun både fysisk og psykisk fandt byrådsarbejdet meget belastende.[17]

Om baggrunden herfor var en overdreven samvittighedsfuldhed, eller arbejdet i byrådet ikke rimede særlig godt med hendes husmoderpligter, lader sig ikke afgøre. Hun giver som nævnt ikke personligt udtryk for, hvorledes hun opfattede sit politiske arbejde, så formodningerne forbliver – formodninger!

Noter

1 Citat fra Johanne Christensens 'Byraadsdagbog', der findes i redaktør J. V. Christensens arkiv i Historiens Hus, Ringsted.

2 J. V. Christensen var udover at være en anerkendt redaktør i Ringsted også en flittig og dygtig lokalhistoriker, hvis mest kendte værk vel nok er de otte bind "Tider og Skikkelser i Midtsjællands Historie", 1907-31. Fra oprettelsen i 1911 til sin død i 1934 var J.V.C. medlem af Samfundets bestyrelse og redaktionsudvalg, ligesom han selv bidrog med artikler.

3 Landsarkivet for Sjælland m.v.: Ringsted Købstad – Byrådets Forhandlingsprotokoller 1915-1922, 1. bd., 10-0/7.

4 Rigsarkivet. Private Personarkiver nr. 5268, redaktør Jørgen Valdemar Christensen. Der er blevet benyttet materiale fra afleveringen i 1966, som på benyttelsestidspunktet ikke var ordnet. I dette materiale havde jeg håbet at finde de livserindringer, Johanne Christensen sagdes at have været i færd med at skrive, da hun døde i 1947. Dette lykkedes ikke. Til gengæld indeholder arkivet et større antal breve, vekslet mellem J. V. Christensen på den ene side og Johanne Christensen og svigerfaderen Zakarias Nielsen på den anden, som belyser Johanne Christensens personlighed. Jeg takker Rigsarkivet for tilladelsen til at benytte dette arkiv.

5 Jens Peter Zakarias Nielsen, lærer og forfatter, født i Øster Stillinge, Kirke Stillinge sogn ved Slagelse. Søn af smedemester Niels H. Rasmussen. 1863 dimitteret fra Jonstrup Seminarium. Hans forfatterskab, der omfatter digte, sange, romaner, fortællinger og andre prosaværker samt - fra 1880'erne - dramatik, indledtes med "Sange og Smaadigte" (1871) og "To Landsbyhistorier" (1878).

6 Forstanderen giver hende følgende skudsmål (dat. 15.3.1896): "Udgaaet fra et dannet, jævnt og sundt Hjem og efter af have nydt en god Undervisning i Frøken Zahles Skole var Johanne Zakarias Nielsen ved sin Ankomst til Vældegaard (sept. 1893) særlig skikket til at kunne drage det fulde Udbytte af den Undervisning, som bødes hende her. Dette i Forbindelse med hendes af Naturen gode Begavelse, støttet af Flid, førte til, at hun i sin 2-aarige Skoletid tilegnede sig et solidt og godt Fond af Kundskaber og aandelig Udvikling – saa det maa siges, at hun er en af de flinkeste Elever, vi har haft. Ligeledes kan vi give hende det Vidnesbyrd, at hun er i Besiddelse af en god karakter og et elskværdigt Væsen: Hun var meget afholdt saavel af sine Lærere som af sine Kammerater". Findes i J. V. Christensens arkiv i Rigsarkivet.

7 Johanne Christensen får følgende udtalelse af familien: "Frøken Johanne Zakarias Nielsen har i et Aar været her i Huset som Lærerinde. Hun forstod at vinde Børnenes Tillid og Kjærlighed og uden af overanstrænge dem at give dem et godt Kundskabsfylde. Naar hun nu rejser fra os, kan jeg ikke Andet end give hende det Vidnesbyrd, at hun har været en dygtig og samvittighedsfuld Lærerinde, ligesom hun er en stille og fordringsløs ung Pige at have i Huset..." Udtalelsen findes i J. V. Christensens arkiv i Rigsarkivet.

8 Kontrakten om driften af fotoatelieret findes i J. V. Christensens privatarkiv i Rigsarkivet; den er dateret den 19. juli 1900. – Planerne havde været undervejs i foråret 1900, men mødtes af en vis skepsis af faderen Zakarias Nielsen. Han skriver i marts 1900: "Hvis du virkelig har Lyst til at være Frk. B's Kompagnon, og du tror du kan falde i Stadighed i denne Geschæft, saa har Mor og jeg ikke Noget at sige derimod. Hvad Pengene angaar, da kommer vi vel ud over det Spørgsmål". Han hjælper Johanne, beder hende sikre sig at forretningen er god, eventuelt ved at bruge en revisor, og fortsætter: "At du og Frk. B. vilde faa Søgning, navnlig af Landboerne, det tror jeg ganske vist; thi jeg ved, at Navnet Z.N. har en god Klang i min Fødeegn. Og saa er Frk. B. jo dygtig. Og du kan vel blive det..." Brev i J. V. Christensens arkiv, Rigsarkivet.

9 De biografiske oplysninger, der her meddeles om de forskellige personer, der er omtalt ovenfor, stammer dels fra J.V. Christensens privatarkiv i Rigsarkivet, dels fra div. opslagsværker: Biografisk Lexikon og Bjørn Ochsners bog Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920. I sidstnævnte værk oplyses, at Elisabeth Brandt havde et fotografisk atelier i Kalundborg fra oktober 1896 til maj 1900 og derefter ét i Slagelse. Ochsner kender tilsyneladende ikke til kompagniskabet med Johanne Christensen. Biografiske oplysninger gives ligeledes i Johanne Christensens artikel i Ringsted Folketidendes 75-års jubilæumsudgave fra 1946 (1. oktober), samt i nekrologen over hende i marts 1947.

10 Forhandlingsprotokollen for Kvindevalgrets-Foreningen for Ringsted og Omegn 1907-1915 findes i Historiens Hus, Ringsted (saglig afdeling 2.b). I protokollen findes foreningens love indlagt sammen med Landsforeningens love, og det er herfra, formålsparagraffen er citeret. Det bestemtes blandt andet, at der årligt skulle afholdes tre foredrags- og /eller diskussionsmøder, og at kontingentet skulle være 1 kr. om året. Forhandlingsprotokollen har været kilde til de oplysninger, der her gives om foreningens aktiviteter og forhold. Oplysninger er desuden hentet i en artikel i Ringsted Folketidende (28.4.1932), hvor 'c' (J.V. eller Johanne Christensen?) mindes 25-året for oprettelsen af Kvindevalgrets-Foreningens Ringstedafdeling.

11 Kvindevalgrets-Foreningens Forhandlingsprotokol 1907-15.

12 Kvindevalgrets-Foreningens Forhandlingsprotokol, november 1913.

13 De givne oplysninger om Dansk Kvindesamfunds Ringsted-afdeling er hentet mange steder fra. Arkivalier vedr. afdelingen i Historiens Hus, Ringsted findes i saglig afdeling 2.a. og omfatter en Medlemsliste 1925-1931 samt Forhandlingsprotokollerne 1922-1965. Begge dele var klausulerede på det tidspunkt, denne artikel blev udarbejdet, og er derfor ikke benyttet.

14 Opstillingsmødet og de forskellige indlæg på dette er refereret i Ringsted Folketidende d. 10. marts 1917, og refereres også i byens andre aviser.

15 Ringsted Folketidende 3. april 1917.

16 Johanne Christensens "Byraadsdagbog".

17 I J.V. Christensens privatarkiv i Rigsarkivet, div. pakker. Den 11. marts 1917 skriver faderen, Zakarias Nielsen således: "Vi ved ikke rigtig, om vi skal lykønske eller 'kondolere' dig. Æren er jo det fejreste Træ i Skoven, men, men? Give Gud du maa holde dig rask og rank og Forholdene i det Hjem maa være gode! Saa vil du med Guds Hjælp komme igennem de Aar, du gaar i Møde og gøre en god Gerning i Raadet. Godt at du har en dygtig og rettænkende Hjælper og Raadgiver ved din Side...". Den 18. marts 1917 skriver stedmoderen: "Min kære Johanne, ja, du kan tro, at vi have fulgt din Skæbne og trods den Udmærkelse, det er at blive Byraadsmedlem, kan vi godt forstaa, at du gaar modstræbende til den Gerning, særlig for dit Helbreds Skyld. Et godt Rygstød giver Jørgen dig og dermed mere Mod til at tage fat. Ja, hvem ved, maaske du med Tiden vil føle dig stærkt interesseret i de Forhold...". Hele byrådsperioden igennem findes lignende tanker udtrykt i breve fra forældrene. Lad os slutte med et brev fra Zakarias Nielsen til svigersønnen den 14. marts 1921: "Med Udfaldet af jert Valg [til det ny byråd] var jeg ikke fornøjet. Der var alt for ringe en Forskel paa Stemmetallene. Næste Gang hugger Socialisterne Sejrskransen. Det er forbavsende, hvor Socialismen gør her om sig! Radikalerne gaar Krebsegang – heldigvis! Godt, at den lille Kære slap ud af Byraadsklemmen..."

Forfatter

Jørgen Woetmann Andersen er uddannet som historiker fra KU i 1992. Efter midlertidige ansættelser ved Midtsjællands Lokalhistoriske Arkiv og derpå Ringsted Museum frem til 2000 leder af Haslev Museum og Haslev Lokalhistoriske Arkiv fra februar 2000 - april 2009. Siden 2003 medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund. Adr.: se bestyrelsesoversigten.

Fiskerne i Kællerød

Af Arne Larsen

Indledning

Min baggrund for at fortælle om Kællerød er den, at jeg er født i Lynge-Eskilstrup og stadig bor her. Jeg gik i skole i Tystrup i slutningen af 40'erne, og en af mine bedste skolekammerater var Søren Wrist Sørensen. Hans far var fisker i Kællerød, og mange gange har Søren og jeg, efter skoletid, roet over søen og fisket efter gedder i Susåen ved Næsbyholms Fiskerhus.

Jeg er gift med Bodil, hvis forfædre var fiskere i Kællerød. Derfor kan jeg også bidrage med gamle billeder derfra.

Lokaliteten Kællerød og fiskeriet på Tystrup-Bavelse søerne

Kællerød ligger for enden af en blind grusvej ved den nordvestlige ende af Tystrup sø, i Tystrup sogn. Oprindelig lå her kun eet hus med

Fig. 1. Bådpladsen ved Tystrup sø ved Kællerød. På modsatte bred ses gården Frederikskilde. Postkort fra ca. 1905.

lidt jord til, så de, der boede her, også kunne holde et par køer. Det var en fiskeriforpagter og hans familie, der havde deres tilholdssted her, og de fik deres udkomme ved fiskeri i den vestlige del af Tystrup Sø.

Den vestlige søbred udfor Kællerødskoven var i gamle dage ejet af Gyldenholm Skovgods. Kællerødskoven og fiskeretten udfor denne ejes nu af godsejer Peter de Neergaard.

Den østlige del af søbredden ejedes af Næsbyholm og Bavelse godser, og her var det en fisker med bopæl i Næsbyholms Fiskerhus, der havde sin indtjening ved fiskeriet her.

Gunderslevholm Gods ejer jorderne og dermed fiskeretten fra Tadse Møllegård, forbi "Hækkenfeldthuset", Knurrevang og om til Bavelse Sø.

Det svæver lidt, hvad fiskerne betalte godserne i leje for at få lov at fiske i søen, men lodsejerne udfor Tystrup og Vinstrup, som jo også havde fiskeret, fik i årlig leje "nogle kilo ål" - samt retten til at de måtte sætte "lidt ruser".

Engang i 1700-tallet (eller måske før) kom der også til at ligge en gård i Kællerød, "Kalvehavegaard", og det er fra denne gård, at den kendte Kællerødslægt blev spredt ud over de nærmeste sogne. Denne slægt er meget udførligt beskrevet af pastor C. Krarup i bogen af samme navn. Men herom en anden gang.

Fiskerfamilien Jensen

Det ældste hus i Kællerød, Fiskerhuset, var indtil 1993 rødmalet, og med bindingsværk og stråtag, men er nu hvidkalket (Kællerødvej 3), og her boede omkring 1860 en fisker som hed Jens Chr. Jensen. Han stammede fra Enø og var fisker i Kællerød indtil ca. 1885, hvor han overlod fiskeriet til sønnen Lars Peter Jensen.

I øvrigt drev Lars Peters bror, Niels, samtidigt fiskeri fra Næsbyholms Fiskerhus, og det fortælles at i strenge vintre, når Tystrup sø var tilfrosset, løb man på skøjter indover, når man skulle på besøg hos hinanden.

Fig. 2. 4 generationer i Kællerød. T.h.: Fisker Jens Chr. Jensen (1830-1913). Hans søn ses t.v.: fisker Lars Peter Jensen (1854-1929), og stående ses 3. generation v/ Hans Chr. Jensen (1884-1962, mangeårig tandlæge i Aars). Pigebarnet i oldefars skød er Agnethe Jensen (1909-2001). Fot. Chr. Jørgensen, Sorø, ca. 1910.

På fig. 2 ses de første to generationer fiskere fra Kællerød samt Lars Peters søn Hans Chr. Jensen og dennes datter Tove Agnethe, kaldet Agnethe. Hun kom senere til at bo i ledvogterhuset "Kikop", som ligger ved sydsiden af Kastrup Storskov, sammen med sin mand Sigurd Jensen, og deres to børn, Bodil og Estrid. Som nævnt i indledningen har denne Bodil nu været min hustru i 45 år.

Fiskerfamilierne Sørensen

Omkring 1927 kom der helt nye fiskere til Kællerød. Det var Frede og Anker Sørensen. (Det var tilfældigt, at de begge hed Sørensen, for de var ikke i familie).

Frede var udlært kommis på Jegindø, som ligger lige syd for Mors i Limfjorden. Ankers far, Niels Sørensen, var møbelfabrikant i Havdrup sydøst for Roskilde, og han sendte Anker op til sin morbror, Søren Wrist, som var fisker på Jegindø, for at lære fiskeri. Her mødte han Frede, som netop var blevet udlært, og det blev et venskab, som holdt hele livet.

Frede syntes om at hjælpe med fiskeriet og opgav at blive købmand. I et årstid omkring 1925 lejede de to et fiskeri i Roskilde fjord, men da fiskeriforpagtningen i den vestlige del af Tystrup sø i 1927 blev ledig, overtog de den, godt hjulpet i gang af Ankers far, og af morbroderen Søren Wrist på Jegindø.

Anker og Frede købte det oprinde-

Fig. 3. Udsnit af Kællerød, set fra luften i 1959. Foroven ses det gamle fiskerhus med stråtaget. T.v. ligger huset "Wrist" og under midten "Konehuset". Foroven t.h. anes en udlænge til "Kalvehavegaard". Fot. Sylvest Jensen, Hillerød.

lige gamle, stråtækte fiskerhus på Kællerødvej 3 og boede her i nogle år, men da de fandt hver sin Karen og blev gift, byggede de begge hus på skrænten ned mod søen (Kællerødvej 8 og 10, se fig. 4), og alle fire havde et fint samarbejde, som udover fiskeriet på søen også senere blev udvidet med en minkfarm. Her kunne de udnytte de "skidtfisk", som naturligt fulgte med, når de trak vod i søen. Men det var nok ålefiskeriet, der var flest penge i, og folk kom langvejs fra for at købe de fine ål fra Tystrup sø.

På det tidspunkt begyndte Kællerød at vokse. Anker og Frede havde jo bygget hver sit hus. Ankers morbror Søren og dennes hustru Ane, fra Jegindø, byggede et hus, som hedder "Wrist", og flyttede hertil (Kællerødvej 4, se fig. 3), og de hjalp så lidt til med fiskeriet.

Ankers forældre, Maren og Niels Sørensen byggede også et hus: "Kællerødhus" (nr. 6), og her var senere traktørsted om sommeren. Det var dengang, vore smukke midtsjællandske søer var beriget med kaffe- og spisesteder hele vejen rundt. Hvem husker ikke "Det Røde Hus" i Tadse, "Næsbyholms Fiskerhus" og ikke mindst "Sarauwsminde" i Suserupskoven, hvor Johs. Geleff og hans kone også var vidt berømte for deres stegte ål.

Men de tider er forbi, og ålefiskeriet er også næsten forbi. I Kællerød kom der også andre tider. I 1950-erne byggede et par fruer "Konehuset" (Kællerødvej 5, se fig. 3), og det blev der talt og skrevet en del om. Det var en lærerfrue og en murermesterfrue, som beviste, at deres hænder også var "skruet rigtigt på".

Fig. 4. På dette luftfoto fra 1959 ses Anker Sørensens hus, en bungalow, i venstre side, og foroven Frede Sørensens længehus. Fot. Sylvest Jensen, Hillerød.

Nu ligger der ca. 10 huse i Kællerød, og i et af dem (Kællerødvej 9) bor Anne Wrist Sørensen, som var gift med fisker i Kællerød, Søren Wrist Sørensen, søn af Anker Sørensen.

Fiskeriet i det daglige

Anne har godt styr på familieforholdene hos fiskerne, som kom fra Jegindø. Hun ved dog ikke med sikkerhed, om Anker og Frede havde motorbåd fra starten, men de havde i hvert fald en båd med sejl. Den tids fiskegarn var af bomuld, som var meget tunge, og så skulle de tjæres et par gange hver sommer, så det var en stor lettelse, da man gik over til nylongarn, som var lette og ikke skulle tjæres. Med den store motorbåd trak man vod gennem søen.

Under 2. verdenskrig kunne man ikke købe brændstof, og derfor fik Anker og Frede installeret en gasgenerator i båden. I den fyredes der med bøgebrænde, og så kørte motoren. Der skulle tilladelse til at bruge en sådan generator, både til bil og til båd, men krigen var forbi, før tilladelsen kom, så det så man vist stort på, for der skulle jo fiskes.

Men fiskeriet foregik også med stormasket garn, med ruser rundt om i søen, og undertiden også med kroge, hvorpå der blev sat levende rejer som agn.

I søen fangede man brasen, gedder, sandart, aborrer, skaller samt ål, som er dem, der er flest penge i, desuden flere andre arter, som kun blev brugt til minkfoder.

Fig. 5. Kællerød-fiskerne Frede Sørensen (t.v.) og Anker Sørensen i arbejdstøjet, fotograferet ca. 1965.

En opkøber hentede en del fisk, og andre blev sendt til Københavns Fisketorv. Egentlig var krigen ikke så slem for fiskerne, da der var gode priser på fisk, men der var jo mangel på alt det, som vi andre også manglede/savnede.

Efter krigen blev der anskaffet en større båd med styrehus, og med spil til at trække det tunge vod op med, og der blev bygget et frysehus, så man kunne gemme fisk.

Der var også hakke- og røremaskine, så fiskerne selv kunne lave minkfoder. Der blev endvidere bygget et hus, hvor man stod og pelsede mink. I 1950'erne var der undertiden et par mand ansat.
Ålefiskeriet om sommeren gav meget arbejde. Ruserne skulle tøm-

mes tidligt om morgenen, og hvis man fiskede med kroge, skulle de sættes ud sent om aftenen og tages op, inden det blev lyst. Der skulle slås mange pæle i til ruserne om foråret, før fiskeriet kunne begynde, og om efteråret skulle det hele tages op og sejles hjem igen.

Men det var da skønt at være fisker om sommeren, men kunne være rigtig surt om vinteren, og hvis den var lang, kunne det knibe med indtjeningen. Tiden om vinteren gik bl.a. med at reparere alt grejet, så det var klar til næste sæson.

Den sidste fisker med bopæl i Kællerød

Søren Wrist Sørensen, som blev født i Kællerød den 25. oktober 1937 som søn af Anker og Karen, blev den sidste fisker på Tystrup sø, som boede i Kællerød.

Han gik i skole i den stråtækte rytterskole i Tystrup hos lærer Poulsen. Han blev udlært elektriker hos Sv. Hansen i Lynge-Eskilstrup. Efter et par år som svend tog han på langfart med J. Lauritzens skibe og fik set det meste af verden. Han så et sted, at der var noget der hed "termotøj". Det købte han og sendte hjem til Frede og Anker. Så behøvede de ikke mere at tage aviser på som ekstra undertøj, når de var på

Fig. 6. Fisker Søren Wrist Sørensen ("Fisker-Søren" kaldet), fotograferet ca. 1982 i gang med at flå ål.

søen om vinteren.

I 1964 kom Søren hjem fra den store verden og gik i kompagniskab om fiskeriet på søen. Fra 1971-83 forpagtede han også fiskeriet i Sorøsøerne. Jo, det hele bar præg af, at der var kommet yngre kræfter til. Han fik sine egne mink, og han byggede huset på Kællerødvej 9.

Anker og Frede var kommet lidt op i årene og begyndte så småt at trappe ned. Anker døde i 1976, og Frede fortsatte med lidt rusefiskeri indtil sin død i 1987.

Søren blev i 1969 gift med Anne Christensen. Hun er fra en gård i Næblerød og var vant til at tage fat, og det fik hun også brug for. Som fiskerkone skal man kunne lidt af hvert, og det hun ikke kunne, måtte man jo lære. Hun var med til at bøde garn, rense fisk, fodre mink, føre regnskab og sørge for mad på alle tider af døgnet, og der blev også tid til at få to børn. Det var et godt og frit liv, men kunne være lidt uberegneligt, også økonomisk.

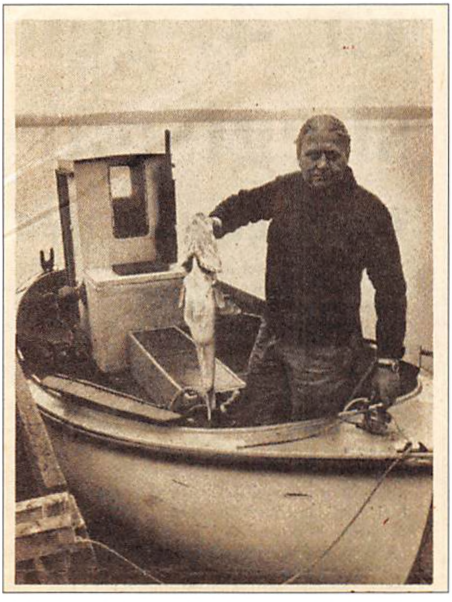

I begyndelsen af 1980'erne fik Wrist Sørensen besøg af Sjællandske Tidende, som bl.a. tog dette billede af ham i hans lille fiskerbåd.

Søren omkom i efteråret 1986 under fiskeri på Tystrup Sø. Anne stod derefter selv for fiskeriet i et par år med hjælp af familien. Anne var glad for, at hun som ung havde taget en uddannelse som møbelsnedker, og det har hun ernæret sig ved siden. Hun har også haft den glæde, at en datter og svigersøn har bygget hus i Kællerød, således at der stadig bor efterkommere af fiskerne i Kællerød.

Fra 1988 til senest 2004 var Kurt Petersen fra Strids Mølle ved Gunderslevholm forpagter af fiskeriet på Tystrup Sø. I dag udøves der intet erhvervsfiskeri ved Kællerød.

Forfatter

Arne Larsen er gårdejer i Lynge-Eskilstrup og aktiv i det lokalhistoriske arbejde i Lynge sogn, som udføres af foreningen "Ka´ du huske?". Siden april 2009 medlem af bestyrelsen for Historisk Samfund. Adr.: Skælskør Landevej 60, 4180 Sorø. Tlf. 5784 9002.

"En rigtig murermestervilla" – eksempler fra Sorø

Om murermester Ejnar Rasmussen og hans villaer

Af Jan Preisler

Indledning

Er det nødvendigt at tage kontakt til en arkitekt, hvis man vil opføre en villa? Arkitekten har en uddannelse som gør, at han/hun kan forestå byggeriet fra skitseplan til det færdige hus. Ofte må en murer kobles på for at planen kan blive virkeliggjort.

Fra tid til anden finder dygtige murere ud af, at de sagtens selv kan projektere et byggeri. Her spiller teknisk indsigt og håndværksmæssig erfaring selvfølgelig ind som en vigtig og nødvendig forudsætning.

I Sorøs gamle villakvarterer er der flere eksempler på vellykket villabyggeri – nogle på baggrund af arkitekttegninger, andre blot med udgangspunkt i bygherrens håndværksmæssige kunnen og erfaring. Det er den sidste kategori, vi skal se nogle gode eksempler fra i denne artikel.

Molbechs Allé 14

Murermester Ejnar Rasmussen var født i 1904 som søn af murermester L. Rasmussen i Vedde. Han blev udlært hos faderen og var i sin tid svend hos den meget anerkendte murermester Marius Langkjær i Sorø. Senere overtog han faderens forretning, hvorefter han flyttede til

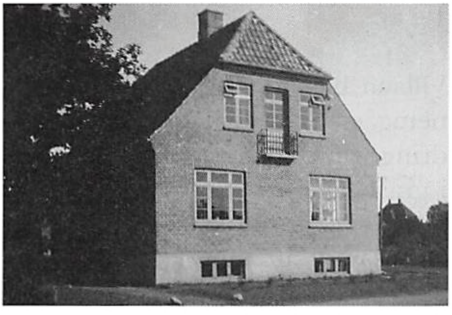

Molbechs Allé 14, fotograferet lige efter opførelsen i 1932. Foto i privat eje.

Molbechs Allé 14 som det ser ud i dag efter diverse moderniseringer. Foto Jan Preisler.

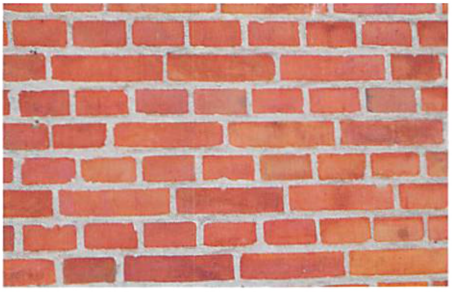

Blokforbandtet i Molbechs Allé 14. Foto Jan Preisler.

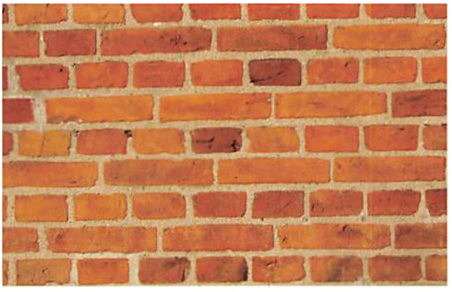

Blokforbandtet i Molbechs Allé 19. Foto Jan Preisler.

Sorø, hvor han først boede i "Breidablik" på Slagelsevej.

I oktober 1931 ansøgte han Sorø kommune om tilladelse til at opføre en villa til eget brug på Molbechs Allé nr. 14, hvilken grund han havde købt. I ansøgningen og den medfølgende bygningsbeskrivelse lægger han vægt på, at villaen skal opføres i "gode materialer", og at det hele skal udføres som "godt håndværksarbejde" – rødstensmur, sprossede vinduespartier og tegldækket, halvvalmet tag. I april 1932 ansøgte han Sorø Bygningskommission om tilladelse til at flytte ind i huset pr. 1. maj samme år.

Huset står stadig i sin oprindelige, karakteristiske form, dog er tagbeklædningen engang i 1970'erne udskiftet til tag af eternitplader og forsynet med tagudhæng. Denne udskiftning har medført opsætning af ny bræddebeklædt gavltrekant.

Molbechs Allé 19 opført 1936-37. Foto Jan Preisler 2008.

Molbechs Allé 19

På et tidspunkt senere i 1930´erne opførte Ejner Rasmussen en ny villa på Molbechs Allé nr. 19. I april 1937 ansøgte han Bygningskommissionen om tilladelse til at flytte ind i huset, som han beboede i omkring 1½ år.

Villaen har for nogle år siden gennemgået forskellig former for forandring. Den tidligere tagbeklædning i grå cementtegl er skiftet ud med røde tegl, og vindues- og dørpartier er også udskiftet.

Hauchsvej 15

I 1938 tegnede Ejner Rasmussen en

Hauchsvej 15 under opførelsen i 1938, set fra havesiden. Foto i privat eje.

ny villa til opførelse på Hauchsvej nr. 15. Villaen er i 2 etager med fuld kælder. Oprindeligt var der 2 selvstændige lejligheder med fælles toilet og bad i stueplan. På et tidspunkt nedlagde man det lille køkken på 1. sal, hvorefter Ejnar Rasmussen m. familie beboede hele villaen, dog med udlejning af værelser på 1. sal til elever fra Sorø Akademi eller Ankerhus.

Villaen er en klassisk "murermestervilla" med enkel, god rumdisponering. Køkken og bad vender mod øst. 2 stuer samt muret veranda er sydvendt. Den store stue har lysindfald fra den sydvendte verandadør og fra vinduer mod vest og nord.

Huset er muret op i smukke røde mursten, og taget er dækket med grå cementteglsten. Vinduesrammerne er udført af vellagret, udsøgt kernetræ, og ruderne er i enkeltlags glas.

Oprindelig blev huset opvarmet ved et centralfyr, der stod i kælderen. Da fjernvarmen blev en realitet, lod Ejnar Rasmussen huset slutte til den varmekilde, hvorefter han sløjfede skorstenen.

I 1982 satte Ejnar Rasmussens enke

Hauchsvej 15 som det ser ud i dag. Foto Jan Preisler.

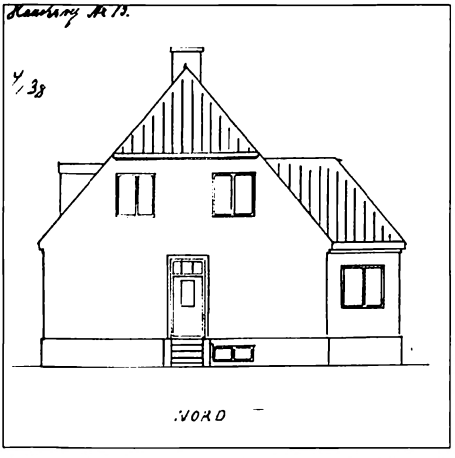

Ejnar Rasmussens tegning fra april 1938 til Hauchsvej 15 set fra vejen. I privat eje.

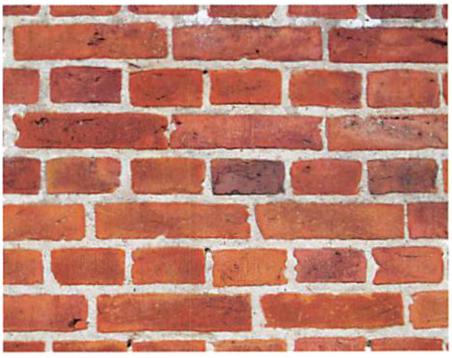

Kochs forbandt i Hauchsvej 15. Foto Jan Preisler.

Erna Rasmussen huset til salg, fordi hun ønskede at flytte i lejlighed i Søndergade. Huset var på det tidspunkt ikke isoleret, for som hun fortalte, havde hendes mand sagt, at "huset skulle kunne ånde". Inden huset blev overdraget i min varetægt, havde jeg en bygningssagkyndig til at vurdere husets tilstand. Det stod på det tidspunkt originalt og uspoleret, og den pågældende udtrykte, at det var "et hus med sjæl". Det var første gang, jeg hørte det udtryk.

Afslutning

Ejnar Rasmussen døde i februar 1976, 72 år gammel. Han har sat sit præg på villakvarteret nær Sorøs bymidte med gode og solide huse. Der er grund til at værne om disse tidstypiske huse med rigtig vedligeholdelse og "begrænsede moderniseringer".

Lidt om murværk:

Blokforbandt
Vekslende løberskifte og kopskifte. Alle løberskifter er i lod, og alle kopskifter er i lod. Alle løberskifter er forsat ½ sten, og dens højde er 2-skifter. Aftrapning er uregelmæssig. Sående fortanding er regelmæssig med ½-stens fremspring.

Kochs forbandt
Vekslende løberskifte og kopskifte. Løberskifter er parvis forsat med ½ sten for hinanden, således at hvert andet par af løberskifter er i lod. Alle løberskifter er forsat med ½-sten for kopskifter. Alle kopper i kopskifter er i lod. Forbandtskodens bredde er 1½-sten, og dens højde er 8 skifter. Aftrapning er uregelmæssig. Stående fortanding er regelmæssig med ½-stens fremspring.

Kilde: Murerbogen. Erhvervsskolernes forlag 2005.

Forfatter

Jan Preisler er uddannet kunstpædagog. Ansat på Næstved Gymnasium fra 1971-2002. Formand for Sorø Bevaringsforening 2002-2008. Adr.: Hauchsvej 15, Sorø. Tlf. 5783 4034.

Min tid i Slagelse 1942-1955

Af Paul Hviid Kristensen

Barndomshjemmet og omgivelserne

I perioden 1942-1955 boede jeg sammen med mine forældre i Slagelse, og jeg vil her fortælle nogle af mine erindringer fra den tid. I 1942 var jeg 11 år, og det var således nogle centrale år i min barndom og ungdom, jeg tilbragte i byen.

Min far var lokomotivmester på Slagelse maskindepot, der måske mere beskrivende var remise for DSB´s lokomotiver. Maskindepotet var beliggende på hjørnet af Ndr. Stationsvej og Valbyvej lige nedenfor Stormbroen, der fører over baneterrænet til Jernbanegade og videre op til Schweitzerpladsen. Ved et besøg i byen for nogle år siden måtte jeg konstatere, at maskindepotet med tilhørende tjenestebolig for lokomotivmesteren var revet ned, og der på stedet nu blot var en tom ukrudtbevokset grund.

Jeg var ved besøget bekendt med, at Slagelse maskindepot i mange år ikke havde været, hvad det var i sine velmagtsdage, da Slagelse var den centrale remise for togdriften i Vestsjælland. Herfra dækkede man lokaltogtrafikken til Kalundborg over Værslev, til Næstved og Skælskør og i et vist omfang også lokaltogforbindelserne mod Korsør og Sorø.

Illustration 1: Paul Hviid Kristensens far Kristen Harry Kristensen, fotograferet 1955. Udlært maskinarbejder på Taastrup Maskinfabrik i 1921. Ansat som lokomotivfyrbøderassistent i DSB i 1929. Lokomotivmester i Slagelse 1942-55 og derefter og frem til sin død i 1970 lokomotivmester i København. Forfatterens foto.

Men da lokomotiverne med deres kul, vand og damp ophørte som trækkraft henover 1960'erne og 1970'erne for at blive afløst af diesel- og ellokomotiver, blev centerfunktionen, der nu ikke længere krævede så megen plads og ressourcer i form af kuldepoter, vandreservoirer m.v., flyttet til Korsør med direkte kommunikationslinje til København.

Slagelse maskindepot tabte sin centrale rolle og profil, og blev mig bekendt mest brugt som sted for tograngering, togparkering, depot m.v. Men ved mit besøg i byen kunne jeg konstatere, at dette var helt slut, og det var lidt overraskende at stå på Stormbroen og kigge på det sted, hvor min far havde haft sit job i så mange år. Og som nævnt boede vi i alle årene i tjenesteboligen på 1. sal med soveværelse og stuer direkte ud imod banelegemet og sporene, hvor tog regelmæssigt buldrede forbi, sydende, dampende og larmende. Al den røg og damp var en selvfølgelig del af vores dagligdag, og vi havde hurtigt vænnet os til den som en del af fars arbejdsplads. Vinduerne i maskindepotet var forsynet med et dobbelt sæt ruder for at dæmpe disse støj- og røggener.

Som nævnt boede vi på 1. sal over maskindepotets kontorer, opholdsrum m.v. og med remiser og drejeskive til lokomotiver, vandtårn m.v. i forlængelse af depotet. Der var også en kælder fyldt op med kul og koks til husets opvarmning. Det var lidt af en opgave hver dag i vintersæsonen at hente spande fyldt med koks op til første salen og skovle koksene ind i kakkelovnene.

Maskindepotet lå som omtalt tæt op til Stormbroen og sporene til Sorø og København mod øst. I vestlig retning lå depotet op til Slagelse station med toge og busser mange steder hen. Som det fremgår af illustration 4 lå maskindepotet under gadeniveau – "nede i hullet" – og alene os, der boede i tjenesteboligen på 1. sal var så privilegerede at have udsigt til gadeniveau og dermed kunne følge med i alt, hvad der skete her. På den anden side af sporene lå maskinfabrikken "Alliancen", en filial af Vilhelm Petersens maskinfabrik i Høng. Her blev min tvillingebror Leif tilbage i 1950'erne udlært som maskinarbejder. Ved siden af Alliancen ud imod jernbanen lå også lokomotivmesterens urtehave. På den anden side af Alliancen hen imod Sdr. Stationsvej lå en præstebolig med en smuk have. Det var her min bror og jeg i 1946 gik til konfirmationsforberedelse.

Ikke langt fra mit hjem – på det modsatte hjørne af Ndr. Stationsvej og Valbyvej - lå der som nu en butik, dengang købmand Sau. Inde i gården blev der leget med mange af de kammerater, der boede i den store ejendom. Ofte kom der gårdmusikanter, som spillede på livet løs på deres harmonikaer, mens beboerne oppe fra vinduerne kastede mønter ned til dem, som vi af og til hjalp dem med at samle op. På samme hjørne meldte mælkemanden dagligt med høj klokkeklimten sin ankomst tidlig morgen eller formiddag. Metalklok-

ken var placeret ved chaufførsædet, så mælkemanden kunne trække i klokkesnoren og bimle med den tidligt og silde. Når vi hørte lyden, var vores opgave klar. Vi tog de store og tomme mælkeflasker frem, og så var det om at komme ud til mælkemanden og få fyldt flaskerne op, og dernæst få lukket dem forsvarligt med de påhæftede gummipropper. Det var den måde, man købte mælk på dengang. Og den smagte godt, nymalket som den var fra køerne ude på gårdene omkring byen.

Nogle af de minder fra den tid, der kom frem ved mit besøg denne dag udover ovenstående, er naturligt nok dem, der har gjort størst indtryk og dermed er blevet dominerende i min erindring. Nogle af dem er begivenheder i de første år i Slagelse, hvor Danmark jo var et besat land med tyske soldater alle vegne og med en ihærdig modstandsbevægelse, der voksede med stadig større styrke hen over besættelsesårene.

Besættelsestiden

Meget hændte under besættelsen på Slagelse maskindepot og det omkringliggende jernbaneareal. Depotet lå tæt på Slagelse kaserne på Kastanjevej, hvor de tyske soldater havde deres domicil.

Vi oplevede ofte, jeg tror dagligt, at de tyske soldater kom marcherende fra kasernen og hen ad Lindevej med gjaldende hornmusik og naziflaget i front for i strunk formation at dreje til venstre hen over Stormbroen for at indtage Slagelse endnu engang.

Illustration 2: Slagelse kaserne, hvor de tyske tropper i Slagelse holdt til under besættelsen. Foto fra 1938 fra www.slagelseleksikon.dk.

Så de tyske soldater var der hele tiden overalt. Jeg husker specielt to konkrete situationer i forhold til dem.

Den ene situation var om formiddagen juleaftensdag 1944, da jeg stod på Gammel Torv, hvor Rosengade møder Bredegade uden for Stenbæks boghandel. Jeg stod og afsøgte vinduet for forhåbentlige julegaver i form af Rafael Sabatinis romaner om kaptajn Blod, Scaramouche og Havørnen m.fl., som jeg var så fascineret af, efter at jeg som 9-10 årig i en biograf i Helsingør har oplevet Errol Flynn netop som kaptajn Blod.

Der var dog ingen af romanerne i vinduet, og det kunne der være flere grunde til dengang under krigen. Jeg blev imidlertid hurtigt optaget af noget helt andet, nemlig den tyske soldat, der i fuld uniform stod ved siden af mig. Han var ikke meget ældre end jeg selv, sytten måske atten år, og han stod og så drømmende ind i vinduet uden, at han helt selv fattede, hvad det var han så. Tårerne perlede ud af øjnene på ham, og hans bevægelse var tydelig. Som nævnt var det juleaften, og trods min unge alder fornemmede jeg, hvor hans tanker og følelser var henne. Han drømte sikkert om juleaften hos sin familie derhjemme med alt, hvad den betød for familie, sammenhold og tradition. Han var bare et menneske som alle os andre og ikke blot en fjendtlig soldat, og min fornemmelse for al krigs meningsløshed blev udtalt allerede på det tidspunkt.

Den anden situation, jeg husker tydeligt, vedrører Frederik, som var min og min brors legekammerat, og som boede ikke langt fra os henne tæt ved

Illustration 3: Tysk militærorkester på Slagelse kaserne 1943 eller 1944. Foto fra Slagelse lokalarkiv.

Slagelse kaserne. På det tidspunkt gik vi i skole på Slagelse gymnasium og var meget optaget af frihedskampen og modstandsbevægelsens indsats. Vores engagement blev ikke mindre af, at en af vores afholdte lærere, lektor Albert Ibsen, på et tidspunkt blev skudt, eller likvideret, som vi sagde dengang, af besættelsestropperne som hævn for en stedfunden sabotagehandling. De nærmere omstændigheder har jeg ingen erindring om, men jeg kan huske, at jeg har været med til at lægge blomster ved den mindesten, der blev opsat på stedet, hvor likvideringen blev eksekveret, et sted på landevejen mellem Slagelse og Sorø.

Modstandsbevægelsen havde et symbol, nemlig et trefarvet armbind. De tre farver var hentet fra det engelske flags farver – "Union Jack". Armbindet var til at få fat i ad hemmelige kanaler, og også vi skolelever på gymnasiet var bekendt med armbindets eksistens. Vores solidaritet med armbindet og dets symbolik udmøntede vi så i en trefarvet alpehue – eller snarere kalot – men farver og symbolikken var helt den samme.

Vi gik dengang i 2. mellem, som klassen hed, og det svarer til 6. eller 7. skoleår. Det var i 1944, og Frederik var en dag så letsindig at beholde huen på, da han begav sig på vandring ud af gymnasiet i Herrestræde og op i byen ad Stenstuegade.

En patruljerende tysk soldat øjnede hurtigt denne provokation, som han

Illustration 4: Lokomotivmesterens bolig fotograferet i 1950. De to damplokomotiver skjuler den nederste etage, mens boligetagen ses tydeligt. I baggrunden Stormbroen og den store ejendom Valbyvej 2, der ligger der endnu. Bag denne ejendom kan lige skimtes den øverste del af et skilt med Papirkompagniets navn. Forfatterens foto.

Illustration 5: Lokomotivremisen. Billedet er tidsmæssigt tidligere end besættelsestiden, men er medtaget, idet det på fortrinlig måde viser motorvognsremisen samt lokomotivmesterens bolig, hvor vinduerne er åbne og en enkelt nysgerrig kigger ud. Foto fra Slagelse lokalarkiv.

opfattede det. Han greb fat i Frederik, rev huen af ham og tildelte ham på stedet en rungende lussing, som gjorde ondt på Frederik i mange dage efter. Det var billigt sluppet for Frederik blot med en lussing, hvor hård den end måtte være, men vores agtelse for ham steg markant dengang i skolegården på Slagelse gymnasium.

Men mit barndomshjems placering lige op ad jernbanen betød også andre episoder under besættelsen. Når vi kiggede ud på sporene, så vi jævnligt svært bevæbnede tyske soldater spadsere frem og tilbage for ved deres tilstedeværelse at bekæmpe eller forsøge at forhindre de hyppigt forekommende sabotageaktioner imod banelegemet, som fandt sted hen over det ganske land med det formål at forhindre eller hæmme transport af tyske soldater og krigsmateriel frem og tilbage til de europæiske krigsskuepladser. På trods af soldaternes vagt på skinnerne skete der alligevel mange sporsprængninger, også lige neden for vore vinduer.

Min far var sædvanligvis vidende om kommende sabotageaktioner. Det var ikke noget min tvillingebror Leif, og jeg var bekendt med, men det undrede os altid, at far nogle gange som noget af det sidste inden han gik i seng, åbnede de inderste såkaldte forsatsvinduer – og specielt, hvis det skete midt i den koldeste vinter. Men på et tidspunkt om aftenen eller natten kom så braget, og en af følgevirkningerne var, at ruderne i soveværelse og stuer ud mod skinnerne blev splintret i småstykker. Her var det rart, at vi bare kunne lukke de bage-

ste vinduer til og på den måde holde den værste kulde eller regn ude.

Far havde altid en forklaring på hændelsesforløbet, herunder hvorfor bagvinduerne havde stået åbne, men Leif og jeg måtte altid højtideligt love aldrig at fortælle om det til nogen.

Senere kom det frem, at ikke så få af lokomotivremisens personale var aktive frihedskæmpere, og med deres overvågen af de tyske soldaters færden samt store kendskab til banelegemet, kunne de give værdifulde informationer til modstandsbevægelsens planlæggere om de rette steder og tidspunkter for sprængninger af banelegemet i Slagelseområdet. Den aktive frihedskamp fungerede således også i denne sammenhæng, og tyskerne opdagede heldigvis aldrig, at vi bare kunne lukke vore vinduer efter de forskellige sprængninger.

Jeg husker endnu en episode fra besættelsestiden fra området omkring mit barndomshjem. En frihedskæmper kom løbende alt, hvad han kunne ad Lindevej skarpt forfulgt af tyske soldater, som skød efter ham uden dog rigtigt at få ram på ham, om end han blev såret, som det viste sig senere.

Han løb ned ad trappen fra Ndr. Stationsvej og til venstre ind i remisen og videre mod kontoret, hvor min far opholdt sig. Han opfattede hurtigt situationens alvor, førte frihedskæmperen helt ind på kontoret, åbnede vinduet og gennede ham ud i haven med anvisning om at hoppe over hegnet ud til skinnerne og løbe væk ind under Stormbroen.

Væk var han, og sekunder efter stod tyske soldater med skarpladte geværer ude i vores gang, hvor de mødte far. Han benægtede at have set nogen, men åbnede døren ind til vor private bolig, hvor der dels var en trappe ned til kælderen og dels trappen op til vores lejlighed.

Soldaterne skyndte sig straks ned i kælderen, men de fandt selvfølgelig ikke, hvad de søgte, og kom hurtigt op igen. Dernæst skyndte de sig op i vores lejlighed, men med samme resultat. I kontorgangen vinkede far dem ind på sit kontor, hvor han viste tyskerne det åbentstående vindue ud til haven og skinnerne, og pegede desuden på nogle blodpletter på vinduet. Måske var frihedskæmperen løbet ud her? Det var også soldaternes vurdering, og de fortsatte hurtigt jagten ude på skinnerne, men takket være fars "forhalingsmanøvrer", var frihedskæmperen over alle bjerge, og tyskerne fik ikke fat i ham.

Ca. 2-3 uger senere dumpede der et brev ind ad vores brevsprække. Det var fra Danmarks Frihedsråd, der fremførte sin dybtfølte tak til far for hans hjælp til at undgå, at frihedskæmperen var faldet i tyskernes hænder.

Vi sad derhjemme samme aften med ild i kakkelovnen, og far læste brevet højt for os, og vi fik den bagved liggende historie fortalt i detaljer. Vi så alvorsfuldt på hinanden, inden

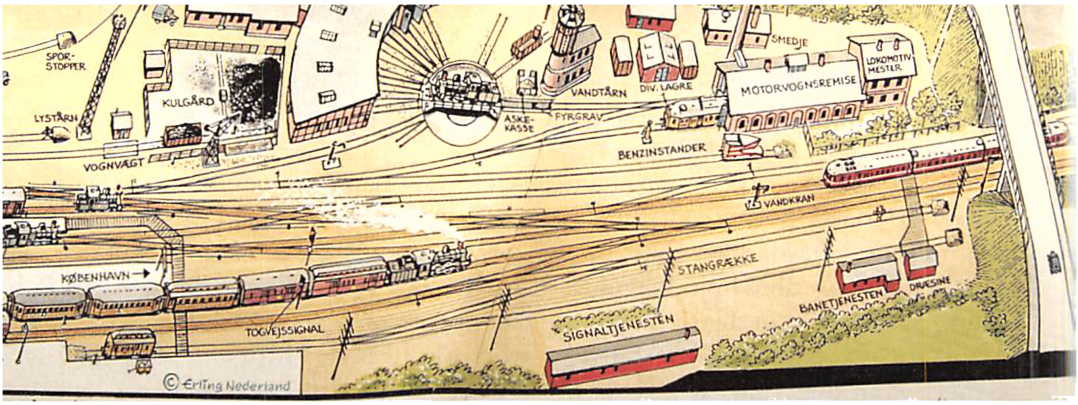

Illustration 6: Oversigts tegning over stationsområdet i Slagelse i 1930'erne. Tegning af Erling Nederland. Gengivet i tidsskriftet Lokomotivet, nummer 46, november 1996. Tegningen gengivet med velvillig tilladelse fra Lokomotivet.

far foldede brevet pænt sammen og puttede det ind i kakkelovnens ild. Far turde simpelthen ikke gemme brevet, hvilket godt kan ærgre mig i dag. Men han følte nok, at han i forvejen var lidt i tyskernes søgelys allerede på grund af sit arbejde, og en eventuel senere husundersøgelse kunne få katastrofale konsekvenser, såfremt tyskerne fandt brevet.

Senere da krigen nærmede sig sin afslutning, kom der nye oplevelser til. Nede i Europa var de tyske hære på hastig retræte ved alle fronter, og flygtninge fra krigsskuepladserne strømmede i stort antal til Danmark. De blev typisk transporteret på store godstog, hvor de lå pakket sammen i vognene, der ofte var åbne og uden tag, så de lå på ladet udsat for vind og vejr, regn og kulde. Målet var at få dem placeret i flygtningelejre, men ofte var de dage undervejs, inden de nåede frem.

Det hændte, at nogle af disse tog stoppede op og blev holdende et godt stykke tid neden for vore vinduer og op til vores lille have ud mod skinnerne. Det var et trøstesløst syn, der mødte os. Selv i dag - så mange år efter – ser jeg for mig, som var det i går, den håbløshed og fortabthed, der lyste ud af øjnene på hver og en, hvoraf langt de fleste var ældre mænd, kvinder og børn.

På gårdspladsen foran huset og lige ud til skinnerne havde vi en god gammeldags brønd med en meterhøj pumpe med langt håndtag stående. Vi benyttede den selv kun til vanding af haven, og aldrig til at drikke af, idet vi nok var usikre på, om vandet var rent nok til dette formål.

Men på dage med flygtningetog blev pumpen anvendt. Flygtningene gestikulerede til os og talte til os, uforståeligt og på mange sprog, og min bror og jeg gav dem lov til at klatre over hegnet og fylde kopper, krus og kander med vand fra pumpen. Far så af og til inde fra sit kontor, hvad der foregik, men gjorde ingen indsigelser.

Jeg husker endnu en begivenhed fra dengang med relation til togene, men med større glæde end flygtningetogene.

I den sidste tid inden besættelsens ophør lykkedes det som bekendt, ikke mindst takket være den svenske greve Folke Bernadotte, at få danske fanger fri af koncentrationslejrene i Tyskland og hjem til Danmark.

En dag gjorde et tog fyldt op med sådanne frigivne fanger midlertidigt ophold på Slagelse station, formentlig fordi nogle her skulle af toget og hjem til familien, eller måske fordi der skulle nye kul på lokomotivet. Rygtet om dette særlige tog nåede hurtigt rundt i byen, og der var mange som os, der mødte frem på perronen for at hilse og vinke til passagerne.

En midaldrende mand stod i et af togets vinduer og så lidt søgende frem for sig. Da han fik øje på mig, vinkede han mig hen til vinduet, rakte nogle mønter ned og spurgte, om jeg ikke, mens toget ventede, kunne skaffe ham noget drikkeligt, og gerne en øl eller to. Jeg ilede hurtigt ud på stationspladsen og over til en købmand på den anden side. Beløbet rakte til to øl, og så gik turen hurtigt hen til tunnelen og op på perronen. Da jeg nåede herop, havde toget netop sat sig i gang og dampede allerede med stadig større fart af sted langs perronen. Jeg så manden noget længere fremme i togstammen, hvor han ivrigt vinkede til mig. Aldrig nogensinde før havde jeg løbet så stærkt, og jeg nåede frem til ham, rakte øllerne op sammen med de resterende mønter, som han dog nægtede at modtage. Jeg glemmer aldrig nogensinde mandens varme og taknemmelige smil. Stakåndet og totalt udmattet sank jeg sammen, mens toget for fuld damp hurtigt var væk. Min far og bror kom bagefter og samlede mig op.

Så blev det den 4. maj om aftenen. Vi hørte frihedsbudskabet i radioens hemmelige sender og begav os glade og forventningsfulde op i byen. Nu skulle der festes. Men vi kom ikke længere end til Schweitzerpladsen,

Illustration 7: Trætte tyske soldater på Slagelse Station maj 1945. Gennemsnitsalderen ser ud til at være høj. Foto fra Slagelse lokalarkiv.

da der pludselig kom en kortege af tyske soldater på motorcykler kørende nede fra kasernen. De skød til højre og venstre og op i luften med deres geværer. Vi skyndte os ind i porte og gårde og løb hjem, så snart der var mulighed for det.

Næste morgen mødte min bror og jeg frem i 3. mellem på Slagelse gymnasium. Som sædvanligt samledes alle klasser i skolens aula til morgensang og for at få de daglige budskaber fra rektor Christian Nielsen. Men denne morgenstund blev naturligvis noget særligt. Rektor gengav frihedsbudskabet og gav os fri resten af dagen, og så vidt jeg husker også de næstfølgende dage.

Illustration 8: Tyske soldater på Bredegade på vej til Korsør og videre hjem til Tyskland. Maj 1945. I baggrunden anes lige Grønholts store forretning, der handlede med mange ting: Beklædning, konfektion, dametøj, frakker, tæpper, gardiner og sengeudstyr. Foto fra Slagelse lokalarkiv.

Min bror og jeg og alle skolekammeraterne såvel som alle andre Slagelseborgere, der havde mulighed for det, opholdt os denne første dag og de følgende dage oppe på Gammel Torv, hvor Rosengade, Smedegade og Bredegade løber sammen. Selv stod vi overfor Stenbæks boghandel. Fra dette sted så vi de tyske soldaters spadseren ned ad Bredegade mod Korsør, hvor de efter sikre forlydender skulle aflevere deres våben med efterfølgende hjemsendelse for øje. Der manglede ikke vejende dannebrogsflag og jubelråb henover og til de tyske soldater, men de tog det pænt, trætte og modløse, som de var.

En enkelt af tyskerne var ikke til fods, men sad højt til hest, han forekom at være en højt rangerende officer. På et tidspunkt følte han sig tilsyneladende så provokeret af de mange tilråb, at han pludselig greb til pistolen i sit bælte, og trak den op til skydning. Men han besindede sig dog straks igen, og puttede pistolen tilbage i bæltet, men han var rød og arrig i ansigtet under det videre ridt ned ad gaden.

Vi fra gymnasiet følte os i særlig grad hjemme på torvet i disse usædvanlige dage, for oppe i det åbentstående vindue over Stenbæks boghandel stod vores afholdte sanglærer fra gymnasiet, Fritz Haase, og han var som en anden Aksel Schiøtz vores forsanger

Illustration 9: Englænderne kommer til Slagelse 6. maj 1945. I baggrunden Sct. Mikkels Kirke. Foto fra Slagelse lokalarkiv.

med udgangspunkt i vores afholdte fædrelandssange, frihedssangen og meget mere fra højskolesangbogens repertoire.

Fritz Haase var en formidabel sanger, og inden han få år tidligere var kommet til Slagelse gymnasium som adjunkt i sang og fransk, havde han i København været et skattet medlem af "De tre fra Radioen" – et dengang berømt sangkor, hvor han sang sammen med andre kendte navne fra musikkens verden på den tid, nemlig Knud Vad-Thomsen, Svend Saaby og Ingvar Blicher-Hansen. Som det fremgår, var der kun tre i koret, og en af de nævnte afløste da også Fritz Haase, da han rejste til Slagelse for at tiltræde stillingen ved gymnasiet. Hvem af dem, der kom til koret ved denne lejlighed erindrer jeg ikke, men mit bud er Ingvar Blicher-Hansen.

Men tilbage til Gammel Torv og Bredegade, hvor alt gik fint, og hvor glæden, sangen og farverne, herunder Frederiks røde, hvide og blå hue, dominerede totalt.

Efter de første par dage ændrede billedet sig. Nu var de tyske soldater på vej væk, og i stedet kom engelske jeeps, tanks og alle slags køretøjer rullende op ad gaden med kurs mod København. Montgomerys soldater med deres gullige uniformer og røde baretter blev modtaget med stormende jubel og hurraråb.

Det var uforglemmelige dage deroppe i centrum af byen, og det varede længe, inden vi gearede ned og vendte tilbage til dagligdagen og det normale skoleforløb.

Som en afsluttende erindring om besættelsestiden står en spadseretur

til "Frederikshøj" ude bag ved stadion og alle fodboldbanerne. En bred strøm af Slagelseborgere var på samme vej for at møde Christmas Møller og høre hans udlægning af frihedsbudskabet.

Christmas Møller havde som bekendt været i "landflygtighed" i de seneste besættelsesår og havde fra sit domicil i London været vores fornemme og sande ambassadør hos bekæmperne af nazismen. Jævnligt havde vi under besættelsen hørt hans engagerede, ja nogle gange iltre stemme i frihedsradioen i taler til det danske folk. Og der stod han så i sit mørke og ulastelige tøj med sit flammende hvide hår, og vi følte, at alt faldt på plads efter besættelsesårene.

Skoletiden på Slagelse gymnasium og fritiden

Netop i år er det 60 år siden jeg sammen med mine klassekammerater blev student på Slagelse gymnasium – eller som det hed dengang: "Slagelse Kommunale Højere Almenskole". Dengang lå gymnasiet i Herrestræde, hvor der nu kun er få bygninger tilbage fra den tid, nemlig de to bygninger bag den nuværende teaterbygning, hvor der dengang var gymnastiksale for henholdsvis pigerne og drengene, men som vist nu bliver brugt til forskellige kulturelle formål.

Min klasse har i mange år mødtes hvert år for at fejre vores fælles fortid og nyde vort gode kammeratskab – således også i år ved gymnasiets translokation 26. juni. Der er fortsat en form for indforståethed mellem os, og det er en god fornemmelse for alle at være sammen, hvilket egentligt er underligt, når man tænker på, at det reelle fællesskab mere eller mindre ophørte for så mange år siden.

Samværet har ændret sig undervejs. Tidligere havde vi alle stadig store forventninger hver især til fremtiden. Livet var kraftfuldt, og det var dejligt at tænke tilbage, men også at tænke frem. De senere år må vi nok konstatere, at de fleste udfordringer er modtaget og givet, og der derfor er mere at tænke tilbage på.

Den centrale dag i vores gymnasietid var naturligvis den 23. juni 1949, hvor alle vi, der var blevet studenter, fik den hvide hue sat på hovedet af rektor Christian Nielsen. Det var en tradition, som først måtte overstås. Herefter skulle vi, som det sig hør og bør, feste og danse og det mange aftener og nætter. Slagelse Højere Almenskole var dengang gymnasium for det meste af Vestsjælland. Kun Sorø Akademi, Stenhus ved Holbæk og Herlufsholm Kostskole brød monopolet, og netop disse skoler var jo ikke for hvem som helst. Så Slagelseskolen havde elever fra både Skælskør, Korsør, Kalundborg, Sorø og Ringsted med mellemliggende mindre byer og landområder. Derfor kom vi vidt omkring til vores fejring af studentereksamen. Men vi sluttede altid natten af på Nytorv i Slagelse, hvor lektor Helge Thomsen satte sig på brostenene med sin sav og violinbue for at spille op til "den allersidste dans".

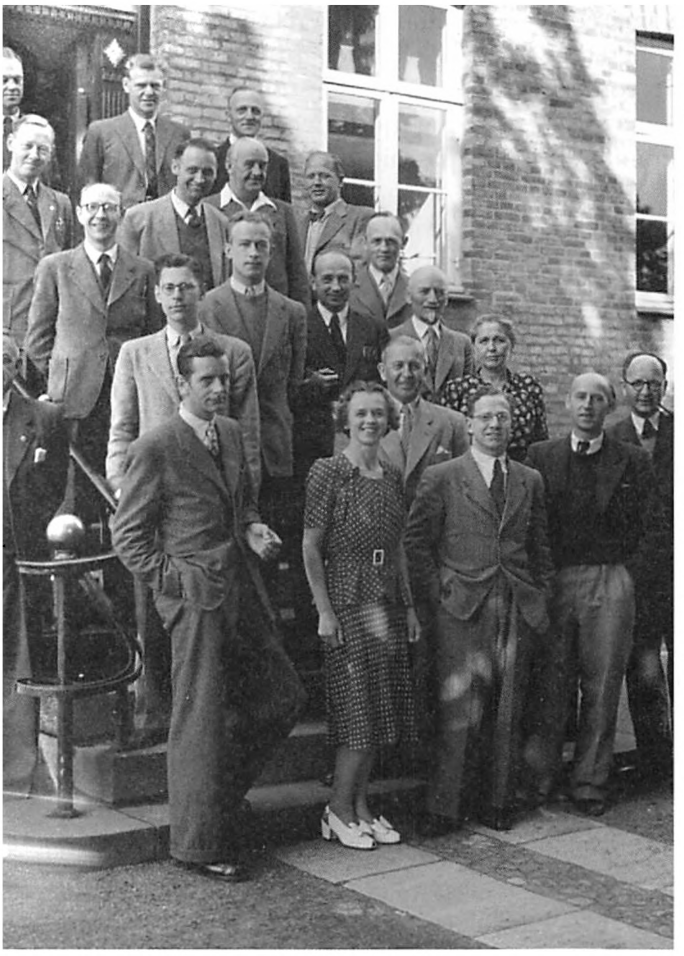

Illustration 10: Lærerne på Slagelse Kommunale Højere Almenskole (gymnasiet) 1947. De 3 øverst oppe er fra venstre: Martin Nielsen, Kristen K. Bregendahl og Kristen M.A. Brudsig. De 4 i næstøverste række er fra venstre: Hans Peter Bendtsen, Erik Nørgaard, Aage V. Juul og Christen Staun. De 4 i næste række er fra venstre: Bjørn Ottosen, Frederik Frederiksen, Mogens Funch og Hans Skov. Næste række fra venstre: Uden for trappen rektor Christian Nielsen, Vilhelm Larsen og med det lille skæg Theodor Lauridsen. Næste række står kun to, nemlig fra venstre Einar Clausen og Frederikke Liliendahl. De fem i forreste række stående nedenfor trappen er fra venstre: Harry Eskildsen, Ester Riishøj Petersen, Walther Sachse, Helge Thomsen og Vilhelm Brandt. Forfatterens foto. Samme foto er i Børge Riis Larsens: "Slagelse Gymnasiums Lærere 1927-2002. (2002), side 17, og det er herfra lærerne er identificeret. Det er også her, at det fastslås, at billedet er fra 1947.

Der er en særlig oplevelse fra den gang, jeg vil nævne. Netop kommet hjem sent på aftenen fra en af disse udflugter til "provinsen", sad nogle af os tilbage over en enkelt "godnatbajer" i Anlægspavillonen i Slagelse, da en tjener pludselig kom hen til os med en bakke med 4 øl og samtidig en hilsen fra "bordet derhenne". Efter at overraskelsen havde sat sig, rejste vi os og begav os hen til bordet. Vi blev venligt modtaget med nogle ord, vi måtte sunde os lidt på og dengang næppe helt fattede dybden i. "Klargør for jer selv", sagde de ædle givere, "at den tid I oplever netop nu, vil I aldrig glemme og altid længtes efter. I er fulde af forventning til livet foran jer, nuet her vil være et højdepunkt i jeres tilværelse, og ingenting senere hen vil blive som dette – derfor øllet".

En af dem tilføjede med et glimt i øjet og på latin, hvad vi ikke forstod, for vi var alle "matematikere": "In perpetuum rei memoriam" (til evig erindring om sagen), for han var

nemlig en af byens højt estimerede advokater (landsretssagfører hed det dengang) og han kunne sin romerret. Vi glemte aldrig dette intermezzo. Det er så flot, at man tager initiativ til sådan noget og reagerer så udfarende og positivt overfor mennesker, man møder, men ikke kender.

Ved mit besøg i byen for nogle år siden måtte jeg også konstatere, at Anlægspavillionen ikke eksisterer længere. Fra min tid i Slagelse husker jeg dels ballerne i Anlægspavillionen i ungdomstiden, men også mange musiske oplevelser i det fri i sommermånederne. Et eksempel fra operaens verden er Frans Andersson, der stod på friluftsscenen tæt ved Parkvej og sang med sin barytonstemme til Monna Rye Andersen om at "række mig din hånd, du kære". I den mere underholdende genre husker jeg Raquel Rastenni og lørdagspigerne (Nete Schreiner, Birthe Buch og Inge Strauss), der sang på livet løs af datidens schlagere og refræner.

Nu jeg er ved den kulturelle del, husker jeg også, at Slagelse i min barn- og ungdom var stedet, hvor omrejsende teatre, musikere og orkestre m.v. regelmæssigt kom forbi, og mange teaterstykker – bl.a. fremført af det Kongelige Teater, blev opført i Slagelse Teater, som dengang, så vidt jeg husker det, lå ved Schweizerpladsen. Specielt husker jeg én teateroplevelse, nemlig et teaterselskab, der var på turne med den franske dramatiker Louis Verneuils stykke: "Familien Chantrels ære". Når jeg særligt husker denne forestilling, skyldes det ikke mindst, at den kvindelige hovedrolle blev spillet af Lily Weiding med Sigfred Johansen som modpart. Lily Weiding gjorde et uudsletteligt indtryk på mig og mit ungdommelige sind, og gav mange problemer for mine kvindelige bekendtskaber senere hen i voksenalderen. I mit sind har ingen skuespillerinder senere kunne udkonkurrere hende.

Tilbage til skoletiden. Mange af os, der blev studenter sammen, var ikke blot kammerater fra gymnasietiden, men havde også gået sammen i det, der dengang blev benævnt "Mellemskolen". Mellemskolen banede vej til enten realklasse eller gymnasium og var i Slagelse knyttet til Almenskolen. Nogle af os var elever sammen fra første til fjerde mellem, og hoppede derfra op i første gymnasieklasse, nogle som sproglige, andre som matematikere. Her mødte vi så "tilflyttere" fra andre skoler eller realister, der nu gerne ville fortsætte skolegangen i gymnasiet.

Allerede i mellemskolen var der gode oplevelser. Der var tradition for, at eleverne i 3. mellem sammen med nogle lærere i maj måned tog på udflugt til Møns klint. Turen blev for min klasses vedkommende udsat til efter sommerferien, idet det netop var i maj 1945, jeg gik i 3. mellem – og jeg har tidligere berettet om de særlige begivenheder netop i maj dette år. Vi var af sted med lærerne Juhl, Clausen og vores klasselærerinde, der hed frøken Karen Gam. Turen foregik dels med tog og dels på vores medsendte cykler. Vi havde en rigtig

god tur med mange oplevelser, og vi skulle hver især forberede at fortælle om nogle steder eller begivenheder. Jeg skulle fx selv fortælle om herregården "Marienborg" på Møn, ca. 7 kilometer sydvest for Stege. Efter den tur følte vi, at de tre deltagende lærere mere var "vores lærere".

I gymnasiet – enten 1. eller 2. gymnasieklasse – husker jeg også en todags tur til København. Vi var inde og se Nationalmuseet og Ny Carlsberg Glyptoteket, og om aftenen var vi i det Kongelige Teater, hvor vi så Kaj Munks skuespil "Ordet", der blev opført af datidens allerfremmeste skuespillere, og det var en bevægende oplevelse. Vi sad oppe på en af balkonerne, og selv sad jeg ved siden af lektor Skou, en af vore afholdte og meget respekterede lærere. Jeg oplevede, hvordan han flere gange under forestillingen måtte hive sit hvide lommetørklæde op af lommen for at tørre tårer væk fra kinderne og selvfølgelig fulgte vi lydige elever trop. Her fik vi demonstreret basale menneskelige træk hos vore lærere.

Et andet forhold, der også gav inspiration og læring til vores fællesskab i klassen, var de forskellige lokaliteter, vi kom fra og de deraf afledte forskellige sociale og også kulturelle forhold, vi mødte frem med. Og det gjalt både elever og lærere. Det gjorde på én gang vort samvær anderledes og spændende på sin særlige måde, og det erfarede og lærte vi meget af – noget vi måske først har erkendt efterfølgende i tilværelsen.

Jeg kan derfor fra min skoletid til fulde godkende og acceptere "skolens bomærke" (der vist netop nu er blevet erstattet af et andet) med Hellig Anders brønd og tilhørende tekst, vist forfattet af en af skolens lærere, Georg Buchreitz, for mange år siden:

1. Vi øser af den dybe Brønd,
   som Fortids Folk har gravet,
   og Søn og Datter gaar den Vej,
   som Far og Mor har travet.

2. Vi høster Korn og dyrket Jord,
   som Fædre pløjed, harved,
   og ruger Ord og synger Sang,
   - og alting har vi arvet.

3. Vi øver egen Tids Bedrift
   og tænker nye Tanker
   og er dog kun en lille Kvist
   Blandt Millioner Ranker.

Forfatter

Paul Hviid Kristensen er student fra Slagelse kommunale Højere Almenskole i juni 1949. 1. august 1949 ansat som assistentelev i København Kommunes socialdirektorat. Ansat i kommunen i 47 år, heraf de 15 år som socialdirektør og de sidste 5 år som kommunens EU-kommitterede. Gik på pension i januar 1997.

Talen for Johs. Lyshjelm i anledning af dennes udnævnelse til æresmedlem

Kære Johs!
Tusind tak fordi du ville være guide for os i dag i dit elskede Skælskør. Når talen er om formidlingen af Skælskørs historie, er dit navn vel det første, der falder én ind. Alle ved, at de kan trække på din viden og hjælpsomhed, når det gælder Skælskørs, ja hele den gamle Skælskør kommunes historie.

At det er egenskaber, som i særlig grad er kommet vores egen forening, Historisk Samfund for Sorø Amt, til gode, burde være alment kendt og aldrig gå i glemmebogen.

Hvornår du egentlig blev medlem i al almindelighed af Historisk Samfund, ja det fortaber sig vel ikke helt i fortidens tåger, men jeg ved det ikke, men du ved det sikkert selv.

I al fald står det fast, at du, som dengang var skoleleder i Magleby, i 1963 blev medlem af Samfundets bestyrelse, og allerede i 1964 overtog formandsposten efter lektor Luja Balslev, Sorø, og du skulle få ganske mange år på denne post, også selv om din politiske karriere skulle beslaglægge mere og mere af

Johs. Lyshjelm takker for udnævnelsen. Foto: Carsten Egø Nielsen.

din tid, kulminerende med posten som borgmester her i byen i en sammenhængende periode på i alt 12 år, fra 1974–1986.

Helt frem til 1991 bestred du formandsposten. Ved generalforsamlingen den 22. maj dette år, der fandt sted på Hotel Postgården, ikke her, men i Sorø, overlod du roret til Preben V. Andersen, idet du nu "skulle tage den noget med ro", som du selv skrev dengang!

Du kunne da se tilbage på 27 års virke som formand, et imponerende antal år, men også udtryk for et usædvanligt engagement i sagens tjeneste. Med sikker hånd, men også med det lune glimt i øjet, som du er kendt for, førte du Historisk Samfunds arbejde videre igennem noget nær en menneskealder.

Men du har aldrig sluppet båndene til Historisk Samfund, og vi, du og jeg, har fra tid til anden drøftet forholdene i Historisk Samfund, og det værdsætter jeg meget. Du dukker da også stadigvæk op ved vore arrangementer, og i dag var du så en glimrende guide på din egen hjemmebane.

Kort og godt, Johs, din indsats for Historisk Samfund er det, der med et lidt højtideligt udtryk kaldes fortjenstfuld, ja så fortjenstfuld synes vi i bestyrelsen for Historisk Samfund, at vi meget gerne her og nu vil udnævne dig til æresmedlem med ønsket om at se dig mange gange fremover!

Hjertelig til lykke!

Holdt af formanden ved generalforsamlingen i Historisk Samfund for Sorø Amt den 28. april 2009 i Skælskør.

Tre formænd på stribe... Ved byvandringen i Skælskør, der dannede optakten til Historisk Samfunds generalforsamling den 28. april 2009, mødtes deltagerne foran Skælskør gl. rådhus på Gammeltorv. I midten ses guiden Johs. Lyshjelm (formand 1964-1991), t.h. for denne Preben V. Andersen (formand 1991-2001) og helt t.v. Helge Torm (formand siden 2001).
Foto: Carsten Egø Nielsen.

Erling Petersen in memoriam

Erling Petersen

Af Preben V. Andersen

Forfatter og historiker, pensioneret overlærer Erling Petersen, Fuglebjerg, er død i en alder af næsten 93 år. Et meget vidende menneske er ikke mere. Han var aktiv næsten til det sidste. Da døden indhentede ham, var han i gang med at genlæse litteraturen fra 20'erne, 30'erne og 40'erne fra sit store bibliotek, især Knud Hjortsø og Cai M. Woel.

Erling Petersen stammede fra en gård på Kyse Mark mellem Næstved og Fuglebjerg. Efter konfirmationen blev han medhjælper hjemme på gården. Helt fra barns ben havde læsningen hans store interesse. Han kunne læse, allerede inden han kom i skole. Hans ældre søskende havde lært ham det. Han fortæller i sine erindringer, at han allerede i 14 års alderen puslede med tanken om at læse til lærer. 18 år gammel kom han på Kerteminde højskole og fortsatte på lærerstudiet på Silkeborg seminarium, hvorfra han tog lærereksamen i 1941.

Det var en vanskelig tid at blive lærer i, med stor arbejdsløshed og besættelse af landet. Det blev dog til vikarjobs i Jyderup, Holme Olstrup og Sandby ved Holbæk. Endelig i 1944 fik han fast ansættelse som førstelærer ved Borup skole ved Kongsted. Fire år efter kom der bud fra Sandby om, at embedet var ledigt fra 1. oktober 1948. Det kunne han og hustruen Kirsten ikke stå for. I 1955 blev et embede på Erling Petersens hjemegn i Sydvestsjælland ledigt, nemlig førstelærerembedet i Sandved ved Fuglebjerg. Han var enstemmigt indstillet, og han blev der, til skolen blev nedlagt i 1967. Han fortsatte sin lærergerning på Fuglebjerg Skole, indtil han gik på pension i 1979.

Erling Petersens forfatterskab begyndte allerede i 1941 med et par digtsamlinger, men det var ikke hans stærkeste side. Det var med historieskrivning, han slog igennem. I 1954 skrev han Vallensved Sogns historie og i 1967 Sparekassen for Hyllested, Haarslev og Ting Jellinge Sognes historie.

Ingen har som Erling Petersen dyrket og skrevet om Øster og Vester Flakkebjerg Herreders historie.

Hundredvis af artikler i Næstved

Tidende, Flensborg Avis og mange andre blade og tidsskrifter. Langt det meste fra Fuglebjergegnen og det gamle Sorø Amt. Udover de historiske skriverier, findes der i familien over et halvt hundrede lejlighedssange til fester og andre sammenkomster fra hans hånd.

Det blev til i alt knapt 20 bøger om alle de historiske emner, han beskæftigede sig med, herunder flere erindringsbind.

Erling Petersen blev valgt ind i bestyrelsen for Historisk Samfund i september 1959 på Vindbyholt kro. Det var hans gode ven gårdejer Hans Dalgaard, Hårslev som anbefalede ham. Erling Petersen blev straks valgt ind i redaktionsudvalget sammen med lektor L. Balslev, Sorø og bibliotekar Jens A. Nielsen, Haslev. Det var personer, han satte meget stor pris på at samarbejde med. Han var udvalgets formand fra 1973, til han udtrådte i 1989, efter 30 år i bestyrelsen.

Erling Petersen har betydet utroligt meget for Historisk Samfund. Han var et meget korrekt menneske, - han udførte sit job med stor nidkærhed til stor glæde for samfundets medlemmer. Han er den mand der har skrevet flest artikler i Samfundets årbøger, 41 i alt (den sidste så sent som i 2006), alle gennemarbejdet i en grad, at de i al fremtid er brugbare til videnskabeligt arbejde.

I Fuglebjerg afholdt han kurser i slægtsforskning, der også havde hans store interesse. Under disse kurser forsøgte han at finde frem til interesserede for lokalhistorien. Det resulterede i, at Fuglebjerg Lokalhistoriske Arkiv blev oprettet den 15. marts 1970 med Erling Petersen som formand. Det var hans "barn", og lige til sin død har han været arkivets medarbejdere og brugere behjælpelig med at læse gamle skrifter, som han var ekspert i at oversætte.

En af Erling Petersens tre døtre sagde engang til mig: "Min far er ikke en mand, der går ind i folk med træsko på". Det er helt korrekt, for man skulle kende ham godt for at komme helt ind til alle hans interesser.

I historikerkredse er det ikke så kendt, at han var medlem af Hårslev-Ting Jellinge sogneråd i 6 år indtil sammenlægningen i 1966.

De sydslesvigske forhold har optaget ham helt fra ungdommen, hvorfor han som en selvfølge holdt Flensborg Avis i over 70 år. Det sidste halve år fik han tilsendt avisen gratis for sin trofasthed.

Erling Petersen havde en helt fantastisk hukommelse. Han var ikke de "store armbevægelsers" mand, men hvor han kom, skabte han respekt på grund af sin korrekthed og sin enorme viden indenfor historie, litteratur, politik, samfundsforhold og meget andet.

Ikke mange i hans læserkreds var

bekendt med hans store interesse for fodbold. Siden 1929 har han jævnligt gået til fodbold på Næstved Stadion – og lige siden var han entusiastisk Næstved-fan. Også her var hukommelsen fantastisk. Han kunne fortælle, hvem der spillede på førsteholdet i 1930'erne, 40'erne, 50'erne og så fremdeles, hvordan de sluttede i turneringerne, hvem der havde spillet på landsholdet, hvor mange kampe de havde spillet, og hvor mange mål de havde scoret.

Sidste gang Erling Petersen var på Næstved Stadion, var den 21. maj 2006, da han var fyldt 90 år! Næstved vandt 7-0 over Værløse. Det var en stor dag for ham; han havde meget svært ved at få armene ned, da vi kørte hjem!

I 2004 døde Erling Petersens hustru gennem 67 år. Det var hårdt for ham, og det var forståeligt. Kirsten var på alle måder et enestående menneske. Det var et meget stort savn for ham, som han aldrig kom over.

Han sagde ofte: "Der er en sygdom, læger ikke kan helbrede, de kan ikke helbrede savn!"

I 2005 besluttede han at skrive en bog om sit liv med Kirsten. Han anskaffede en computer - i en alder af 89 år! – og gik i gang. Det blev bogen "Mit livs Jolanthe" på små 100 sider, en smuk og kærlig tak til den kvinde, der havde betydet så uendeligt meget for ham.

Kirsten og Erling Petersens tre døtre bor henholdsvis i Odder, Løgumkloster og Ringe på Fyn, og alle er de læreruddannede.

Ved Erling Petersens bortgang har Fuglebjergegnen og de gamle Øster og Vester Flakkebjerg Herreder mistet en af sine allerstørste lokalhistorikere.

Erling Petersen blev født 20. februar 1916 og døde 12. december 2008.

Æret være hans minde.

Årsberetning for 2008-2009

Indledning
Historisk Samfund har i 2008-09 haft en ganske udmærket sæson med ikke bare aktiviteter, som bød på lidt mere end det sædvanlige, og som trak fornem deltagelse, men også en stabilisering af medlemstallet som de vigtigste resultater.

Mødeaktiviteter
Ved generalforsamlingen sidste år, den blev afholdt den 15. april i Pedersborg Sognegård, var der mødt ganske mange medlemmer op, o. 40. Der skete ikke ændringer i sammensætningen af bestyrelsen ved denne lejlighed.

Ved det konstituerende møde den 7. maj hos Kurt Rehder blev tillidsposterne besat med de samme personer som i foregående periode, d.v.s. med undertegnede som formand, Helge Jensen som næstformand, Carsten Egø Nielsen som sekretær og Erik Damm Andersen som kasserer.

Også underudvalgene, redaktionsudvalget og turudvalget, fortsatte uforandrede.

Bestyrelsen har efterfølgende holdt møder den 12. august hos Gunnar Holst og sidst den 5. februar hos Jørgen Woetmann, der er flyttet helt op til Kalundborg.

Foredrag o.lign.
Forud for generalforsamlingen i Pedersborg sidste år fortalte middelalderhistorikeren Mikael Kræmmer "on location" om Pedersborg Kirke og derefter i sognegården om Hvideslægten og dens historiske rolle. På kirkebanken var 48 mennesker mødt op.

I september-oktober var vi - i samarbejde med Slagelse lokalarkiv - medarrangør af en lokalhistorisk foredragsrække på Slagelse Bibliotek. Her fortalte først forskningsarkivar Jørgen Mikkelsen om købmændenes rolle i Sydvestsjælland i 1700- og 1800-årene, så lektor Børge Riis Larsen om de højere uddannelsers historie i Slagelse og til sidst Carsten Egø Nielsen om den lokale jernbanehistorie.

Foredragsrækken, der blev afviklet under Folkeuniversitetet i Sorøs

auspicier, var gratis for alle, deriblandt vore medlemmer. Det er vores indtryk, at flere tog imod tilbuddet. Det samlede tilhørerantal pr. gang svingede mellem 30 og 40. Jeg synes, at det var et godt initiativ, som vi bør følge op på i den kommende mødesæson.

Udflugter

Forårsturen i 2008:

Denne fandt sted den 17. maj og gik til Skåne endnu engang. Første mål var frilandsmuseet Kulturen midt i Lund. Efter frokost på Kulturkroen fortsatte vi til herregården Borgeby, hvor en lokal guide fortalte om stedets historie. Vi så museet i portbygningen for kunstneren Norlind. Sidste punkt var den nye by: Jakriborg, som er bygget efter middelalderprincipper med hensyn til både huse og gadenet.

Programmet var på forhånd så spændende, at hele 72 medlemmer meldte sig til turen, så det blev i sidste øjeblik nødvendigt at fremskaffe en dobbeltdækker! Der var stor tilfredshed med turen, også selv om en seværdighed som Domkirken i Lund blev forbigået ved denne lejlighed. Og vejret kunne man ikke klage over: let kølig forårssol.

Efterårsturen i 2008:

Lørdag den 4. oktober blev Antvorskov Kaserne, siden 2001 også hjemsted for Garderhusarregimentet, og den militærhistoriske samling vist frem for de fremmødte medlemmer, som der var o. 60 af. Seniorsergent N. O. Larsen var rundviser.

Efter kaffen på hotel Frederik 2. fortsatte man med at besøge Antvorskov Slotsruiner for at slutte af ved Antvorskov Højskole og Liselund.

Det blev en rigtig god, kulturhistorisk eftermiddag, som Carsten Egø Nielsen havde brugt mange kræfter på at planlægge, og som heldigvis deltagerne nød i fuldt omfang.

Årbogen for 2008

Vores vigtigste aktiv er dog nok årbogen, som i 2008 udkom for 95. gang. På det - i al fald i nyeste tid - rekordstore antal sider – 144 – var der 7 større el. mindre artikler med emner fra Korsør i vest til Ringsted i øst og tidsmæssigt fra middelalder til nutid.

For at tage artiklerne i den rækkefølge, de blev bragt: Jørgen Mikkelsen skriver om Skælskørs privilegier fra 1400-tallet, Torm om de spanske soldater i Ringsted i 1808, Jørgen Burchardt om Jørgen Dyrhauge og dennes resultatrige virke i Korsør i 1800-årene, Torm om proprietærgården på Halsskov Kruusesmindes ældste bygningshistorie, Gyrit Kaaber og Torm om Lilleø fra ca. 1840-2008 (del II), Carsten Egø Nielsen om jernbanedriften i Sydvestsjælland fra 1856 og frem (del I) og Helge Jensen om Det politiske Folkemøde ved Næsby Bro i 1885 og andre begivenheder på Sorø-egnen under provisorietiden.

Udgivelsen af bogen blev markeret ved et arrangement fredag den 12. december om eftermiddagen i den

fornemme byrådssal i Korsør gl. rådhus fra 1941-42. Lokalerne var velvilligst stillet os til rådighed af den kommunale administration.

Tidl. borgmester Flemming Erichsen fortalte om rådhusets historie, på humoristisk vis iblandet kommunalpolitiske betragtninger og oplevelser.

Herefter var der hyggeligt, socialt samvær omkring et glas vin samt udlevering af årbogen.

Det var første gang, at alle vore medlemmer blev inviteret til at tage del i en udgivelsesreception for årbogen, og glædeligvis blev dette udspil modtaget godt, idet ganske mange medlemmer mødte op, naturligvis især fra Korsør, men også fra fjernere dele af området.

Da arrangementet forløb til alles tilfredshed, tror vi, at dette er værd at gentage i år, og således kan der let blive indført en ny og festlig tradition i Historisk Samfunds virke.

Økonomi – medlemstal

Idet jeg henviser til regnskabsaflæggelsen lige herefter, vil jeg dog her sige, at vores økonomi er ganske god. Dog er det usikkert, hvor længe vi fortsat kan få de særlige tilskud til udgivelsen af årbogen, som vi nærmest har været vant til at få i de seneste år; ikke mindst tilskuddet fra Region Sjælland hænger måske i en tynd tråd efter næste valg.

Det til en hver tid mest sikre grundlag at arbejde ud fra er en stor og fast medlemsskare. Vi kan glæde os over, at en svag tilbagegang i medlemstallet nu er afhjulpet, så vi holder den stangen, men bedre var det, om tallet kunne sættes i vejret. Det arbejder hele bestyrelsen på med stor energi og gode idéer.

Tak

Til sidst vil jeg gerne takke alle medlemmer for deres interesse for sagen og mine kolleger i bestyrelsen for godt og inspirerende samarbejde. Tak især til Helge Jensen og Preben Bækhave, som begge har valgt at træde ud af bestyrelsen, for en mangeårig, god og ihærdig indsats.

Og til allersidst skal der lyde en tak til vore sponsorer bag udgivelsen af årbogen, og det var i 2008: Slagelse kommune, Kulturregion Midt- og Vestsjælland (en særlig konstruktion under Region Sjælland), Holsteinborg Fonde og Dansk Lokalhistorisk Forening.

Aflagt af bestyrelsesformanden og godkendt på Samfundets generalforsamling på Hotel Postgården i Skælskør den 28. april 2009.

Lokalhistorisk litteratur fra Sorø Amt 2008-2009

Anmeldelser v/bestyrelsen

Korsør-litteratur, anm. v/HT

En Scrapbog. Johannes Henriksen 1952 samt de glemte gymnastikhold 1939-1951

Redigeret af John Jensen, Mogens Aasted Jensen og Ole Seyffart Sørensen. 69 s., ill. Privattryk 2009. Sælges bl.a. fra lokalhistorisk arkiv i Korsør.

I dette 3. hefte i en længere serie er redaktionen nu nået frem til perioden 1939-1951, d.v.s. tiden omkring 2. Verdenskrig og efterkrigstiden, som omfatter et år mere, end det fremgår af titlen, og det er også de tidligste 50'er-år, der dominerer heftet. Tilsyneladende skete der simpelthen ikke så meget under krigen, men til gengæld udfoldede gymnastikaktiviteterne sig fuldt ud igen efter, ikke bare hjemme i Korsør eller f.eks. på Søskovstævnerne i Sorø, men også med genoplivelse af besøg og optrædener i England.

Der fortælles levende om det af gamle gymnastikdrenge, og de mange gode billeder og avisartikler fra samtiden viser tydeligt, hvilken stor betydning gymnastikken med den rette leder kunne have for deltagerne og deres personlige udvikling.

Det er et stykke idrætshistorie, som det er godt at få nedfældet i en tid, hvor begrebet en sund sjæl i et sundt legeme er kommet noget i miskredit eller i al fald ikke ses efterlevet så godt af unge i dag!

Drømmen om en rugmark. Maleren Thomas Adserballe

Af Jørgen Nielsen. Udg. af Korsør Bibliotek og Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn. 47 s., ill. Korsør 2009. Sælges fra biblioteket og arkivet i Korsør.

"En Adserballe" er i Korsør næsten hvad der svarer til "en Jorn" i Silkeborg. Der er i fald ingen tvivl om, at håndværksmaleren Adserballe (f. 1914 på Langeland, d. 1977 i Korsør), bestred kunstneriske talenter af et usædvanligt omfang, hvad man kunne forvisse sig om ved den flotte særudstilling, der blev holdt på Fæstningen i Korsør i september 2009.

Efter Adserballe slog sig ned i Korsør i 1937, blev det steder i byen og i omegnen her, som inspirerede ham til de mange koloristiske og let impressionistiske malerier og akvareller, som han glædede sig selv og andre med, ikke mindst på flere udstillinger på Helms Skole fra 1967 og frem, dette takket være lederen, den fremsynede Mogens Haar.

I den nye, meget rigt farveillustrerede biografi rister lokalhistorikeren, red. Jørgen Nielsen Adserballe, som han selv kun kendte "flygtigt" (s. 5), nogle meget læseværdige, velafbalancerede og fornøjelige runer og påpeger med rette også den lokalhistoriske værdi af nogle af billederne (s. 40). Det er et godt initiativ, at en så spændende personlighed som Adserballe, som i levende live ikke var den, der slog ud med armene, på denne måde bliver foreviget for eftertiden...mens tid er.

Nu og førhen. De lige numre i Jens Baggesens Gade

Af Hans Burchardt. Udg. i Korsør 2009. Hefte, upag., ill. i s/h og farver. Sælges fra boghandlen, biblioteket og arkivet i Korsør.

Det er en udmærket idé, Hans Burchardt har fået – at beskrive en gade og dens historie gennem tiderne, og til det berettigede spørgsmål, hvorfor de ulige numre så ikke er taget med, skal straks det bemærkes, at den pågældende side af gaden var så heldig i sin tid, i 80´erne, at falde inde for det område, som Korsør Bys Bygningsregistrant ville behandle.

Man kan sige, at Burchardt råder bod på denne skavank, og det gør han på en vældig god måde. Efter en introducerende oversigt (i ord og gamle kort) over gadens tilblivelse og følgende historie igennem de ca. 125 år, den har eksisteret, gennemgås de enkelte huse, nummer for nummer med grundige og morsomme forklaringer om huse, forretninger og beboere og med såvel ældre som helt nye fotos.

I gaden ligger flere af Korsørs bedste huse fra den historicistiske periode fra ca. 1860-1900 (bl.a. Baggesenskolen, tidl. Teknisk Skole og tidl. missionshus), men der er desværre revet ned og bygget nyt på mindre nænsom måde på visse af grundene i nyeste tid, hvad Burchardt heller ikke undlader at beklage på en diskret måde.

Gadens første lige nummer er sjovt nok nr. 8, men denne ulogiske nummerering bunder i, at det stykke vej, der i dag hedder Sandvejsbanken, tidligere, indtil ca. 1950, var en ende af Jens Baggesens Gade, og her ligger tre ejendomme med nr. 2, 4 og 6!? Og de behandles også af Burchardt (som selv som ung kortvarigt har boet i nr. 6, hvad der til dels forklarer hans engagement i emnet) som optakt til hovedtemaet. På den anden side, sådan bogstaveligt, tager Burchardt til sidst også de ulige numre med, dog blot for at "updatere" dem i forhold til den nævnte registrant.

Endvidere tager Burchardt sidevejen Gasværksvej med nr. 1 og 3 med, ikke bare fordi den hører hjemme i området, men også og vel især fordi det var barndommens gade for forfatteren.

Værket bør kunne inspirere til lignende gadeundersøgelser og deraf følgende publikationer både i Korsør som andre steder, hvis der er tale om, at den by- og bygningshistoriske udvikling i pågældende tilfælde fortsat er uopdyrket land.

Skælskør-litteratur, anm. v/EDA

Jul i Skælskør 2008

Udgivet af: Steen Andresen, Henrik Falch, Ib Marquardsen og Steen Olsen.
21. udgave. 72 sider.

Årets udgave giver som de 20 foregående et overblik over personer og begivenheder før og nu i Skælskør og omegn.
Udover årets gang i landsbyerne og på øerne er der som sædvanlig korte og længere artikler som f.eks. Ketty Nielsen, som fortæller om et liv med DSB gennem 38 år fra 1943 til 1981.
Tredje del af Dagny Nielsens erindringer fra Glænø er også interessante. To legekammerater fortæller om deres barndom i Tjæreby. Der er en historie om en minesprængning af en fiskekutter ved Agersø i 1941. Anette Andersen beretter om sommerliv i Bisserup i 1900 tallet.
Der er mange flere interessante indslag, og er som i de andre år en fornøjelse at læse.
De 21 årgange er efterhånden blevet lidt af et opslagsværk om den gamle Skælskør kommune.
EDA

"Danseglæde gennem hele livet"

Forfatter: Steen Friis Andresen. 80 sider.

En lille bog om danselærerparret Inge og Kaj

Hansen og deres mere end 50 års danseundervisning i Skælskør og nabobyer.

Oprindelig tænkt som en erindringsbog til børn og børnebørn, men da Inge og Kaj nærmest er en institution i Skælskør, syntes udgiveren, at andre skulle have et indblik i deres lange karriere.

Bogen fortæller om deres barndom og ungdom, hvordan de som 18 og 19 årige pludselig stod som danselærere.

Der fortælles veloplagt om de mange oplevelser gennem de mere end 50 år.

Teksten er ledsaget af en mængde billeder i sort-hvid og farver fra alle årene.

En fin lille bog om et populært par og deres virke.
EDA

Slagelse-litteratur, anm. v/CEN

Jul i Slagelse. 2008, 15. årgang

Udgivet af Foreningen Jul i Slagelse

2008-udgaven af Jul i Slagelse er 15. årgang af det populære årsskrift udgivet af Foreningen med samme navn.

Redaktionen bag årsskriftet er selv flittige bidragsydere med syv artikler ud af de i alt 17. De sidste 10 artikler er skrevet af lige så mange forskellige forfattere. Netop det store antal forfattere er garant, dels for at emnerne i årsskriftet bliver meget alsidige, dels at der er mulighed for, at mange forskellige med forskellig baggrund her kan få publiceret artikler, som måske ellers aldrig ville blive offentliggjort. Og det ville være synd.

Traditionen tro bliver der indledt med en julehistorie, denne gang om "julemanden og affaldet", og historien refererer til indførelsen af det nye affaldssystem i Slagelse kommune.

Af de øvrige artikler skal først nævnes artiklen af nu desværre afdøde Jørgen Kanding, der på 2 sider giver et godt overblik over Slagelse biblioteks 110-årige historie. Ejgil Rasmussen bidrager med en artikel om Casino, både tiden før etableringen af Moulin Rouge i 1967, og tiden frem til en brand i 1976 satte et endeligt stop for forlystelsesetablissementet. Mange – både lokale – og folk fra hele Danmark husker det berømte kolde bord til 2,98 kr. Er man med i face-book-gruppen om Slagelse, omtaler flere, at det netop er det, de husker om byen.

Foreningen bag hæftet har indledt en tradition med, at medlemmerne inviteres til besøg på en af omegnens herregårde, som efterfølgende får en artikel i årsskriftet. I 2008 gik turen til Valdemarskilde, og Ole G. Nielsen har skrevet artiklen om denne herregård. Helge Christiansen har skrevet artiklen "Fra fattighus til plejecenter" om historien forud for Kirke Stillinge Plejecenter. Vi får en artikel om vognmand P. Johansen, der udover at drive en stor vognmandsforretning med op til 18 omnibusser, også var byrådsmedlem i en længere periode. Endelig skal nævnes, at Slagelse kommunes stadsarkivar har skrevet en artikel om Slagelse værgeråd og børn i byen omkring 1905, og Stig Fjord Nielsen har skrevet om "Gimlinge-Jørgensen", der var et fremtrædende medlem af det danske nazistparti, herunder repræsenterede partiet i Folketinget efter valget i 1943.

Alle 17 artikler er absolut læseværdige, også de, der ikke er blevet nævnt ovenstående. Sammenfattende kan det konstateres, at Jul i Slagelse 2008 endnu en gang har givet rigtig gode og alsidige bidrag til lokalhistorien.

Hans Gunnar Arentz: En landsbydrengs erindringer

Havrebjerg Lokalarkiv. 2009. 20 kroner.

Hans Gunnar Arentz er søn af skolelærer Thorvald Arentz, der havde sit virke på Havrebjerg skole fra 1939 til sin død i 1964. Erindringerne dækker således perioden 1939 til 1957, hvor Hans Gunnar flyttede til Tårnby

for at starte i en stilling som trafikassistent i SAS.

I 1939, hvor familien flyttede til Havrebjerg fordi Thorvald Arentz havde fået job på den nyopførte skole, var Hans Gunnar 4 år gammel. En stor del af barndommen var derfor tidsmæssigt under besættelsen 1940-45, og vi får en udmærket beskrivelse af, hvordan besættelsen påvirkede landsbyen Havrebjerg. Bortset fra mørklægningsgardiner og luftværnssirener i Slagelse samt lyskastere i Korsør, var det ikke meget, der skete i Havrebjerg på grund af krigen. Dog var landsbyens indbyggere vidne til flere luftkampe med nedskydninger, blandt andet i april 1943, hvor flere fly blev skudt ned indenfor en afstand af 10 kilometer fra Havrebjerg. Også befrielsen med æbleskiver bliver fint beskrevet.

Skolestarten bliver nøje beskrevet, men et af de store afsnit i det 32 sider lange hæfte, er erindringer om de lege landsbyens børn og unge beskæftigede sig med. Det er tankevækkende at læse, hvad børns fantasi kan give af oplevelser uden de mængder af fabriksfremstillet legetøj, som mange børn besidder i dag – og hvor de alligevel kan "kede sig". Vi får også erindringer fra idrætsforeningen samt et afsnit om landsbyens "originaler".

Hans Gunnar Arentz erindringer er let læste og med mange gode beskrivelser af tiden og et landsbymiljø og dets indbyggere. Naturligvis er målgruppen primært folk med en eller anden tilknytning til Havrebjerg, men denne målgruppe har her fået en god beskrivelse med 9 samtidige illustrationer i form af fotos. Den grafiske kvalitet kan altid diskuteres, men da prisen for udgivelsen kun er 20 kroner, er det indlysende, at den ikke kan være i top.

Jette Kjærulff Hellesen & Ole Tuxen: Elforsyning i Slagelse

SK Forsyning A/S. 2009

25. september 1909 blev der første gang leveret strøm fra det nyopførte kommunale elværk i Slagelse – det nuværende musikhus på Sønder Stationsvej. I den anledning har SK Forsyning A/S udsendt et jubilæumsværk, der stort set kronologisk følger elforsyningens udvikling. Værket er skrevet af Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen, der sammen har skrevet flere kommunale lokalhistoriske værker, primært fra Korsør-området, herunder Korsør elforsynings 100-års jubilæum i 2004. Der er således tale om nogle erfarne og kompetente forfattere.

Der var elektricitet i Slagelse 17 år inden den kommunale elforsyning begyndte sin virksomhed. I 1892 startede elforsyningen i privat regi, idet bogholderen på Spritfabrikken P.M. Galschiøt havde fået koncession på opgaven. Det var dog ikke forundt ret mange at få adgang til ledningsnettet – på side 19 i værket er der et kort, der viser ledningsnettet i 1900, og det strakte sig stort set fra stationen til Schweizerpladsen og i to forgreninger til henholdsvis Gammel Kloster på Bredegade og til et lille stykke ud ad Smedegade. I 1909 overtog kommunen det private selskab, inklusive ledningsnettet, der på dette tidspunkt bestod af 1,4 kilometer fødeledninger og 1,7 kilometer fordelingsledninger. Der var tilsluttet 142 målere til lys og 33 målere til kraft.

Med kommunens overtagelse var der sikret en mere stabil økonomi bag forsyningen, og der kom hurtigt flere og flere kunder til – også kunder i de tilgrænsende landsogne, fx til Antvorskov Højskole i Sct. Peders Landsogns kommune. Historien om elforsyningens udvikling frem til 2009 er spændende beskrevet, og nogle steder meget detaljeret, og kan derfor ikke gengives her, men den er absolut læseværdig. Elforsyningen er nu – som også de andre kommunale forsyningsopgaver – indgået i selskabet SK Forsyning A/S, der geografisk omfatter den nye Slagelse kommune.

Fremhæves skal bogens mange flotte illustrationer, der er samlet sammen fra SK Forsynings eget arkiv, privates arkiver samt naturligvis Slagelse lokalarkiv. Men adgangen til billederne i SK Forsynings arkiv betyder, at der er en lang række illustrationer, der anmelderen bekendt, ikke har været offent-

liggjort før. Endvidere er det spændende, hvordan fokus kan være på en illustration. Nogle af de tidligere offentliggjorte billeder, fx postkort, får i bogen her pludselig fokus på noget andet end man har været vant til, nemlig belysningen. Ud fra bogens tema er det ikke længere fx bygningerne på Nytorv, der er fokus på, men hvilke typer af lamper, der bruges i belysningen (side 67 og 71). I denne bog har en illustration med julebelysning på hjørnet af Stenstuegade og Rosengade i 1930'erne fået en ny mening (side 63)

Alt i alt en meget vellykket jubilæumsbog, der heller ikke kan afskrække prismæssigt, idet bogen på elværkets jubilæumsdag blev foræret væk til de fremmødte interesserede – og måske er der stadig eksemplarer tilbage på SK Forsynings kontorer.

Eva Meile: Oh Slagelse

Borgen 2009

Eva Meile havde sin opvækst i Slagelse i 1940'erne og 1950'erne og har i 2009 udgivet sine erindringer "om en by og en barndom". Bogen er meget sigende tilegnet hendes forældre Inger og Valdemar Frederiksen, der meget naturligt fylder en del i hendes erindringer, bl.a. fordi hun var deres eneste barn.

Umiddelbart når man hører ordet "erindringer" kan man tænke: "Åh, nej, endnu en erindringsbog, der minder om alle de andre allerede eksisterende". Naturligvis er der erindringer, der minder om hinanden – måske fordi nogle oplevelser var forholdsvis ens, fx skolegangen på samme type skole. Men rigtig mange erindringer er rigtig spændende af den årsag, at de giver læseren et indblik i en helt anden verden, end den man selv er præget af. Dette var således anmelderens oplevelse efter gennemlæsning af Eva Meiles bog, der dels indeholder hendes egne erindringer, dels noget af byens historie hentet fra andre kilder.

Som eksempler på muligheden for at få indblik i andre verdener, kan nævnes hendes forældres profession som bestyrerpar på afholdshotellet i Valdemarsgade i fem år fra 1943-48, der åbner op for en beskrivelse af et miljø, som ikke særlig mange andre kender, hvis man ikke lige var medlem af en afholdsloge. Et andet eksempel er, at Eva Meile allerede i barndommen bl.a. havde musiske evner, hvilket betød, at hun blev elev hos byens navnkundige spillelærerinde Ellen Norén Bruun, der også grundlagde musikforeningen Musica. Også her får vi et fint indtryk af såvel Fru Bruun som musiklivet generelt i datidens Slagelse – en verden, der var de færreste forundt.

Pointen i ovenstående er i sin enkelhed, at fordi Eva Meile har udsendt sine erindringer er endnu flere aspekter af en bys liv og mangfoldighed gjort tilgængeligt for læsere med en anden baggrund og opvækst. Og da netop forskellighed, mangfoldighed og nuancer er en styrke, er det meget glædeligt, at Eva Meile har udsendt disse erindringer, så billedet af Slagelse i den pågældende periode bliver mere komplet end blot forholdsvis ensartede oplevelser fra fx skoletiden.

Skal der nævnes et enkelt forbedringspunkt i bogen vil det være illustrationerne. Dels er der ikke så mange af dem, dels er en del af dem noget mørke i gengivelsen. Det kan laves bedre med nutidens teknologi, som også omslagets herlige forside med en masse børn på vej ind i biografen i Stenstuegade er et eksempel på.

Lokalhistorier. Slagelseegnen. 19. samling 2008 samt genoptryk af 3. samling fra 1992, 6. samling fra 1995 og 7. samling fra 1996

Af Helge Christiansen, Kirke Stillinge. Eget forlag. Kr. 20 pr. stk. Henvendelse tlf. 5854 7511.

Med 19. samling af Lokalhistorier fra Slagelseegnen, har lokalhistorikeren Helge Christiansen endnu engang samlet en række artikler, der oprindelig er skrevet til og bragt i "2. sogne", som er beboerblad for Hejninge og Stillinge. Man kan næsten fristes til at omtale 19. samling som en form for et

temanummer, idet ca. halvdelen af sidetallet omhandler "omsorg", hvor overskriften på side 3 meget passende er "Fra fattighus til plejecenter". Vi får en generel introduktion om det offentliges hjælp til fattige og en beskrivelse af fattighusene, fattiggårdene videre til alderdomshjemmene og til sidst nutidens plejecentre. Alle beskrivelser med udgangspunkt i forholdene i Stillinge. Men beskrivelserne er også suppleret med erindringer fra livet i fattiggården samt sognerådets sager fra forhandlingsprotokollerne om de fattige og kommunens behandling af dem. Så alt i alt får man på forholdsvis få sider et godt overblik over hvordan forholdene har været for de fattige, ikke blot i Stillinge, men formentlig i mange lignende sogne, idet lovgivningens krav naturligvis galt for alle sognene. Man kan konstatere, at der blev ikke ruttet med pengene til området – først over tid kom der bedre vilkår, startende med alderdomsunderstøttelsen i 1892.

Udover det nævnte "tema" har 19. samling som sædvanlig et par konfirmationsbilleder, denne gang fra 1959 samt et par andre små historier, fx om mormoner i Kirke Stillinge.

Ikke nok med at Helge Christiansen har udsendt 19. samling. Han har også sikret genudgivelse af tidligere samlinger. I 2008 er genudgivet 3. samling fra 1992, og i 2009 både 6. og 7. samling fra henholdsvis 1995 og 1996. Det betyder, at også fx nye beboere i området for en billig penge kan få et stort kendskab til deres nye lokalområdes historie. Hvorvidt samtlige samlinger med genudgivelserne er mulige at erhverve, kan man henvende sig til forfatteren om. Der er noget for enhver smag, lige fra oplevelser under 2. verdenskrig til bronzealderfund, hellige kilder og sognefogedhvervet. Vi glæder os til 20. samling samt flere genoptryk.

Øvrige udgivelser med interesse for Slagelse-området

Nedenstående et par udgivelser, der ikke alene omhandler Slagelse-forhold, men i deres temaer også kommer ind på Slagelse-området.

Bent Frandsen fra Høng har i 2008 forfattet en udgivelse om Vilhelm Pedersen Maskinfabrik i Høng. Bogen er udgivet af Kalundborg Museum. Når den nævnes her er det fordi Vilhelm Pedersen også ejede maskinfabrikken Alliancen i Slagelse. Som erindring om denne virksomhed hedder plejecenteret på grunden "Alliancehaven".

Forlaget "banebøger" har i 2008 udsendt et meget flot værk "Roer på skinner", der handler om jernbanernes rolle i dansk sukkerproduktion. Fra side 178-195 er et afsnit om Gørlev Sukkerfabrik og de roebaner, der knyttede sig til denne fabrik. En del af banenettet løb i det tidligere Sorø Amt, hvorfor bogen omtales her. På side 182 og 183 er et fremragende målebordskort i farver, der meget præcist viser roebanernes forløb. Forfatterne til bogen er Morten Flindt Larsen, Per Topp Nielsen og John Poulsen.

Og endelig skal nævnes, at tidsskriftet Skalk i oktoberudgaven fra 2009 har en artikel om det skjold, der i september 2008 blev fundet og udgravet i engarealet sydvest for ringvolden på Trelleborg.

Sorø-litteratur, anm. af HT

Jul i Sorø 2008, 56. årg.

Udg. af Jul i Sorøs Venner. 104 s., ill. i farver. 100 kr. Fås i boghandelen.

Som bidragsyder af to artikler til dette lokalhistoriske julehefte tilkommer det måske ikke mig at anmelde det, men jeg kan i al fald springe mig selv over til en start og berøre de andre indlæg, skrevet enten af en af Sorøs mange gode lokalhistorikere eller af redaktionen selv.

Det er Holger Jørgensen, der lægger ud med meget en oplysende artikel om det gamle skovløber- og traktørsted Hjortnæshus, der egentlig hed Frederiksyndest, ved Sorøs søs

nordvestlige ende. Her ved skoven var det f.eks. tradition i mange år at fejre pinsesolen.

Muntert har livet også været i det ældgamle, fredede baghus til Storgade 17, i dag en del museumskomplekset dér, men engang boede her i hele den nordlige halvdel af ejendommen lektorfamilien Nordahl Svendsen, og det er Ulla, Per og Henrik, der voksede op på stedet i 1940'erne og 50'erne, som meget levende fortæller om deres leg og fester i de gammeldags rum. Det kaster et godt lys, også takket være fotos fra "familiealbummet", over den oprindelige brug af bagbygninger, som der engang var så mange af i Sorø by, men som i dag er decimeret til ganske få.

Den nylige forvandling af samme baghus til udadvendte og interne museumsaktiviteter er skildret af museets leder Ea Matzon; det er et godt eksempel på, at fredning bestemt ikke er til hinder for udvikling!

Om de mange frugtplantager på Sorø-egnen fra 1930'erne til 1970'erne, af hvilke den største og mest kendte var "Liselund" på Frederiksberg, berettes ved Tove Engstrøm og afdøde Herluf Sørensen.

Helge Jensen skriver om brødkusken Karl Kr. Nielsen på Alsted Mølle. Dennes interessante erindringer, fortalt i 1974 på lydbånd, gengives med et møllehistorisk efterskrift ved forfatteren.

Værdifulde er også den på det tidspunkt 98-årige Nora Gjerdings erindringer fra Sorø. Ja, mere stof kunne fremhæves, men til sidst skal peges på en artikel, som undertegnede har begået om den historiske udstilling i Sorø 1908, et emne, som må interessere alle, der vil kende nærmere til baggrunden for etableringen af det amtshistoriske arbejde og det museumsvirke, som så dagens lys i Sorø henholdsvis op til og i begyndelsen af 1. Verdenskrig.

Lay-out'et er fortsat fremragende udført.

Erindringer fra Pedersborg

Af Else og Otto Lawaetz. Udg. af Pedersborg Sogns Lokalhistoriske Forening 2009. 89 s., ill. i s/h. 90 kr. Sælges fra boghandelen og Sorø Turistkontor.

Ægteparret Else og den nu afdøde Otto Lawaetz, som ejede og drev Rustkammergaarden i Pedersborg fra 1946-94, var personer, som i sjælden grad virkede udadvendt i samfundet med mange års indsats på både det landbrugsfaglige og det foreningsmæssige så vel som det lokal- og amtspolitiske område.

Else Lawaetz blev således i 1954 den første kvinde i Pedersborg sogneråd. Fra 1966-70 var hun som den første kvinde medlem af Sorø Amtsråd, og i 1970 fortsatte hun sit politiske virke i den første kommunalbestyrelse i den ny Sorø storkommune. Og Otto Lawaetz sad i Sorø Amtsråd fra 1958-66.

Det er på den måde mennesker, der har oplevet meget og præget lokalsamfundet, og derfor er det godt, at de har skrevet deres erindringer, hver for sig og på forskellige tidspunkter, men de supplerer hinanden fint, og især godt, at manuskripterne nu også er sat på tryk! For dette initiativ fortjener udgiverne stor ros.

Det er spændende læsning - med gode private fotos og andre illustrationer til at give stemningen fra dengang.

Glædeligt er det også at se, at den tekniske kvalitet i lokalforeningens publikationer nu er hævet betydeligt.

Bibliografi over B. S. INGEMANNS Forfatterskab, og: Håndbog i B. S. INGEMANNS Liv og Forfatterskab, bd. I og II

Af Kristian Nielsen. København hhv. 2006 og 2009. Hhv. 509, 488 og 413 s., ill. i s/h. Udg. af B. S. Ingemann-Selskabet. Sælges fra boghandelen.

Som man kan se af titlerne – og sidetallene –er der tale om et par solide opslagsværker

om en af Danmarks berømteste digtere og den mest kendte person i Sorø i nyere, historisk tid. Skønt død i snart 150 år huskes og bruges han endnu af de fleste danskere ("Dejlig er jorden" er en af de mest sungne salmer i dagens Danmark), og hans liv er skildret i flere biografier, men der er behov for en ny biografi, baseret på de nyeste litteraturhistoriske synsvinkler.

Bibliografien omfatter alle Ingemanns værker, herunder ca. 4.000 digte! Samtidig rummer dette værk en fortegnelse over den litteratur, der i ind- og udland er skrevet om Ingemann. Håndbog I er en biografisk, kalenderagtig gennemgang af Ingemanns liv år for år, lige fra fødsel til grav, og i Håndbog II findes bl.a. en oversigt over alle de værker af Ingemann, som komponister har sat musik til (specielt udarbejdet af musikhistorikeren Ole Worm), og en fortegnelse over portrætter af både B. S. og Lucie Ingemann samt stamtavler vedr. slægten Ingemann.

Til udarbejdelsen af en ny biografi så vel som til studier i mere begrænsede aspekter af Ingemanns liv og forfatterskab er de nye oversigter "gefundenes Fressen", som det fremover må et være et must at benytte sig af. De gør i al fald arbejdet meget nemmere for alle, som beskæftiger sig videnskabeligt med Ingemann, ligesom de også udgør et væld af stimuleringer til studier af hidtil upåagtede relationer mellem Ingemann og andre personer og af hans forhold til den by, som han på godt og ondt blev knyttet til i 40 år: Sorø.

Så, hva' dælen nøler I efter? Tag fat, I litteratur-, lokal- og personalhistorikere, mulighederne er legio.

Jeg ved, at forfatteren (altså Kr. Nielsen) vil glæde sig derover, for vel er det *hans* livsværk, der her er tale om, men bøgerne er skrevet med henblik på at "tilgængeliggøre" Ingemann. Godt, at man også har idealister som Kristian Nielsen, der har brugt al sin fritid i flere år på at løse en opgave, som næppe ellers ville være blevet udført i denne tidsalder.

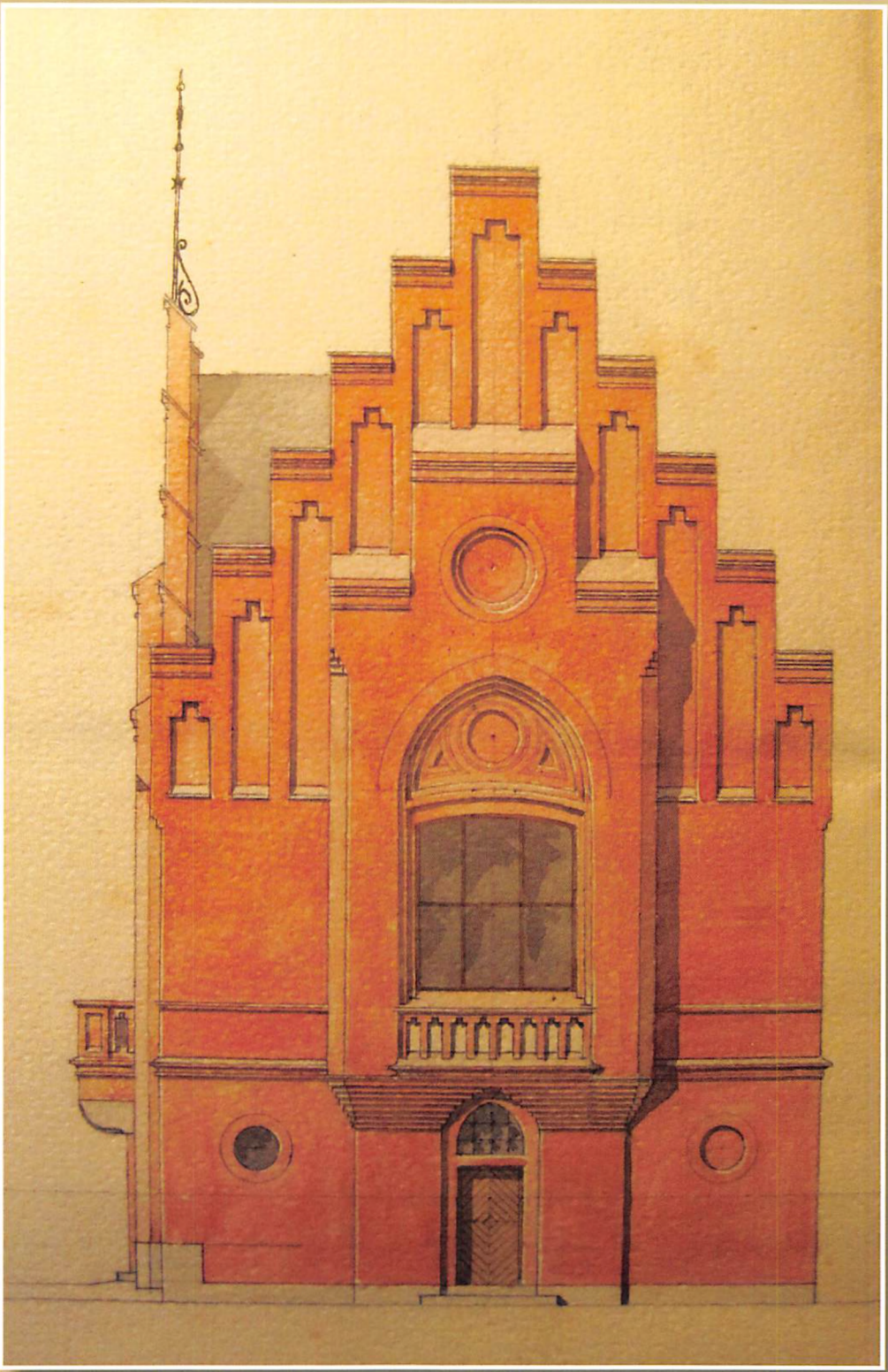

MALCHOW A/S · 5761 1535